

T.C.
KARABÜK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI POLİTİK EKONOMİ ANABİLİM DALI

XX. YÜZYIL BAŞLARINDA KAFKAS HALKLARININ SİYASİ
MÜCADELESİ KAPSAMINDA KUZEY KAFKASYA DAĞLILARI
BİRLİĞİ CUMHURİYETİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Hilal AKGÜLLER

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Marziye MEMMEDLİ

Karabük

MAYIS/2019

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	4
DOĞRULUK BEYANI	5
TEŞEKKÜR	6
ÖZ.....	7
ABSTRACT.....	8
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	9
ARCHIVE RECORD INFORMATION	10
KISALTMALAR	11
ARAŞTIRMANIN KONUSU	12
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	12
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	12
ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM	13
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER	14
GİRİŞ	15
BİRİNCİ BÖLÜM.....	18
KUZEY KAFKASYA'NIN RUSYA TARAFINDAN İSTİLASI.....	18
1. KAFKASYA HAKKINDA GENEL BİLGİLER.....	18
1.1. Kafkasya'nın Adı, Jeopolitik Konumu ve Stratejik Önemi.....	18
1.2. Kafkasya'nın Etnik, Dil, Din, Demografik ve Toplumsal Yapısı.....	23
2. RUSLARIN KAFKASYA'YI İSTİLASI VE AYAKLANMALAR.....	28
2.1. Kafkas - Rus İlişkilerinin Başlangıcı ve Çarpışmalar.....	28
2.2. Kafkasya'da Müridizm Hareketi ve İmam Mansur Dönemi (1783-1794)..	33
3. KAFKAS - RUS SAVAŞLARI.....	37
3.1. İmam Gazi Muhammed (Gazi Molla) Dönemi – (1829-1832).....	41
3.2. İmam Hamzat Dönemi (1832-1834).....	42
3.3. İmam Şamil Dönemi (1834-1859).....	43
3.4. İsyanlar ve Sürgün.....	49

İKİNCİ BÖLÜM.....	55
XX. YÜZYIL RUSYA'DAKİ SİYASİ GELİŞMELER VE BUNUN DAĞLI HALKLARINA ETKİSİ.....	55
1. XX. YÜZYIL BAŞLARINDA RUSYA'DA SİYASİ DURUM VE MEŞRUTİYET İLANI.....	55
1.1. 1905 İhtilali.....	57
1.2. 17 Ekim 1905 Manifestosu.....	61
2. KUZEY KAFKASYA'DA SİYASİ GELİŞMELER VE RUSYA MÜSLÜMANLARI KURULTAYLARINDA KAFKASYA HALKLARI.....	65
2.1. Kuzey Kafkasya'da Siyasi Gelişmeler.....	65
2.2. Rusya Müslümanları Kurultaylarında Kafkasya Halkları.....	69
2.3. Devlet Duma Seçimleri ve Duma'da Bulunan Müslüman Vekiller.....	75
3. ŞUBAT DEVRİMİ VE KUZEY KAFKASYA.....	82
3.1. Şubat Devrimi (27 Şubat (12 Mart) 1917).....	82
3.2. Kuzey Kafkasya'da Şubat Devrimi.....	89
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	94
KUZEY KAFKASYA DAĞLILARI BİRLİĞİ CUMHURİYETİ.....	94
1. CUMHURİYETİN KURULMASI.....	94
1.1. Terekale (Vladikafkas) ve Andi Kurultayları 1917	94
1.2. Güney - Doğu Birliği.....	104
1.3. 1917 Ekim - Bolşevik Devrimi (25 Ekim (7 Kasım) 1917) ve Kuzey Kafkasya.....	105
1.4. Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti'nin Bağımsızlık İlanı - 11 Mayıs 1918.....	109
2. BAĞIMSIZLIK DÖNEMİ GELİŞMELERİ.....	112
2.1. Abdülmecid (Tapa) Çermoy Dönemi (11 Mayıs - 15 Aralık 1918).....	112
2.2. Kafkas İslam Ordusu'nun Oluşturulması ve Bir Türk Subay Heyetinin Kuzey Kafkasya'ya Gönderilmesi.....	118
2.3. Kuzey Kafkasya Topraklarının Bolşevik ve Diğer Rus Güçlerinden Temizlenmesi Uğrunda Yapılan Mücadele.....	120

2.4. Pşimaho Kotse (Kosok) Dönemi (19 Aralık 1918 - 12 Mayıs 1919).....	124
3. BOLŞEVİK İSTİLASI VE CUMHURİYETİN SONU.....	127
3.1. General Mikail Halil'in (Halilov) Hükümeti Kurmakla Görevlendirilmesi.....	127
3.2. Kuzey Kafkasya'nın Rusya Tarafından İşgali (Bolşevik İstilas).....	130
SONUÇ	136
KAYNAKÇA.....	141
ÖZGEÇMİŞ	151

TEZ ONAY SAYFASI

Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Hilal AKGÜLLER'e ait "XX. Yüzyıl Başlarında Kafkas Halklarının Siyasi Mücadelesi Kapsamında Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti" adlı bu tez çalışması Tez Kurulumuz tarafından Uluslararası Politik Ekonomi Yüksek Lisans programı tezi olarak oybirliği / oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

	Akademik Unvanı, Adı ve Soyadı	İmzası
Tez Kurulu Başkanı	: Doç. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU	
Danışman Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Marziye MEMMEDLİ	
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Ali Samir MERDAN	

Tez Sınavı Tarihi: 24.05.2019

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yaptığımı beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Hilal AKGÜLLER

İmza :

8

TEŞEKKÜR

16 Aralık 2018 tarihinde yazmaya başladığım yüksek lisans tezimi 7 Nisan 2019 tarihinde noktalamış bulunmaktayım. Tezimi başta sevgili annem olmak üzere cesaretleri ve özgürlüklerine düşkünlükleri ile kendime çok yakın hissettiğim mert Dağlı halkına ithaf ediyorum. Ayrıca bağımsızlıkları ve hakları için canları pahasına sonuna kadar mücadele etmiş tüm Kafkas Müslümanlarını rahmetle anıyorum.

Yüksek lisans tezimin hazırlanma sürecinde desteğini benden hiçbir zaman esirgemeyen, ilim için koşturmamı her zaman isteyen, başta fedakâr anneme ve babama, kendisini her zaman örnek aldığım, bilgi birikimi ve önerileri ile beni yönlendiren, her aşamada yanımda olan, hocadan öte gördüğüm değerli büyüğüm, canım danışman hocam, kıymetli Dr. Öğr. Üyesi Marziye Memmedli'ye, bu süreçte bana her zaman desteğini sunan ve yardımcı olan diğer hocalarım, değerli Doç. Dr. İsmail Şahin'e ve Doç. Dr. Ersin Müezzinoğlu'na, konu ile ilgili çok yardımları dokunan ve Kuzey Kafkasya konusunda çok büyük katkıları olan değerli büyüğüm Av. Sefer E. Berzeg'e ve Araştırmacı Yazar Sadık Müfit Bilge'ye ve her zaman her konuda destek olan dostlarıma ve arkadaşlarıma çok teşekkür ederim.

Ayrıca kaynak noktasında yardımlarını esirgemeyen Kafkas Araştırma Kültür ve Dayanışma Vakfı (KAFDAV) yetkililerine, Birleşik Kafkasya Derneği yetkililerine ve Mehmet Ali Deniz Kültür Vakfı Bursa Araştırma Kütüphanesi yetkililerine teşekkürü bir borç bilirim.

Çalışmamın tüm ilgililere yararlı olmasını dilerim.

Bursa / 2019

Hilal AKGÜLLER

ÖZ

Kafkasya, Asya ile Avrupa'nın önemli bir kesişme noktasını oluşturmakla beraber, ekonomik, siyasi ve kültürel açıdan da kaynaşma bölgesi durumundadır. Türkiye'de karışık bir bölge olan Kuzey Kafkasya konusunda yapılan çalışmaların azlığı sebebiyle, Kuzey Kafkasya'nın siyasi tarihine, bölgenin stratejik açıdan önemine, ezeli düşmanı Rusya ile olan ilişkilerine ve tarihte kısa süreli olarak varlığını sürdürmüş az bilinen Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti hakkında bilgi vermek ve bu alanda daha sonra yapılacak araştırmalara kaynak niteliği taşıması amacıyla çalışma kaleme alınmıştır.

Çalışma hazırlanırken, temel kaynaklar olarak gösterilen İsmail Berkok'un "Tarihte Kafkasya", Kadircan Kafli'nin "Şimali Kafkasya", Ahmet Hazer Hızal'ın "Kuzey Kafkasya Hürriyet ve İstiklal Davası", John F. Baddeley'in "Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil" kitapları ile Sefer E. Berzeg'in "Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti 1917-1922, Cilt I-II-III" kitapları kullanılmıştır. Kuzey Kafkasya hakkında yazılan birkaç tez olarak, Mevlüt Koçak'ın "Türkçe Yayınlarında (1917-1920) Kuzey Kafkasya'daki Siyasi Faaliyetler ve Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti" başlıklı yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Mesut Erşan'ın "Birinci Dünya Harbinde Osmanlı Devleti'nin Kuzey Kafkasya Siyaseti (1914-1918)" başlıklı doktora tezi ile Mitat Çelikipala'nın "Search for a common North Caucasian identity: The mountaineers attempts for survival and unity in response to the Russian rule" başlıklı yayınlanmamış doktora tezi kullanılmıştır. Bunların yanında konu ile ilgili yazılan önemli bir Rusça eser, Azerbaycan Türkçesi ile İngilizce makaleler çevrilip kullanılmış, en eskisi 1951 olan, 1953, 1957 ve sonrası yıllara ait yurt içi ve yurt dışındaki Kafkas aydınları, Kafkas diasporası ve Kafkasya konusundaki uzmanlar tarafından kaleme alınan makalelerin de yer aldığı çok sayıda dergi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'ndan (BOA) çalışmaya katkısı olan arşiv belgesi ve konu ile ilgili raporlar olmak üzere ulaşılan tüm kaynaklar objektif bir şekilde analiz edilerek çalışmada kullanılmıştır. Ayrıca bu çalışmada kullanılmak üzere İstanbul Birleşik Kafkasya Derneği ile Kafkas Araştırma Kültür ve Dayanışma Vakfı'nın (KAFAV) yardımları ile önemli bazı kaynaklara da ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya; Kuzey Kafkasya; Dağlılar; Müridizm; Rusya; Kafkas Müslümanları; Dağlı Cumhuriyeti.

ABSTRACT

In addition to being an important crossing point for Asia and Europe, the Caucasus is also a region of economic, political and cultural integration. Due to the lack of studies conducted in Turkey about the North Caucasus that is a complicated region, this research aims to provide information about political history of the North Caucasus, its strategically importance, its relationship with its eternal enemy Russia and The Mountainous Republic of the Northern Caucasus which lasted very short and is known little. It also aims to be a source for the researches to be carried out later in this field.

While the study was prepared, the basic resources that are “Caucasus in History” by İsmail Berkok, “North Caucasus” by Kadircan Kafılı, “North Caucasus Freedom and Independence Case” by Ahmet Hazer Hızal, “Russian Invasion of the Caucasus and Sheikh Shamil” by John F. Baddeley and “Republic of North Caucasus 1917-1922, Volume I-II-III” by Sefer E. Berzeg were used. As to the theses written about the North Caucasus, “Political Activities in the North Caucasus in Turkish Publications (1917-1920) and the Republic of North Caucasus” unpublished master's thesis by Mevlüt Koçak, “North Caucasus Politics of the Ottoman Empire in the First World War (1914-1918)” doctoral thesis by Mesut Erşan and “Search for a common North Caucasian identity: The mountaineers attempts for survival and unity in response to the Russian rule” unpublished doctoral thesis by Mitat Çelikpala were reviewed. In addition to these, an important Russian work regarding this topic and articles written in English and Azerbaijan Turkish were translated and used in this study. All resources including a number of journals dating back to 1951, 1953, 1957 and so on, in which there are articles written by experts on Caucasian intellectuals at home and abroad, Caucasus diaspora and Caucasus, an archive document contributing to the work of the Prime Ministry Ottoman Archive Department and reports written on the topic were analyzed and used in the study. In addition, some important sources to be used in this research were obtained thanks to Istanbul United Caucasus Association and Caucasus Research Culture and Solidarity Foundation.

Key Words: Caucasus; The North Caucasus; Mountaineers; Muridism; Russia; Caucasian Muslims; Mountainous Republic.

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	XX. Yüzyıl Başlarında Kafkas Halklarının Siyasi Mücadelesi Kapsamında Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti
Tezin Yazarı	Hilal AKGÜLLER
Tezin Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Marziye MEMMEDLİ
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans Tezi
Tezin Tarihi	24.05.2019
Tezin Alanı	Uluslararası Politik Ekonomi
Tezin Yeri	KBÜ/SBE
Tezin Sayfa Sayısı	152
Anahtar Kelimeler	Kafkasya; Kuzey Kafkasya; Dağlılar; Müridizm; Rusya; Kafkas Müslümanları; Dağlı Cumhuriyeti.

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	Republic of the North Caucasus Mountaineers Union within the Scope of the Political Struggle of the Caucasian People at the Beginning of the XX. Century
Author of the Thesis	Hilal AKGÜLLER
Advisor of the Thesis	Dr. Öğr. Üyesi Marziye MEMMEDLİ
Status of the Thesis	Master Thesis
Date of the Thesis	24.05.2019
Field of the Thesis	International Political Economy
Place of the Thesis	KBU/SBE
Total Page Number	152
Keywords	Caucasus; The North Caucasus; Mountaineers; Muridism; Russia; Caucasian Muslims; Mountainous Republic.

KISALTMALAR

age. : Adı Geçen Eser

Bkz. : Bakınız

BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Çev. : Çeviren

Der. : Derleyen

Ed. : Editör

Haz. : Hazırlayan

km : Kilometre

km² : Kilometrekare

No : Numara

R.S.D.R.P. : Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi

RF : Rusya Federasyonu

ss. : Sayfa Sayısı

SDP : Sosyalist Devrim Partisi

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TDK : Türk Dil Kurumu

TTK: Türk Tarih Kurumu

vb. : Ve Benzeri

vd. : Ve Diğer

XX. : Yirminci

yy. : Yüzyıl

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Jeopolitik ve jeostratejik konumu ve karmaşık etnik farklılığı açısından dünyada önemli bir yere sahip olan Kafkasya'nın daha özelden ise Kuzey Kafkasya halklarının yirminci yüzyıl başlarındaki özgürlük mücadelesi ve tarihte kısa süreli de olsa varlığını sürdürmüş Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti'nin kuruluş ve yıkılış dönemi ile bu süreçte Dağlı halkının sürdürdüğü mücadelenin araştırılması çalışmanın temel konusu olmaktadır.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu çalışma, Kuzey Kafkasya bölgesinin tüm Kafkasya bölgesi açısından etkisini ve stratejik açıdan önemini, ezeli düşmanı olan Rus İmparatorluğu ile ilişkilerini, Kafkas halklarının siyasi mücadelesini ve hakkında çok fazla bilgi sahibi olunmayan Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti'ni ele almayı amaçlamıştır.

Bu araştırma, Kafkas halklarının siyasi mücadelesi ile Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti'ni detaylı bir şekilde ele alması açısından ve Türkiye genelinde bu alanda yapılan çalışmanın çok az olmasından dolayı önem taşımaktadır. Bu açıdan çalışma, Türkiye'de karışık bir bölge olarak nitelendirilen Kuzey Kafkasya konusunda daha sonra yapılacak olan araştırmalara da kaynak niteliği sağlamaya çalışmıştır. Sonuç itibarıyla Kuzey Kafkasya'nın bölge açısından önemi çok fazla olmuş ve bu yüzden de büyük devletler bölgeye göz dikmiştir. Yaşam koşullarından dolayı özgürlüklerine düşkün olan Dağlı halkı, topraklarına göz diken en büyük düşmanı Rusya ile amansız bir mücadeleye girişmiş ve büyük kayıplar vermiştir. Netice itibarıyla Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti adıyla bağımsızlığını ilan etmiş olsa da, bu genç devlet, iki yıl süren ömrünün bir yılını beyaz, bir yılını da kızılılarla mücadele ederek geçirmiş ve yakaladıkları fırsatta topyekûn birliktelik sağlayamadıklarından dolayı tekrar Rus boyunduruğu altına girmişlerdir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışma hazırlanırken uluslararası ilişkiler, siyasi tarih, uluslararası politik ekonomi gibi önemli alanlara ait ve bölge hakkında yapılan çalışmalar başta olmak üzere bilimsel makaleler, kitaplar, bölge hakkında dosyalar, raporlar, analizler, dergiler, tezler, ansiklopediler, arşiv belgesi ve internet siteleri taranarak tarihsel,

sosyolojik analiz yöntemi kullanılmıştır. Toplanan veriler değerlendirilerek, elde edilen sonuçlar yorumlanarak açıklama ve tespitler yapılmıştır.

Çalışmanın ana teması açısından İsmail Berkok'a ait "Tarihte Kafkasya" eseri, Ahmet Hazer Hızal'a ait "Kuzey Kafkasya Hürriyet ve İstiklal Davası" eseri, John F. Baddeley'in "Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil" çalışmada kullanılan temel eserlerdendir. Cemil Hasanlı'nın "Али Мердан-бек Топчибашев, Жизнь за идею" (Alimerdan Bey Topçubaşov, Bir Fikir Hayatı) adlı Rusça eseri ile Necip Hablemitoğlu'na ait "Çarlık Rusya'sında Türk Kongreleri (1905-1917)" adlı eseri Rusya'da yaşayan Kafkas Türklerinin özgürlükleri ve hakları uğruna sürdürdükleri siyasi mücadeleleri ve bu kapsamda düzenledikleri kurultayları ele almaları açısından önemli eserler olarak çalışmada kullanılmıştır. Yine Altay Göyüşov'a ait "Kuzey Kafkasya Dağlılarının Özgürlük Uğrunda Mücadelesi (1917-1920)" adlı eseri ile Sefer E. Berzeg'e ait "Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti 1917-1922" isimli üç ciltlik eseri Kuzey Kafkasya halklarının bağımsızlık mücadelesini ve Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti konusunu kapsamlı bir şekilde işleyen önemli temel kaynaklar olarak çalışmada kullanılmıştır. Bunun yanında Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'ndan alınan konu ile alakalı bir arşiv belgesinin gerekli görülen yerleri çevirilerek çalışmaya katkısı olması açısından kullanılmıştır.

ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM

Çalışma içerisinde genelde Kafkasya'nın, özelde ise Kuzey Kafkasya'nın bölge açısından önemine ve yabancı güçler bakımından etkisine geniş bir şekilde yer verilmiştir. Kafkasyalıların Ruslarla olan ilk temaslarının 10. yy da başladığına bu zamandan itibaren 16. yy boyunca da dış güçlerin bölgeye yönelik saldırılarının devam ettiği hususunda detaylı bilgi verilmiştir. Rusya ile durmadan süren asıl mücadelenin ise 18. yy sonlarından itibaren başladığı ve bunun hem kanlı bir mücadele şeklinde hem de siyasi arenada sürmesi bakımında yaşanan önemli gelişmelerden detaylı bir şekilde yer verilmiştir. Kuzey Kafkasya halkı Rusların deyimiyle Dağlı halkı özgürlüklerine düşkün olmaları ve bağımsızlıkları ile hakları uğruna canları pahasına sonuna kadar düşmanları ile mücadele etmişlerdir. Buradan yola çıkarak her ne kadar şu anda Rusya sınırları içerisinde özerk bir halde yaşamlarını sürdürüyor olsalar da bugün Rusya Federasyonu içerisinde ciddi bir karışıklık çıksa ya da hayatlarında bir dönüm noktası yaşansa ve dışarıdan da tam anlamıyla destek alıyor olsalar cesur Dağlı

halkının yine bir şekilde ayaklanarak özgürlükleri için her türlü mücadeleye girmesi ve Rusya ile savaşarak tüm Kafkas halkları adına cephede ön sıralarda yer alacağı iddia edilebilir.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Araştırmanın ana konusu gereği Kafkasya'nın ve Kuzey Kafkasya'nın siyasi, ekonomik, demografik yapısından söz edilmiştir. Çalışmanın genel kapsamı 18. yy sonlarından itibaren başlayan Kafkas halklarının siyasi mücadelesi ile 20. yy başlarında kurulan Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti döneminde gerçekleşen olaylar ve Rusya ile Dağlı halkı arasında süren mücadele incelenmiştir. Ayrıca kaynak olarak karşılaşılan ancak konuyu kapsamından uzaklaştırarak, konuları ziyadesiyle derinleştirecek, kapsamını genişletecek verilerin kullanılmasından kaçınılmıştır.

Çalışmanın hazırlığı esnasında ülkemizde gerek Kuzey Kafkasya üzerine gerekse Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti ile ilgili çalışmaların az olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda bu konu ile ilgili çok sayıda önemli Rusça arşiv belgelerinin ve eserlerin çevrilmeyi beklemesi ve bu kaynaklara kolaylıkla ulaşılamaması karşılaşılan güçlüklerden olmuştur.

GİRİŞ

Güneyde Aras ve Çoruh, kuzeyde Volga ve Don nehirleri ile doğuda Hazar Denizi batıda Karadeniz'in çevirdiği dağlık bölgeye *Kafkasya* denilmektedir. Kafkas dağlarının kuzeyindeki kısma *Şimali (Kuzey) Kafkasya*, güneyindeki kısma ise *Cenubi (Güney) veya Maverayı Kafkas* ismi verilmektedir. Kafkasya, coğrafi durumu ve şekli itibarıyla de birçok açıdan özel bir öneme sahip olmuştur. Bilhassa doğal konumu açısından Asya ile Avrupa'nın ortak sınırlarında, başka bir ifadeyle, Doğu ile Batı arasında oluşturulmuş eşsiz bir kale özelliğini hiçbir zaman kaybetmemiş ve daima da koruyacak olan bu memleket, herhangi bir saldırganın kuzeye ve güneye doğru yapacağı hücumlarda hız alma ve dayanma noktası ya da taarruza uğrayan memleketlerin müdafaası için güçlü bir kale rolü oynamaya aday olmuştur. Kafkasya'nın bu stratejik konumunun ve bu öneminin Rusya tarafından anlaşıldığı hususunda Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Haydar Bammat şu sözleri ile çok güzel ifade etmiştir:

“Kafkasya'ya hâkim olan büyük bir devlet Doğu kıtasının anahtarını elinde tutar. Bu büyük devlet, aynı zamanda, bütün Orta Asya'ya hâkim olacak bir vaziyete gelir ve Akdeniz milletleriyle İslam milletlerini tehdit eder. Büyük siyasi ehemmiyeti haiz bulunan bu keyfiyet Rus diplomasisi tarafından layikiyle idrak edilmiş bulunmaktadır.”¹

Bu açıdan Kafkasya'nın, herkesten önce Rusya, Osmanlı Devleti ve İran için taşıdığı önem ve değer çok açıktır. Kuzey Kafkasya ise diğer Kafkas ülkeleri Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan ile birlikte, tarihin her döneminde, stratejik geçişler üzerinde bulunması ve doğal kaynaklara sahip olması nedeniyle, büyük güçlerin dikkatini çekmiştir. Kuzey Kafkasya, dilleri ve etnik yapıları ile birbirinden çok sayıda halka ev sahipliği yapan bir bölge olmuştur. Kuzey Kafkasya'nın bu farklılığına dini yapısı da farklı bir boyut kazandırmış ve karmaşık bir toplumsal yapının meydana gelmesine vesile olmuştur. Tüm farklılıklarına rağmen Kuzey Kafkasya halkları, zorlu coğrafi koşullar tarafından şekillendirilen benzer yaşam tarzları, gelenek, örf ve adetleri ile ortak bir kültür oluşturmuşlardır. Kuzey Kafkasya'nın tüm halklarına *Gortsı* ya da *Dağlı* olarak nitelendirilerek ortak bir kimlik yaratılmıştır. Bu açıdan da Kuzey Kafkasya halkları Ruslar tarafından *Dağlı Halklar*

¹ Haydar Bammat, *Kafkasya Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 6, (Ocak 1952), 6.

olarak isimlendirilmiştir. Bu isimlendirilme Kuzey Kafkasya halkları tarafından da kabullenilmiştir.

Dağlı Halkları, Çarlık Rusya'nın bölgeye gelişlerine kadar devlete ihtiyaç duymayacak bir biçimde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Rusların Kuzey Kafkasya'ya girmesi ile durum değişmiştir. İmam Mansur, ayrı ayrı şeflerin yönetiminde gruplar halinde Ruslara karşı savaştan Kuzey Kafkasyalıları *Gazavat* bayrağı altında toplamıştır. İmam Şamil ise Kuzey Kafkasya'da bir devlet teşkilatı oluşturarak, milleti devlet teşkilatı içinde yaşamaya alıştırmıştır. İmam Şamil'in 1859'da teslim olması ve 1864'te kuzeybatı Kafkasya'nın mücadeleyi kaybetmesiyle bütün Kuzey Kafkasya Rus işgaline maruz kalmıştır. Ruslarla yapılan bu mücadele, Dağlı halklarının siyasi birlik meydana getirmeleri gerekliliğini ortaya koymuştur.

Yirminci yüzyıl başlarında Rusya iç siyasetinde de kırılmalar yaşanmaya başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda savaştan taraflardan biri olan Çar Rusyası, 1917 yılında iki devrim üst üste yaşamıştır. Birinci devrim Şubat 1917'de Çarlığı yıkan ve monarşiden cumhuriyete dönüştüren bir devrim olmuştur. Rus İmparatorluğu içerisinde yaşayan Kafkas Müslümanları da özgürlükleri ve hakları uğruna Çarlık Rusyasında siyasi faaliyetlere başlamışlardır. Bu kapsamda Kafkas Müslümanları bir araya gelerek pek çok toplantı düzenlemişlerdir. Ayrıca Rusya'da yapılan Duma seçimlerinde tüm Kafkas Müslümanlarını temsilen bazı vekiller seçilmiştir. Ekim 1917'deki ikinci devrimle ise, Lenin'in Bolşevik Partisi'nin iktidara gelmesine, cumhuriyetin çoğulcu parlamenter biçiminden tek partinin hâkim olduğu Leninist forma sokulmasına ve Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmesine yol açan bir devrim olmuştur. Rusya'da 1917 Devrimi ile ortaya çıkan irade boşluğu neticesinde Rus olmayan milletlerin ulusal devletlerini kurma süreci de başlamıştır. Kuzey Kafkasyalılar da bütün Dağlı halklarının temsilcilerinin katıldığı bir dizi kurultay düzenlemişlerdir.

11 Mayıs 1918 tarihinde Kuzey Kafkasya halkları bağımsızlığını ilan ederek *Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti* adıyla bir devlet kurmuştur. Yeni kurulan devlet bu dönemde Osmanlı Devleti ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nden destek görmüştür. Ağustos 1919'da Cumhuriyetin parlamentosu Çar yanlısı General Denikin'in Beyaz Ordusu tarafından dağıtılmıştır. Fakat Kuzey Kafkasya halkının bağımsızlık mücadelesi bitmemiştir. Dağlı halkı Çeçenistan'da Uzun Hacı ile

Dağıstan'da Ali Hacı Akaşalı önderliğinde tekrar silaha sarılmak durumunda kalmış ve bağımsızlıkları için topraklarını işgal eden İngiliz destekli General Denikin ordusuna ve Bolşeviklere karşı mücadeleye başlamıştır. Yaşadığı zorluklara ve sıkıntılara rağmen sonuna kadar mücadeleyi sürdüren cesur Dağlı halkı Haziran 1921'e kadar dayanabilmiştir. Bu tarihten itibaren tüm Kuzey Kafkasya, Kızıl Ordu'nun istilasına uğramıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUZEY KAFKASYA'NIN RUSYA TARAFINDAN İSTİLASI

1. KAFKASYA HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1.1. Kafkasya'nın Adı, Jeopolitik Konumu ve Stratejik Önemi

Adını ilk olarak Yunan tragedya şairi Aiskhylos'un M.Ö. 490'da kaleme aldığı "Zincire Vurulmuş Prometheus", *Zincire Vurulmuş Zevk ve Eğlence* oyununda geçen *Kavkasos* (Καύκασος) dağından alan Kafkasya, Ortaçağ İslam müellifleri tarafından *Kabk* olarak adlandırılır. Latince Kafkasya için kullanılan, Grekçeden alınma *Caucasus* kelimesi Avrupa dillerine *Caucase*, *Caucasus*, *Caucaso*, *Kaukasus* ve Rusçaya da *Кавказ/Kavkas* olarak geçmiştir.² Kafkasya veya Kafkas Dağları ismi, Eschylus ve Herodot zamanından beri kullanılmaktadır. Önceleri Hazar Denizi ile Karadeniz arasındaki bölgede, batı-kuzeybatı yönünden doğu-güneydoğu yönüne uzanan dağ zincirini ifade etmek için kullanılan bu isim, bugün Astrahan eyaletinin güneyi ve Don'dan başlayarak Türk ve İran sınırlarına kadar olan toprakları içine alan ülkeye verilmektedir.³ Araştırmacıların Kafkas kelimesi hakkındaki genel görüşüne göre, Kafkas kelimesinin "dağ" anlamına gelen "kaf" ve kavim adı olan "Qaz" (Qas, Haz) kelimelerinin birleşiminden oluştuğu ve "Qas veya Qaz kavminin yaşadığı, yerleştiği dağ" anlamına geldiği bilinmektedir.⁴ Türkçe kaynaklarda "Kafkasya" adına 1856 yıllarında denk gelmektedir. İlk kez Ahmet Cevdet Paşa'nın, Paris Konferansı'nda bahsetmek için hazırladığı raporda "Kafkas" kelimesi geçmektedir. Hazırlanan raporda bölge için, "Kafkasya ve Cebel-i Kafkas" ifadeleri geçmektedir.⁵

Kafkasya, eski dünyanın (Asya, Avrupa, Afrika) içerisine sokulmuş 5000 km uzunluğunda ve birbirine bağlı iç denizlerin oluşturduğu bir su yolunun doğu ucunda yer almaktadır. Bu su yolu, Akdeniz, Ege Denizi, Marmara Denizi, Boğazlar, Karadeniz ve Azak Denizi'nden oluşmaktadır.⁶ Siyasi ve tabii bakımdan genel olarak

² Sadık Müfit Bilge, "Ortaçağ'dan Rus İstilasına Kadar Kuzey Kafkasya ve Gürcistan'da Toplumsal Yapı ve Mülkiyet İlişkileri", *Şeyh Şamil ve Kafkasya (Mücadele-Sürgün-İskân)*, Ed: Mehmet Ali Bozkuş, Hakan Yazar, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2017), 1.

³ John F. Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil*, (İstanbul: Kayihan Yayınevi, 1996), 19.

⁴ Erhan Ateş, *XII-XIII. Yüzyıllarda Güney Kafkasya'da Kıpçaklar*, (Yüksek Lisans, Ankara Üniversitesi, 2015), 22.

⁵ Demet Şefika Acar, *Kafkasya'nın Güvenliği ve Türkiye'nin Rolü*, (Yüksek Lisans, Selçuk Üniversitesi, 2004), 6.

⁶ Ahmet Hazer Hızal, *Kuzey Kafkasya Hürriyet ve İstiklal Davası*, (Ankara: Orkun Yayınları, 1961), 13.

Sirkafkasiyen (Circaucasie-Önkafkasya) ve Transkafkasiyen (Transcaucasie-Kafkasötesi) diye ikiye ayrılan Kafkasya'nın doğu kısmı Asya, batı kısmı ise Avrupa kıtaları içinde ele alınmaktadır.⁷ Kafkasya, kucağında sakladığı tükenmez hazineleriyle, efsane ve kahramanlık destanları ile göz alıcı muazzam tabiat güzellikleriyle 'dünyanın cenneti' unvanını hak ederek kazanmıştır. Asya'yı Avrupa'dan ayıran ve Karadeniz ile Hazar Denizi arasında 450.000 km² genişliğindeki bu büyük berzahı ikiye ayırabilmekteyiz:

1) Şimali (Kuzey) Kafkasya

2) Cenubi (Güney) Kafkasya⁸

Bu iki kısım arasında Karadeniz sahilindeki Tsemezkale (Novorosiyk) şehrinden başlayıp Azerbaycan'ın başkenti Bakü'ye ve petrol kaynağı Apşeron yarımadasına kadar uzanan ve bir set vazifesi gören Kafkas Sıradağları bulunmaktadır. Ancak birkaç geçit veren ve 1200 km uzunluğundaki bu heybetli silsile, Avrupa'nın en yüksek tepesi olarak bilinen Mont Blanc'tan çok daha yüksek 25 zirve içermektedir.⁹ Hazar Denizi'ne dökülen Samur Nehri, Kafkas Dağ Silsilesi ve Karadeniz'e dökülen İngur Nehri'nin güneyden; Hazar Denizi'nin doğudan; Karadeniz ve Azak Denizi'nin batıdan; Kuma Nehri ile birçok uzun göllerin oluşturduğu Maniç Hattı'nın kuzeyden çevrelediği ülkeye 'Kuzey Kafkasya' denmiştir. Kuzey Kafkasya, Kafkas silsilesi ile Terek, Kuban, Kuma Nehirleri ve bunların kollarından meydana gelmektedir.¹⁰ Kuzey Kafkasya, Kuzey Yarım Kürede 40-45⁰ kuzey enlemleri ile 37-50⁰ doğu boylamları arasında yer almaktadır.¹¹ Yaklaşık 125.000 km² genişliğinde olan bu eşsiz güzellikteki topraklarda 50'nin üzerinde dil ve 100'den fazla lehçe konuşulmaktadır.¹² Kuzey Kafkasya bölgesi coğrafi durumu itibariyle doğu, orta ve batı olmak üzere üç bölüme ayrılmaktadır.

⁷ Cemal Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*, (İstanbul: Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayını, 1979), 3.

⁸ Hızal, age., 16.

⁹ Mustafa Zihni Hızaloğlu, *Şeyh Şamil (Şimali Kafkasya İstiklal Mücadeleleri)*, (Ankara: Serdengeçti Yayınevi, 1958), 9-10.

¹⁰ Mevlüt Koçak, *Türkçe Yayınlarında (1917-1920) Kuzey Kafkasya'daki, Siyasi Faaliyetler ve Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti*, (Yüksek Lisans, Marmara Üniversitesi, 1995), 5.

¹¹ Özdemir Özbay, *Dünden Bugüne Kuzey Kafkasya*, (Ankara: Kafkas Derneği Yayınları, 1999), 2.

¹² Cafer Barlas, *Dünü ve Bugünü İle Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2014), 29.

1) Doğu Kafkasya: Terek Nehri'nin güneyinden, kuzeye akan kolunun doğusundan Hazar'a kadar uzanan kısımdır. Bu kısım Çeçen ve Dağıstan bölgelerini içermektedir. Gürcü Askeri Yolu burada yer almaktadır.

2) Orta Kafkasya: Terek Nehri'nin batı ve güney kolları ile Kuban Nehri'nin güney kollarının meydana getirdiği kısımdır. Bu bölgede Asetinler¹³ (Oset), Kabardeyler, Karaçay ve Balkarlar oturmaktadırlar. Bu bölgenin en mühim şehri Vladikafkas'tır.

3) Batı Kafkasya: Kuban Nehri'nin suladığı verimli ovalara ev sahipliği yapmaktadır. Ormanlarla kaplı dağları, Karadeniz kıyılarına kadar ulaşmaktadır. Burada muhtelif Çerkes kabileleri ve Çarlık Rusya tarafından sonradan yerleştirilen Kazaklar oturmaktadır.¹⁴

Kafkasya bölgesi üzerinde çalışmalar yapan uzmanlar bölgeyi genel olarak kuzey ve güney olmak üzere ikiye ayırmışlardır. Bölgenin güneyinde kalan Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'dan oluşan kısma Güney Kafkasya, bölgenin kuzeyinde kalan ve bugün Rusya Federasyonu içerisinde yer alan Çeçenistan, Adige, Karaçay Çerkez, Kabardey-Balkar, Kuzey Osetya, İnguşetya ve Dağıstan Özerk Cumhuriyetleri'nden meydana gelen bölgeye de Kuzey Kafkasya denilmiştir.¹⁵

Kafkasya'nın coğrafi yapısına bakıldığında, Rus kıta sahanlığının kuzeye, Arap kıta sahanlığının da güneye kaymasıyla oluşan jeofizik gerilim, Transkafkasya'daki dağlık yüzey şekillerini meydana getirmiştir. Kafkasya, Hazar Denizi ile Karadeniz arasında 450.000 km² lik bir alanı kapsamaktadır.¹⁶ Kafkasya'nın bu saha içerisinde bol su kaynağı bulunmaktadır. Derin ve büyük ırmakları Rioni, Kura ve Aragvi'dir. En büyük gölü ise Sevan'dır. Kafkasya bitki örtüsü bakımından da oldukça zengindir. Dağların yamaçları meşe, kestane, kayın, çam, dişbudak ve ıhlamur gibi pek çok ağaçlardan meydana gelen ormanlarla kaplı bir vaziyettedir. Bölgede dağ keçisi, kızıl geyik, ayı, vaşak, tilki ve yaban sığırı gibi hayvanlar da yaşamaktadır. Irmakların ve

¹³ *Asetinler (Oset)* : Asetinler, İran asıllı bir Kafkas kavmidir. Kabardey-Balkar bölgesinde yaşamaktadırlar. Kökenleri konusunda çeşitli teoriler vardır. Ancak kabul gören görüş, Asetinlerin İskit ve Sarmatyan kabileleri ve özellikle de yerli Kafkas kavimleriyle kaynaşan Alanların neslinden gelmiş oldukları şeklindedir. Şimdiki Kuzey ve Güney Osetya'ya yerleşenler "Oset" olarak isimlendirilmiştir.

¹⁴ Koçak, *age.*, 8.

¹⁵ Elşan İzzetgil, "Kafkasya'nın Jeopolitiği ve Rusya'nın Bölgeye Yönelik Stratejisi", *Bölgesel Çalışmalar*, Cilt: 1, Sayı: 1, (Yaz 2016), 53.

¹⁶ Sinan Ateş, "Birinci Dünya Savaşı ve Kafkasya", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, Cilt: 2, Sayı: 5, (Yaz 2013), 167.

göllerinde bol miktarda alabalık bulunmaktadır. Kafkas Dağları, yer altı kaynakları açısından oldukça zengindir. Petrol, gümüş, maden kömürü, demir, bakır, kalay, çinko, manganez, cıva, altın, grafit, kurşun gibi maden yatakları bulunmaktadır. Son zamanlarda doğalgaz yatakları da önemli hale gelmiştir. Kafkas Dağları ayrıca maden suları, yapı malzemesi olarak kullanılan taşlar ve öteki minareler açısından da oldukça zengin bir konumdadır.¹⁷

Kafkasya'nın büyük bir bölümü dağlıktır. Geçit vermez sıra dağlar ve vadileri bu bölgede yaşayan insanların sosyo-politik yapısını da çizmiştir. Bu bölgeye farklı zaman aralığında gelmiş olan topluluklar ve bölgede oturan halklar coğrafyanın verdiği avantajlardan yararlanarak işgallerden korunabilmiş, bunun sonucunda Kafkaslar, tarih boyunca ülkeleri işgal edilen mültecilerin sığınak yeri vazifesi görmüş ve yine kendi etnik kültürlerini de asırlarca asimile olmadan yaşatmayı başarabilmişlerdir. Rusların işgaline kadar Osmanlı İmparatorluğu ve İran bölgeyi farklı zaman aralıklarında kısmen kontrol etmiş olsalar da tamamen işgal etme girişiminde bulunmamışlardır. Rusların işgaline kadar bölge halkı önemli ölçüde özgürce yaşamlarını idame etmişlerdir.¹⁸

Dünya arkeoloji tarihine bakıldığı zaman insanların ilk ortaya çıktığı yer olarak Kafkasya görülmektedir.¹⁹ Arkeolojik buluntular göz önüne alındığında, Kafkasya ve bu bölgenin bağlı bulunduğu iç denizler koridoru ilk etnik hareketler ile birlikte etnolojik oluşum ve gelişmelere sahne olmuştur. İç denizler koridoru etrafında etnolojik bir birlik oluşmuş ve bu birlik buradan nehir yollarını izleyerek karaların içlerine doğru yayılmıştır. Böylece Kafkasya, kuzey-güney-doğu-batı yollarının birleştiği bir bölge özelliğini elde etmiştir. Kafkasya bu coğrafi konumu sebebiyle etnolojik oluşumlara ve gelişmelere, tarihin akışına çok hâkim olmuştur. Bu durumundan ötürü tarih boyunca Kafkasya'nın önemini her devirde koruduğu bilinen bir gerçektir.²⁰

Kafkasya, Asya ile Avrupa arasındaki göç yolları güzergâhında yer almaktadır. Nitekim bu özelliği ile Kafkasya, birçok kavmin ve ırkın birbirine karıştığı bir

¹⁷ Muharrem Yıldız, *Dünden Bugüne Kafkasya*, (İzmir: Yitik Hazine Yayınları, 2006), 25.

¹⁸ İzzetgil, *age.*, 55.

¹⁹ Barlas, *age.*, 28.

²⁰ İsmail Berkok, *Tarihte Kafkasya*, (İstanbul: İstanbul Matbaası, 1958), 11.

coğrafya olmuştur.²¹ Özellikle de Kuzey Kafkasya’da bu yapı iyice karmaşıklık ve çeşitlilik göstermiştir. Bölgede köyler arasında dahi dil farklılıkları meydana gelmiştir. Bu özelliğinden ötürü Kafkasya’ya Ortaçağ İslam tarihçi ve coğrafyacıları “*Cebelü’l Lisân*” (Diller Dağı) demişlerdir.²² Ancak pek çok kaynakta böyle belirtilmesine rağmen gerçekte Kafkasya için değil, Dağıstan için araştırmacılar “*Cebelü’l Lisân*” (Diller Dağı) kavramını kullanmışlardır. Asya, Avrupa ve Afrika ile kolaylıkla ilişkili olmaya uygun bir coğrafyada bulunması da jeopolitik önemini arttırmıştır.²³ Özellikle siyasi tarih açısından önemli bölge olan Kafkasya; Azak Denizi’nden başlayarak Kerç Boğazı üzerinden Karadeniz’e, İstanbul ile Çanakkale Boğazı’ndan da Akdeniz’e bağlanan bir güzergâhta yer almaktadır. Bu çok önemli olan özellikten ötürü Ruslar sıcak denizlere inme politikası için bu yolu ele geçirmek istemişler ve bunun için mücadele etmişlerdir. Osmanlı Devleti de Türk bölgelerine ulaşabilmek için bu yoldan faydalanmayı düşünmüştür. Zira bu düşünce ile 1569 yılında Sokullu Mehmet Paşa’nın teşvik ve girişimi ile Don Nehri ile Volga Nehri’nin bir kanalla bağlanarak deniz yolunun Asya içlerine kadar uzatılması fikri üzerinde durulmuştur. Sokullu Mehmet Paşa tarafından düşünülen bu plan Lenin döneminde gerçekleştirilmiş ve bugün Moskova’dan kalkan gemi su yolunu kullanarak Karadeniz’e ulaşabilmektedir.²⁴

Tarih boyunca Kafkasya, üzerinde büyük devletlerin hâkimiyet mücadelesinin yaşandığı bir bölge olmuştur. Kafkasya, dünya enerji kaynaklarının yarısından çoğunun bulunduğu Avrasya’nın önemli bir geçidi ve kapısı konumundadır. Tarih boyunca orduların doğudan batıya, batıdan doğuya geçtikleri önemli bir geçit olma özelliğini taşımaktadır. Yine Kafkasya’nın Orta Asya ve Hindistan ticaret yolları üzerinde kesişmesi tarih boyunca pek çok devletin arasında rekabet alanı ortamı oluşturmasına neden olmuştur.²⁵ Kafkasya’nın bir noktasına daha dikkat edilecek olursa, Kuban,

²¹ Selda Kılıç, “Kafkasya’ya Dair (1916-1917) Osmanlı İstihbaratının Yayımladığı Bir Rapor”, *TAD*, Cilt 34, Sayı 58, (2015), 690.

²² Gökmen Kılıçoğlu ve Serkan Kekevi, “Kuzey Kafkasya Otonom Cumhuriyetlerinin Türkiye Rusya İlişkilerine Etkisi”, Uludağ Üniversitesi, Ulusal Genç Bilim Adamları Sempozyumu, *Değişen Dünyada Türkiye’nin Önemi*, Cilt 2, (Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 6-7 Mayıs 2004), 671-672.

²³ Mahmut Bi, *Kafkas Tarihi*, (Ankara: BerikanYayınevi, 2011), 66.

²⁴ Rahmi Tuna (Tuma), *11 Mayıs 1918 Cumhuriyeti’ne ve Dönemin Olaylarına Özet Bir Bakış*, (İstanbul: Baskı Evi, 2015), 1-2.

²⁵ Kılıç, *age.*, 690.

Terek ve diğer nehirlerin oluşturduğu Kuzey Kafkasya'daki geniş ovalar devletlerin ve halkların dikkatini çekecek vaziyette tarımsal açıdan önem teşkil etmektedir.²⁶

Paul B. Henze; Kafkasya'nın Basra Körfezi'ni kontrol eden stratejik bir konuma sahip olduğunu belirterek, Kuzey Kafkasya'yı elinde tutan gücün Güney Kafkasya üzerinde kontrol sağlamak için büyük avantaj sağlayacağını, Güney Kafkasya'nın da Basra Körfezi'ni kontrol etmeye müsaade eden mühim stratejik bir bölge olduğunu dile getirmiştir.²⁷

Kafkasya'nın bu stratejik öneminden dolayı, bölgeye komşu devletler bu durumu daima göz önüne almış ve bu devletler, Kafkasya politikalarını köklü temellere dayandırmışlardır. Batıdan Osmanlı İmparatorluğu'nun ve güneyden İran'ın 18. yüzyıla kadar ki bölgeye hâkim olma mücadelelerine, 18. yüzyıl başlarından itibaren güneye inme politikası izlemeye başlayan Rusya'da dâhil olmuştur.²⁸

1.2. Kafkasya'nın Etnik, Dil, Din, Demografik ve Toplumsal Yapısı

Kafkasya çok uluslu, farklı dinlerden ve dillerden oluşan bir bölgedir. Farklılık o kadar karışıktır ki, bazen Kafkasya'nın bir ucundan diğer ucuna geçildiğinde değişik bir ülkeye giriş yaptığımızı hissetmeniz mümkündür. Tarihi, kültürü, coğrafi konumu, dilleri ve kozmopolit yapısıyla Kafkasya için dünya tarihinin kara kutusu olduğu söylenebilir. Bu kara kutu, bölgenin zengin mozaiğini bozmamak ve dengelerle oynamamak şartıyla keşfedilmeyi, araştırılmayı ve öğrenilmeyi beklemektedir. Kafkasya'da yaşanan dini ve etnik sorunlar çoğunlukla da bu koşulların bozulmasından kaynaklanmaktadır.²⁹

Kafkasya'nın doğal ve coğrafi vaziyetinden ötürü bu bölgede yaşayan insanların karakterlerinin oluşmasında büyük rol oynadığı şüphesiz bir gerçektir. Kafkasya, güzel bir coğrafyada bulunan, toprakları ekilebilir, bereketli ve iki tarafı denizlerle çevrili bir bölgedir. Bu sebeple Kafkasyalılar, her türlü maddi ve manevi ihtiyaçlarını kolaylıkla vatanlarından temin edebilmektedirler. Ayrıca Kafkasya'nın doğal durumu da Kafkasyalıları her türlü tehlikeden koruyabilecek bir vaziyettir. Kafkasya'nın bölgelerinde bazı yerler daralarak boğazlar ve kapılar oluşmuştur.

²⁶ Tuna, *age.*, 2.

²⁷ İzzetgil, *age.*, 55-56.

²⁸ Ensar Köse, *XVIII. Yüzyıl Başlarında Kafkaslarda Nüfuz Mücadelesi*, (Yüksek Lisans, İstanbul Üniversitesi, 1996), 26.

²⁹ Beşir Mustafayev, "Türk İslam Ordusunun Kuzey Kafkas (Dağıstan) Harekâtına Dair (Arşiv Vesikaları Işığında 1917-1919)", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 30, (2013), 18.

Böylece bu bölgelerin korunması da kolay hale gelmiştir. Bununla beraber bu bölgenin sakinleri arasında ulaşım ve iletişim imkânları zorlaşmıştır. Bunun sonucu olarak ta bu bölgedeki insanlar dağınık gruplara ayrılmış ve bu gruplar da bağımsız yaşam sürmek durumunda kalmışlar ve bu durumdan ötürü de aşiretlerde, kabilelerde ve hatta bireylerde otarşik, kendi kendine yetme bir imkân ve düşüncesi oluşmuştur. Sonuçta bireyci bir topluluk oluşmuştur. Buna mukabil coğrafi durum gereği olarak Kafkasya sürekli saldırılara ve akınlara maruz kalmıştır. Bu hal ve vaziyetinden ötürü de Kafkasyalılar, daima vatansever, cesur, bireyci, vatanını ve kendisini kıskanan, kendi kimlik ve aidiyetini üstün tutan ve yabancılarla ilişkili olmaktan hep sakınan kişiler olmuşlardır. Kafkasyalılar tarihlerinin ve vatanlarının kendilerine kazandırdıkları bu karakteristik vasıfları temsil etmek ve yaşatmak hususunda gösterdikleri sadakatle bütün milletler arasında üstün görünmektedirler.³⁰ Kafkasya halkları yüzyıllardan beri aynı tarihi, kültürü ve coğrafyayı paylaşmalarına rağmen, toplumsal yapılarında güçlü olan aile-soy bağlılığı, kabilecilik gibi saydığımız özelliklerinden ötürü tarih boyunca birlik ve bütünlük oluşturamamışlardır.³¹ Bu durum ise Kafkasya’da gerek savaş metodolojisi açısından gerekse bireyi aşan bir birlik yani bir devletin ya da kolektifin oluşturulması açısından sorunlar oluşturmuştur.³²

Kafkasya’nın etnik yapısı Balkanlar ve Afganistan’daki etnik karışıklığı andırıyor olsa da gerçekleştirilen araştırmalar neticesinde bu bölgelerden daha karmaşık etnik ve sosyal bir yapıya sahip olduğu görülmüştür. Yaşayan insan toplulukları ve dilleri incelendiğinde, her biri farklı dili kullanan elli kadar etnik grup bulunmaktadır.³³ Bölgede konuşulan diller dört ayrı dil ailesinden oluşmaktadır. Kafkas (ya da Eski Kafkas), Hint-Avrupa, Türk ve Sami dil aileleri olmaktadır. Özellikle de son üç gruba giren toplulukların Kafkasya’ya sonradan göç ettikleri anlaşılmaktadır. Kafkasya dillerini konuşanlar ise bölgede tarihin başlangıcından itibaren oturan yerli halklardan meydana gelmektedir.³⁴ Kuzey Kafkasyalıların büyük çoğunluğu soy ve dil açısından, Kafkasya’nın güneyinde Gürcülerin de mevcut bulunduğu “Kafkas Halkları” grubuna aittirler. Bu grubun dilleri günümüzde İberik-

³⁰ Berkok, *age.*, 13-14.

³¹ Kafkasya Raporu 2013, “Kafkasya’daki Rus İşgali ve Kafkasya’nın Siyasi-Sosyal Durumu Hakkında Rapor 2013”, *İmkander*, (İstanbul, imkander.org.tr), 2.

³² Tuna, *age.*, 17.

³³ Acar, *age.*, 19.

³⁴ Muharrem Yıldız, *Kafkasya’da Yaşayan Türklerin Dini Hakkında Sosyo-Kültürel Bir Araştırma*, (Doktora, Selçuk Üniversitesi, 2000), 9.

Kafkas veya sadece Kafkas dilleri olarak anlaşılmaktadır. Kuzey Kafkas dilleri, iki alt gruba ayrılmaktadır: batıda Abaza-Adige ve doğuda Çeçen-Dağıstan veya Nah-Dağıstan dilleridir.³⁵

Günümüzde Kafkasya’da etnik varlığını yaşatan toplumlar arasında en mühim olanları genellikle ülkemizde yanlış olarak bilinen tamamı “Çerkes” diye adlandırılan Adige, Kabardey, Abaza ve Oset isimlerini taşıyan Kafkasya’nın otokton (yerli) halkları, yine bugün ortaya çıkan veriler neticesinde en az 1700 yıldır Kafkasya’nın asli unsurlarından olan Türk kökenli Kafkasyalı grubu oluşturan Karaçay, Malkar, Nogay ve Kumuklar ile yine bölgenin asli öğelerinden olan Çeçen ve İnguş halkları ile Dağıstan bölgesinde yer alan “Dağlı halklar” olarak not edilebilir. Kafkasya’daki insan varlığının değerlendirilmesi için bu halkların hemen hepsinin de, homojen bir yapı göstermeyen, daha küçük kabile ve aşiretlerin bir federasyonu şeklinde meydana gelmiş heterojen insan toplulukları olduğunu bilmek gereklidir.³⁶ Özellikle Kuzey Kafkasyalılar daha çok “Dağlı” olarak bilinmektedirler.³⁷ İberik-Kafkas grubuna dahil olan halklardan başka Kuzey Kafkasyalılar camiasına İran (Osetinler) ve Türk (Karaçay-Balkarlar, Kumuklar ve Nogaylar) halkları da dahildir. Özellikle de Rusya’nın bölgeye hâkim olmasından sonra Rusların yanı sıra çok sayıda Yahudi, Alman, Rum, Çingene, Bulgar gibi etnik gruplar da Kırım’a ve Kafkasya’ya yerleşmişlerdir.³⁸

Kafkasya bölgesinin ırklar, diller diyarı olmasının yanında aynı şekilde dinler diyarı olduğunu da görmekteyiz. Hemen hemen her dinden insan bu bölgede mevcuttur.³⁹ Hıristiyan, Müslüman, Yahudi, Budist, Brahman, Zerdüş ve az sayıda Şaman da bulunmaktadır. Fakat Kafkasya bölgesinde yaşayan çoğunluklu dinler Hıristiyanlık, Musevilik ve İslamiyet olmuştur. Ruslar, Ermeniler, Gürcüler, Abhaz ve Osetinlerin bir bölümü Hıristiyan’dır. Bu Hıristiyanların ortak özellikleri ise Ortodoks olmalarıdır.⁴⁰ Oransal olarak duruma genel olarak bakacak olursak Kafkasya bölge halklarının daha çok %55.9’u Müslüman ve %49.6’sının ise Hıristiyan olduğunu

³⁵ Barasbi Baytugan, *Kuzey Kafkasya (1917-1970)*, (Samsun: Yedi Yıldız Yayınları, 1998), 2.

³⁶ Hayati Bice, “Kafkasya’da Demografinin Söyledikleri”, *Yeni Türkiye*, Kafkaslar Özel Sayısı X, Sayı 80, (Temmuz-Aralık 2015), 346.

³⁷ Kadircaan Kafli, *Şimali Kafkasya*, (İstanbul: Vakit Matbaası, 1942), 21.

³⁸ Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, (Ankara: Türk Tarik Kurumu Yayınları, 1997), 19.

³⁹ Yıldız, *Kafkasya’da Yaşayan Türklerin*, 61.

⁴⁰ Tuba Tombuloğlu, *Kafkasya’nın Etnik ve Kültürel Yapısının Oluşumunda Türklerin Rolü*, (Yüksek Lisans, Ankara Üniversitesi, 2003), 187.

bilmekteyiz.⁴¹ Kafkasya’da ve güney Rusya’da yaşayan Türk kavimleri arasında, daha Hunlar zamanından beri Hıristiyanlığın yayılmaya başladığı belirtilmektedir. Hıristiyanlığın yayılmasında pek çok etken ve ülke rol oynamıştır. Hıristiyanlık, Kafkasya halklarının özellikle eski inanç sistemleri üzerinde çok etkili olmuş, bu din ile eski inançları birbirine karışarak Şamanist ve çok tanrılı bir din karakteri haline gelmiştir. Hazar Türklerinin Yahudi dinini benimsemeleriyle Kafkasya halklarının kültürlerinde Yahudi dininin izleri kalmıştır. İslamiyet ise Kafkasya’ya 8. yüzyılda Ebu-Müslim liderliğinde Arapların Hazar Türklerine saldırımları ve bazı bölgeleri fethetmeleri ile girmiştir. Fakat Arap ordularına karşı koyup onları geri püskürten Hazar Türkleri İslamiyet’in Kafkasya bölgesine yayılmasına engel olmuştur. Bazı Müslüman Arap gruplarının Dağıstan’da kalarak buraya yerleşmeleriyle İslamiyet Dağıstan bölgesinde 8. yüzyıldan itibaren yayılmaya başlamıştır. İslamiyet’in yayılması özellikle de Kuzey Kafkasya’da uzun bir zaman olsa da (17. yüzyıla kadar etkin bir din olamamıştır) daha sonrasında halkın pek çoğu İslamiyet’i benimsemiştir.⁴² Kuzey Kafkasyalılar manevi birliklerini ortak dinlerinde pekiştirmektedirler. Bir kısım Osetinler haricinde bütün Kuzey Kafkasyalılar Müslüman’dırlar.⁴³

Kafkasyalıların Ruslarla yaptıkları savaşın başlangıcındaki nüfusları 4 milyondan az değildir. Sadece Dağıstan’ın nüfusu 500.000’dir.⁴⁴ Avarlar ise Dağıstanlıların bu sayılarının 125.000 kadarını oluşturmaktaydılar.⁴⁵ 18. yüzyılın ortalarına doğru Rusya’da Kafkasya’daki geleneksel devletlerarası mücadeleye katılmıştır. Ruslar, 18. yüzyılın sonlarına doğru ise Kuzey Kafkasya’da ele geçirdikleri topraklara Ukraynalıların bir bölümünü yerleştirmişlerdir. Kırım’ın Rusya tarafından ilhak edilmesinden sonra orada yaşayan halkın durumu daha da değişmiştir.⁴⁶ Çünkü Kırım’ın ilhak edilmesinin ardından bölgede Rus baskısı artmıştır.⁴⁷ Ruslar, Kırım ve Kafkasların kuzeyinde gerçekleştirdiği askeri harekâtlarının yanında “Kolonileştirme” eylemine de başlamışlardır. Rus kolonileştirme metodu, askeri harekât sonrası işgal ettiği bölgelere kaleler inşa etmek ve çevresine Kozakları (Kazakları) ve Rusya’nın

⁴¹ Alâeddin Yalçınkaya, *Kafkasya’daki Siyasi Gelişmeler: Etnik Düğümden Küresel Kördüğümüne*, (İstanbul: Lalezar Kitabevi, 2006), 11.

⁴² Ufuk Tavkul, *Kafkasya Gerçeği*, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2015), 382-383-384.

⁴³ Baytugan, *age.*, 2-3.

⁴⁴ Kafli, *age.*, 21.

⁴⁵ Baddeley, *age.*, 25.

⁴⁶ Saydam, *age.*, 33-35-36.

⁴⁷ Ömer Karataş, “Kafkas Göçününun Mağdurları”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 42, (Yaz 2014), 121.

içinden getirilen Rus göçmenleri iskân etmektir. İlhak sonrası burada yaşayan halka ve özellikle de Müslümanlara karşı Ruslar tarafından bir kıyım başlamıştır. Aynı zamanda Ruslar bölgeye sadece Rusları değil, Alman, Bulgar gibi diğer milletlerden unsurlar getirmiş ve bölgenin demografik yapısını değiştirmişlerdir. Yine Ortodoks Kilisesi vasıtasıyla bölge halkının Hıristiyanlaştırılması ve misyonerlik çalışmaları yapılması planlanmıştır.⁴⁸ Rusların iskân politikasına uymayan Kafkas halkı zoraki sürgün, göç ve katliama tabi tutulmuşlardır. Ruslar ağır vergilerle halkı yıldırma politikası da yürütmüştür.⁴⁹ Neticede 1817-1864 yıllarını kapsayan Kafkasya savaşı sonucunda bölgenin kuzey-batı ve kuzey-doğusunda oturan yerli halk Türkiye'ye göç etmek mecburiyetinde kalmıştır. Özellikle 1858-1865 yıllarını kapsayan göçler neticesinde Kuzey Kafkasya'nın etnik haritası köklü bir değişime uğramıştır.⁵⁰ 1856'dan 1914'e kadar geçen süre zarfında kaba tahminlerle Türkiye'ye gelen muhacirlerin sayısı 6 milyon 425 bin'i bulmuş; 1923-1960 yılları resmi evraklara göre ise 1 milyon 187 bin 292 kişi Türkiye'ye göç etmiştir. On binlerce Kuzey Kafkasya halkı, Osmanlı Devleti'ne göç etmiştir. Göçmenleri kabul etmek için Osmanlı Devleti Batum, Trabzon, Giresun, Ordu, Samsun, Sinop, Akçakoca, Burgaz, Varna ve Köstence'de kamplar kurma girişiminde bulunmuştur. 1864'te büyük göç sonucu Batum'a 70 bin, Trabzon'a 24.700 (19 bini hastalıktan ölmüştür), sonrasında 63.900 Çerkez yerleştirilmiştir. Aynı zaman zarfında Samsun'a 110 bin Çerkez yerleştirilmiştir. Pek çoğu hastalıktan ölmüştür. 1860 yılına kadar az sayıda olan bu göçler bu yıldan sonra çığ gibi büyümüş milyon sayılara varmıştır. 1860-1865 arasında daha da büyük artış gözlenmiştir. 93 Harbinden itibaren göç yine hızlanmıştır.⁵¹ Osmanlı Devleti göçmenleri beğenecekleri boş arazilere bir an önce yerleştirmek ve üretici duruma geçmelerini sağlayarak, perişan hallerine son vermek için ilk göç hareketinden itibaren elinden geleni yapmıştır.⁵² Rus işgali altında uzun yıllar süren hadiseler sonucunda

⁴⁸ Nedim İpek, "Kafkaslar'daki Nüfus Hareketleri", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: 20, (1997), 274-275.

⁴⁹ Osman Köse, "Rusya'nın Kırım ve Kafkasya'da Hristiyan Nüfusu İskan Siyaseti (1770-1870)", *1864 Kafkas Tehciri-Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün*, Ed: Mehmet Hacısalihoğlu, (İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Basım Yayın Merkezi, 2014), 129-132.

⁵⁰ Marziye Memmedli, "Kendi Kayıtları Işığında Rusya İmparatorluğu'nun Kafkasya'da İskan Politikası", *I. Dünya Savaşı'nda Karadeniz ve Kafkasya-Askeri, Siyasi ve Sosyal Gelişmeler*, Ed: Mehmet Okur, Bahadır Güneş, Ülkü Köksal, (Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, 2017), 443.

⁵¹ Sevinç Qasımova, "XIX Yüzyılda Kuzey Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler: Tarihçilik Açısından Göçün Nedenleri, Sorunları ve Sonuçları", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 13, (Aralık 2017), 601-602.

⁵² Mesut Erşan, "Balkanlarda Kafkas Göçmenleri", *Balkanlarda İslam Medeniyeti*, Uluslararası Üçüncü Sempozyum Tebliğleri, 1-5 Kasım 2006, Bükreş-Romanya, Cilt: 2, (İstanbul, 2011), 394.

1867’de 4 milyon 600 bin’i aşan Kafkas nüfusu 1882’de 7 milyona ve 1914’te 12 milyona yaklaşmıştır.⁵³ Bu nüfus Kafkasya’nın Müslüman nüfusunun azalması ve sonradan yerleştirilen Hıristiyan nüfusun artması demektir.⁵⁴ Kuzey Kafkasya’nın 1918 tarihinde milli sınırları içerisindeki arazisi 268.835 km² ve nüfusu da 6 milyon 475 bin 300 diye bilinmektedir.⁵⁵ Kafkasya’nın demografik yapısında, demografik ve politik olarak Türkler, Gürcüler ve Ermeniler belirleyici unsur olarak bilinmektedirler. Kafkasya’nın nüfusunun, yaklaşık %35.2’sini yerli olanlar, %64.8’sini ise yerli olmayanlar oluşturmaktadır. Yaklaşık 30’dan fazla millet ve milli grubu içeren, yerli nüfus içerisinde, Gürcüler %46.5 ve Çeçenler %11.9 ile ilk sırada bulunmaktadır. Bunların haricinde kalan ve bölgenin yerlisi olanlar ise %41.6’lık bir paya aittirler. Nüfusun %67.4’ünü meydana getiren yerli olmayanların %56.6’sı ise Türklerden oluşmaktadır. Bu nüfusun %82.7’si Azerbaycan Türkleri oluşturmaktadır. Yerli olmayan nüfusun içinde Ermeniler %22.7 ve Ruslar %16.2 ile bulunmaktadır.⁵⁶

2. RUSLARIN KAFKASYA’YI İSTİLASI VE AYAKLANMALAR

2.1. Kafkas - Rus İlişkilerinin Başlangıcı ve Çarpışmalar

Kafkasyalıların Ruslarla ilk temasları 10. yüzyılda başlamıştır. İlk olarak 914’te Dinyeper Irmağı ağzından yola çıkan bir Varangian akın kolu, Don ve İdil (Volga) ırmaklarını izleyerek Hazar Denizi’ne varmışlardı. 944 yılında ‘Rus’ veya ‘Ros’ diye adlandırılan bir başka Varangian kolu Hazar kıyılarını izleyerek İran’a kadar inmişlerdir. Bu olaylardan az bir zaman sonra prensliğinin sınırlarını Batı Kafkaslarda Kuban Irmağı kıyılarına kadar uzatan Büyük Prens Sviatoslav bu bölgede As ve Kossog kavimleri ile savaşmıştır. Rus ya da Ros olarak isimlendirilen Variaglar Taman yarımadasında Tmutarakan prensliğini kurmuşlardır. Ruslara Hıristiyanlığı kabul ettiren prens Vladimir ölümünden sonra Tmutarakan’ı prens Mistislav’a bırakmıştır.⁵⁷ Taman yarımadası üzerinde hak iddia eden Kiyev prenslerinden Mistislav, Adige reislerinden Ridade ile çarpışmıştır ki yaptığı bu savaş tarihteki ilk Rus-Kafkas mücadelesi sayılabilmektedir. Daha sonra Kafkasya birçok Slav prensinin akınına uğramıştır. Ancak Doğu Avrupa’yı işgal eden Peçenek, Uz, Kuman-Kıpçak gibi Türk

⁵³ İpek, *age.*, 288.

⁵⁴ Köse, *age.*, 132.

⁵⁵ Hızal, *age.*, 23.

⁵⁶ Hakan Kantarcı, *Soğuk Savaş Sonrasında Kafkasya’da ABD ve Rusya Federasyonu (RF)’nun Güç Mücadeleleri ve Mücadelelerin Türkiye’ye Etkileri*, (Yüksek Lisans, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2006), 16.

⁵⁷ Tavkul, *Kafkasya Gerçeği*, 85.

kavimleri Rusları geri püskürterek Kiyev prensleri kuzeye çekilmek zorunda kalmışlardır.⁵⁸

Altın Ordu İmparatorluğu'nun en güçlü zamanı olan 13. yüzyılda, onların egemenliğinde birbirlerine düşman prenslikler ve kabileler halinde yaşayan Ruslar, Altın Ordu Hanlarının baskısıyla birleşmişler ve bir millet olma sürecine girmeye başlamışlardır. Altın Ordu İmparatorluğu'nun parçalanarak küçük hanlıklara bölünmesinin ardından, büyük bir emperyalist devlet halinde ortaya çıkan Rusya, 1547 yılında *Korkunç* lakaplı Çar IV. İvan'ın tahta çıkmasıyla güneye doğru yayılma girişimlerine başlamıştır. 1552'de Kazan, 1556 yılında da Astrahan hanlıklarını istila ederek ele geçiren Rusya, sıcak denizlere inmek için önünde bir engel olarak gördüğü Kuzey Kafkasya'ya gözlerini dikmiştir.⁵⁹ Özellikle de Kazan'ın işgalinden sonra Ruslar burada insan-hayvan demeden her türlü canlıyı katletmişlerdir. Medeni hayata dair her türlü eser tahrip edilmiştir. Camiler, mescitler, evler, hanlar, türbeler ve daha nice Ruslar tarafından yakılıp yıkılmış ve ortada maddi-manevi hiçbir eser bırakmamışlardır. İşgalden sonra buralara getirilen papazlar tarafından Müslümanları Hıristiyanlaştırma politikası da uygulanmıştır. Rusların ele geçirdikleri Türk illerinde yaptıkları katliamlar bunlardan sonra da artarak sürüp gitmiştir.⁶⁰

Astrahan'ın işgali, Rus İmparatorluğu'nun kuruluşunun yanında Osmanlı İmparatorluğu'nu tehdit eden Rus meselesinin başlangıcını da oluşturmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu o sıralarda Rusya işini, kendisine tabi olan Kırım Hanlığı'na havale ederek yürütmeyi tercih ediyordu.⁶¹ Kafkasya'nın siyasi ve tarihi akışı 1557'de Rus Çarı IV. İvan'la merkezileşmiş ve bu tarihten itibaren de Kafkasya İmparatorluklar kapısı olmaktan çıkarak Dağlı – Rus mücadelelerine sahne olmuştur.⁶²

16. yüzyıl boyunca Kırım hanlarının Kafkasya'ya yönelik saldırıları hiç bitmemiştir. Bu savaşların sonunda bazı Çerkes prenslikleri Kırım hanlarının idaresi altına girmişler, düzenli vergi ödemişler ve bunun yanında Kırım hanlarının çıkacağı seferlere ciddi sayıda asker takviyesi yapmak mecburiyetinde kalmışlardır. Bu

⁵⁸ Hızal, *age.*, 33.

⁵⁹ Ufuk Tavkul, "Rusya'nın Gölgesinde Üç Devir: Karaçay-Malkar Halkının Siyasi Kaderi", *Yeni Türkiye*, Türk Dünyası Özel Sayısı II, 9 (54), (Eylül-Ekim 2013), 2707.

⁶⁰ Ahmet Akmaz, *Rus Yayılmacılığı Karşısında Kafkasya Müridizm Hareketinin Doğuşu*, (Yüksek Lisans, Erciyes Üniversitesi, 1994), 10-11.

⁶¹ Rıza Karagöz, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*, (Yüksek Lisans, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 1993), 83-84.

⁶² Şamil Mansur, *Çeçenler*, (Ankara: Sam Yayınları, 1995), 44.

durumdan ötürü Büyük Kabardey Prensi Temrük, Kırım hanlarının baskısından kurtulmak için 1577'de Ruslarla işbirliği yapmış ve işbirliğinin uzun sürmesi için kızı Goşevunay'ı Çar IV. İvan'la evlendirmiştir. Bu evlilik ve işbirliği Rusya ile Kırım hanlarının saldırılarına karşı geniş kapsamlı bir ittifak olmasına rağmen Rus tarihçileri bu tarihi olayı çarpıtarak Kabardey Prensi'nin gönüllü ilhakı olarak nitelendirmişlerdir. Rusya, sınırlarını korumak ve genişletmek için Kazakları kullanmıştır. 1578'de Sunc Irmağı kıyısında ve 1588'de Terek Nehri kıyısında iki kale inşa eden Ruslar, böylelikle Kafkasya sınırları üzerinde ilk kontrol noktalarını meydana getirmişlerdir.⁶³ İran saldırılarına karşı Gürcistan'a yardıma giden Rus ordusu 1594 ve 1604'te yok edilmiştir. Bunun üzerine I. Petro'ya kadar 77 yıl boyunca Kafkasya'ya yönelik mühim bir Rus tehdidi olmamıştır. Kazaklar, Terek Nehri'nin kuzeyi, Kuban Nehri'nin doğu sahilleri ve Kuma kıyılarında stanitsalar (müstahkem Kazak köyler) oluşturmuşlardır. I. Petro'dan sonra saldırılar sistemli hale dönüşmüştür.⁶⁴ Çar I. Petro (Deli) (1682-1725), iktidara gelmesiyle Rus emperyalizmini planlaştırmaya koyulmuştu. Hedef ise, İstanbul ve Boğazları ele geçirmek, İran'ı ve Hindistan'ı istila ederek sıcak denizlere ulaşmaktı. Fakat (Deli) I. Petro, bu büyük projesini gerçekleştirememiştir. Lakin kendisinden sonra gelenlere meşhur ve kötü bir vasiyetname bırakarak Rus yayılmasının yollarını belirtmiştir.⁶⁵ I. Petro, serbest denize yani Karadeniz'e doğru inmek için 1696'da Azak'ı almıştır. Bu olaydan sonra Rusların Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki ihtiraslarının sahası Karadeniz sahili olmuştur.⁶⁶ Ruslar ilk defa 13 Temmuz 1700'de yapılan İstanbul Antlaşması ile hem Kafkaslar hem de Kırım'ın güvenliği için stratejik bir konumda olan Azak kalesini almış oldular.⁶⁷

Rus orduları 1707 ve 1711 yıllarında Dağıstan'da yenilgiye uğratılmıştır. I. Petro, 1722'de Hazar kıyılarından Güney Kafkasya'ya ilerlemiş, 1723'teki İran iç savaşı sırasında Derbent'i ele geçirmiş, Bakü'nün kuzeyindeki Kuba'ya kadar olan bölgeleri de işgal etmiştir. Fakat Dağıstan'ı alamamıştır. I. Petro'nun ölümünden sonra İranlılar tarafından Ruslar yenilgiye uğratılmış, bu bölgeyi geri almışlar ve Ruslar

⁶³ Cem Kumuk, *Kafkasya Aydınlik Günlerini Arıyor...Neredesin Prometheus?*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2004), 6-7.

⁶⁴ Özbay, *age.*, 27-28.

⁶⁵ Hızal, *age.*, 34.

⁶⁶ Wassan-Giray Cabağı, *Kafkas-Rus Çatışması*, (İstanbul: Flaş Ajans, 1995), 27.

⁶⁷ Anıl Karadere, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında İngilizce Seyahatnamelerin Işığında Kuzey Kafkaslar*, (Yüksek Lisans, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2014), 13.

Hazar kıyılarını terk etmek mecburiyetinde bırakılmışlardır. Ruslara yardım için giden Gürcü ordusu da Lezgiler tarafından geri döndürülmüşlerdir. Osmanlı İmparatorluğu Gürcistan'ı işgal etmiş ve 1724'te Ruslarla Güney Kafkas nüfuz bölgelerinin taksimini içeren bir anlaşma imzalamışlardır. Kuzey Kafkasyalıların saldırıları ve Nadir Şah'ın tehditleri üzerine Ruslar 1735'te işgal ettikleri yerlerden çıkmak durumunda kalmışlardır. Ruslar bir taraftan Kafkaslara inmeye çalışırken, diğer taraftan da Balkanlarda Osmanlı İmparatorluğu ile savaş halindeydi. Bu savaşların neticesinde Rusya savaşı kaybetmiş ve 1739'da aralarında imzaladıkları Belgrad Antlaşması'na göre, mevcut durum doğrulanmış ve Ruslar, Büyük Kabardey bölgesinin bağımsızlığını tanımışlardır. Lakin imzalanan antlaşmaya sadık kalmayan taraf Ruslar olmuş ve Kabardey bölgesine yönelik kolonizasyon hareketlerini yürütmeyi sürdürmüşlerdir. Bu durum, Kabardey feodalleri ile Rusların arasındaki iyi olan münasebetlerin de sonu olmuştur. Direnen Kabardeyler sonunda pes etmişler ve Kabardey toprakları Rus kontrolüne girmiştir. Neticede büyük bir Kabardey nüfusu Kuban Nehri'nin öteki yakasına göç ederek diğer Çerkes boyları ile karışmıştır.⁶⁸

Rusya'da II. Katerina (1762-1796) tahta çıkması ile Kafkasya'daki Rus yayılması hızlanmıştır. I. Petro'nun 1725 yılındaki ölümünden sonra Çariçe II. Katerina'nın 1762'de tahta çıkması zamanına kadar Kuzey Kafkasya'ya sefer yapılmamıştır fakat Çariçe II. Katerina ile beraber Ruslar Kafkasyalılar ile 14 sene savaşmıştır.⁶⁹ 1763'te Ruslar tarafından Mozdok Kalesi inşa edilmiştir. 1777-1780 yılları içinde Don Nehri'nden Azak Denizi'ne kadar, Azak-Mozdok müstahkem hattı oluşturulmuştur. Ruslar, Kuzey Kafkasya'da yeni topraklara el koydukça bu kaleler hattı güneye doğru kaydırılmaktaydı. Bu zamandan itibaren Dağlılar, Rus saldırganlara karşı uzun yıllar süren amansız bir silahlı mücadeleye başlamışlardır.⁷⁰ Ruslar batıda Lehistan'ın bölünmesini amaçlayan bir siyaset yürütmekteydiler. Bu yürütülen siyaset karşısında birçok Leh vatanperverleri Osmanlı İmparatorluğu topraklarına sığınmaya başlamışlardı. Ruslar, Leh milliyetçilerini izlemek amacıyla Osmanlı İmparatorluğu sınırlarına girmişlerdir. Bunun üzerine Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında 1769'da başlayan savaş 1774'te Rusya'nın kazancı sayılan Küçük Kaynarca

⁶⁸ Kumuk, *age.*, 8-9.

⁶⁹ Kafkasya Raporu 2013, "Kafkasya'daki Rus İşgali ve Kafkasya'nın Siyasi-Sosyal Durumu Hakkında Rapor 2013", *İmkander*, (İstanbul, imkander.org.tr), 7.

⁷⁰ Baytugan, *age.*, 4-5.

Antlaşması'nın imzalanması ile sonuçlanmıştır.⁷¹ Bu savaşın en önemli sonuçlarından birisi Kırım'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan çıkmasıdır.⁷² Bu antlaşmayla Rusya büyük avantajlar kazanmıştır. Azak, Keç, Yenikale ve Dinyeper ile Bug Nehirleri arasındaki kalan Karadeniz'in kıyısı Rusya'nın eline geçmiştir. Böylece Rusya, Karadeniz'in kıyısında bir yer elde ederek, Azak limanı üzerinden Karadeniz'e açılma fırsatını kazanmıştır.⁷³ Üç konuda Rusya bu antlaşmayla karlı çıkmıştır. Kırım Hanlığı'nda Babiâli'nin nüfuzu yerine kendi nüfuzunu yerleştiriyor; Karadeniz ve Boğazlar'da ticaret gemileri için ulaştırma hakkını elde ediyor ve Çar, Sultan'ın Ortodoks tebaası üzerinde, resmi bir himaye tesis etmek hakkına ulaşmıştır.⁷⁴

1777'de Rusya, Kafkasya'daki askeri birliklerini ikiye ayırarak, Kafkas ve Kuban ordularını kurmuştur. Rusya böylece Batı Kafkasya'daki hattını iyice geliştirerek kuvvetlendirmiştir. Terek hattı ile Karadeniz arasındaki Kafkas kabilelerine karşı yürütülecek kanlı savaşın altyapısı da oluşturulmuş oldu. Batı Kafkasya'daki Adige kabilelerinin Rusya'nın işgaline uğrama ihtimali oluşunca, Osmanlı İmparatorluğu kendi açısından stratejik önem taşıyan bu bölgeyi korumak adına ve burada yaşayan Adige kabileleri arasında İslamiyet'i yayarak kendisine müttefik bir cephe meydana getirmek amacıyla, 1780'de Ferah Ali Paşa'yı Soğucak'ta bir kale inşa etmesi için Kafkasya'ya yollamıştır.⁷⁵ 1783'te Kırım'ı tamamen ve fiilen ülkesine katan Ruslar, Kafkasya'nın kuzeyindeki geniş bozkırları da hâkimiyetleri altına almışlardır. Ruslar, General Potemkin idaresinde 30 bin Kırım Tatarını kılıçtan geçirmiş, kaçıp Osmanlı İmparatorluğu'na sığınan binlerce Tatar ise ancak hayatlarını kurtarabilmişler, diğer eşyaları Ruslar tarafından yağmalanmıştır. Rus Çarı, Kırım'da yaptığı vahşetin mükâfatı olarak General Potemkin'i Kafkasya'ya Umumi Vali olarak atamıştır.⁷⁶ 1783'te Gürcistan-Kahetya Kralı Hercules (İrakli) ile bir anlaşma imzalayarak Tiflis ve çevresini hâkimiyetine alan Rusya, Kafkas Ötesinde mühim bir gelişme sağlamıştır. Üç ay sonra iki Rus taburu Tiflis'e girmiştir. Kafkasları güneyden kontrol altına alan Rusya bir yıl sonra Orta Kafkaslarda bulunan Osetya bölgesinde

⁷¹ Berkok, *age.*, 365.

⁷² Osman Köse, "Osmanlı Devleti Tarafından Kırım İle İlgili Rusya'ya Verilen Resmi Belge "Sened" (1784)", *History Studies*, Cilt 2, Sayı 2, (Temmuz 2010), 353.

⁷³ Komisyon, *Muahedat Mecmuası - III. Cilt*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008), 254-275.

⁷⁴ Koçak, *age.*, 24.

⁷⁵ Ufuk Tavkul, "XX. Yüzyılda Kafkasya'dan Karaçay-Malkar Göç ve Sürgünleri", *Türk Dünyasında Sürgün ve Göç*, Haz. Nesrin Sarıahmetoğlu, İlyas Kemalolu (İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, 2015), 138-139.

⁷⁶ Vasfi Güsar, "Uşarma-Şeyh Mansur 1722-1794 (1)", *Kafkas Dergisi*, Yıl:1, Sayı:11-12, (Kasım-Aralık 1953), 5.

Vladikavkaz kalesini yaparak Kafkasya’da kalıcı bir istila hareketinin temellerini de atmış oluyordu.⁷⁷ General Potemkin bir yandan kolonizasyon hareketini de hızlandırmıştır. Kafkasya’ya Volga bölgesinde yaşamakta olan Alman göçmenleri getirip yerleştirmiştir. Rusya’nın iç bölgesinde bulunan köylüler buralara göç ettirilip toprak dağıtılıyordu. Ticareti geliştirmek için de bölgede yaşayan ve Ermenilere yakınlık gösteren Potemkin, Ermeni kolonilerini desteklemiştir.⁷⁸ Rusya’nın yayılması, Hazar Denizi’nden Karadeniz’e kadar tüm Kuzey Kafkasya’nın tek liderlik altında birleşmesine sebep olmuştur.⁷⁹ Nogay Tatarları ve İslamiyet’i yeni kabul etmiş olan Çeçenlerle ittifak yapan Çerkezler, Moskoflarla mücadele etmek için örgütlenme girişimlerinde bulunmuşlardır.⁸⁰ Bundan sonra ‘*İmamlar Devri*’ diye bilinen ve Kafkas bağımsızlık savaşlarının en kanlı safhasını oluşturan bir döneme girilmiştir.⁸¹

2.2. Kafkasya’da Müridizm Hareketi ve İmam Mansur Dönemi (1783-1794)

Kuzey Kafkasya Dağlılarının Rus istila hareketine karşı koymaları 18. yy sonlarına doğru Çeçen asıllı Şeyh Mansur (Rus kaynaklarına göre ‘Uşurma’) tarafından başlatılmış ve üç büyük Nakşibendî imamı Gazi Muhammed, Hamzat Bek ve Şamil’in önderlikleri ile 1859’a kadar devam etmiştir. 1877-1878 yıllarında Dağıstan ve Çeçenistan’da yine direnişler yoğun olarak devam etmiş, 1920-1921 döneminde ise Said Şamil ve Gotsalı Necmettin (Gotsinski)’nin liderliğinde Dağıstanlı ve Çeçen müridler, Sovyetler’e karşı yürütülen en son ve önemli başkaldırı hareketine kalkışmışlardır. Dağlıların mücadelesi ‘kutsal savaş’ karakteri taşıyan, Dağlı toplumunun her sınıfının çoğunun katıldığı ulusal boyutta bir hareket olmuştur.⁸² Bu mücadele döneminde ve daha sonraki dönemlerde Kafkasyalıların Ruslara karşı direnmelerini ve içlerinde sürekli özgürlük ve bağımsızlık hislerini taşımalarını sağlayan şey ‘*Müridizm*’ olmuştur.⁸³ İradesini bir işe yönelten manasına gelen mürid kelimesini Rus yazarlar, Kafkas terminolojisinde ‘din savaşçısı, asker, muharip’

⁷⁷ Tavkul, *Kafkasya Gerçeği*, 92.

⁷⁸ Baddeley, *age.*, 71.

⁷⁹ Baytugan, *age.*, 5.

⁸⁰ Alexandre Grigoriantz, *Kafkasya Halkları Tarihi ve Etnografik Bir Sentez-Çerkezler, Abhazlar, Svanlar, Osetler, Çeçenler, İnguşlar, Gürcüler, Dağıstanlılar*, Türkçesi: Doğan Yurdakul, (İstanbul: Yeni Binyıl Yayınları, 1999), 35.

⁸¹ Hızal, *age.*, 37.

⁸² Marie Broxup, “Kafkasya Müridizmi ve Sovyet Tarihçiliği”, *Kafkasya Gerçeği*, Sayı: 5, (Temmuz 1991), 29.

⁸³ Koçak, *age.*, 26.

anlamalarında kullanıldığı şekline uygun olarak Batı dillerindeki ‘izm’ ekiyle birleştirip Nakşibendî tarikatı mensuplarının Ruslara karşı ortaya koyduğu Gazavat’a (Kutsal Savaş) ‘Müridizm’ ismini vermişler ve Kafkasya’da Ruslara karşı 18. yy sonlarında başlatılan mücadele, bu isimle yani ‘Müridizm’ ile bilinmektedir.⁸⁴

Şeyh Mansur, 1732’de Grozni şehri civarındaki Aldi köyünde fakir bir Çeçen ailenin oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Kendisine Şeyh Mansur adının Ruslara karşı giriştiği mücadelesinden sonra taraftarlarının ithaf ettiği söylenmektedir.⁸⁵ İmam Mansur’un asıl adının ‘Uşurman’ olduğunu ve adının ‘Uşurma’ olarak Rus kaynaklarda da geçtiğini bilmekteyiz.⁸⁶ Şeyh Mansur ve kısa zamanda çoğalan müritleri ile birlikte köyleri dolaşmaya ve vaaz vermeye başlamıştır. Her gittiği yerde coşkuyla karşılanmış ve sözleri insanlara çok etkileyici gelmiştir. Şeyh Mansur, Kafkasya’nın kurtulmasının vatani ve milli bir gaye olarak görev olduğunu söylemiş ve aynı zamanda da İslam’ın halkı birleştirici gücünden bahsederek geniş kitleleri kısa zamanda harekete geçirmeyi başarmıştır. Rusların zor kullanarak ele geçirdikleri yerlerde aynı zamanda halkı Hıristiyanlaştırmaya çalışması da Şeyh Mansur ve taraftarlarını Rusların istilasına ve Hıristiyanlaştırma hareketine karşı birlik olmayı zorunlu hale getirmiştir.⁸⁷

Şeyh Mansur’un etrafında ilk zamanlar Çeçen ve İnguşlar toplanmıştır. Daha sonra Dağıstan ve Kabardey beyleri de onu desteklemiştir. Zamanla kitlesi genişlemiş ve Ruslara karşı birleşerek beraber hareket etmeyi başarmışlardır. Ruslar da bu süreç zarfında uyumuyor, Şeyh Mansur ve beraberindeki Kafkas Dağlılarını dikkatle izliyordu.⁸⁸ Şeyh Mansur’u yakalamak için General Potemkin emriyle 10 bin kişilik orduyu Mansur’un doğduğu köy olan Aldi üzerine yollamıştır. Köy istila edilip, yakılmış fakat Mansur yakalanamamıştır. Aksine Mansur, Rus ordusunu dönüş yolunda kuşatmış ve Rus ordusu büyük kayıp vermiştir. Mansur, taarruza devam ederek Mozdok, Terek (Vladikafkas) kalelerini birleştiren istihkâmlardan Grigoryopoli’yi kuşatmış ve oradan Kızlar Kalesi’ne ilerlemiştir. Bu şehre Şeyh Mansur ve kuvvetleri, 20 Ağustos 1785’te girmiş ve Rus kuvvetlerini çekilmek zorunda bırakmışlardır. Ruslar da bu durum karşısında boş durmuyor, Şeyh Mansur ve

⁸⁴ Akmaz, *age.*, 52.

⁸⁵ “Kafkas Mücahidi Şeyh Mansur”, *Kafkas Dergisi*, Yıl:1 Sayı:9, (Eylül 1953), 23.

⁸⁶ Abdullah Temizkan, “Kuzey Kafkasya Müridizmi, Müridizmin Yayılma Stratejisi ve Feodal Beylerle İlişkileri”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt: IX, Sayı: 2, (İzmir, 2009), 170.

⁸⁷ Güsar, *age.*, 5-6.

⁸⁸ Ahmet Yüksel, “Osmanlı İstihbarat Ağı ve İmam Mansur”, *OTAM*, Cilt 32, Sayı 32, (2012), 176-177.

kuvvetleri adına olumsuz propagandalar yürütmüştür.⁸⁹ İmam Mansur bir yandan Ruslarla mücadele edip Osmanlı İmparatorluğu ile ilişki kurmaya çalışırken, diğer yandan da Kafkasyalılara sürekli beyannameler yayınlayarak onları Ruslara karşı sürekli uyanık tutmaya çalışmıştır. 1786'ya kadar Rusları geriletmeyi başaran Şeyh Mansur'un mücadelesi devam ederken, 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı da başlamıştır.⁹⁰ Şeyh Mansur, 1787'de memleketini terk ederek Kuban arkası bölgesine geçmiştir. Çerkes ve diğer Kafkas Dağlıları ile birlikte savaşmış ve sürekli savaşa devam edilmesi hususunda ısrarcı davranmıştır. Eylül 1787'de Şeyh Mansur ve taraftarları Urup ve Labo nehirleri arasındaki bölgede Ruslarla tekrar savaşıyor fakat mağlup oluyordu. Şeyh Mansur, Ekim 1787'de Urupa Nehri dolaylarında ikinci kez Ruslara mağlup olmuş ve Anapa'ya geçmiştir.⁹¹ Çerkes ve Türklerin şiddetli direnişine rağmen 1791'de Anapa Rusların olmuştur. Burada yaralanan Şeyh Mansur, Ruslara esir düşmüş ve sürgün yeri olarak Solovki'de 1794'te hayatını kaybetmiştir.⁹² Bu savaşın en mühim sonucu, dağlardaki öfkenin sönmesi ve bu zamana kadar Kafkasya'daki savaşın canı ve ruhu sayılan İmam Mansur'un da az sayıda olan esirler arasında bulunması olmuştur.⁹³

Rusya, 1787-1792 savaşında doğu sınırında belli bir toprak kazanamamıştır. 1791'de imzalanan Yaş Antlaşması gereğince Kafkas kabilelerinin Rus topraklarına akın yapmalarını engellemek için Rusya, Osmanlı Devleti'nin kefaletini sağlamıştır. Osmanlı Devleti, Kafkas kabilelerinin yapacağı akınları ne kadar önlemeye çalışsa da kabileler Rusya'ya karşı mücadelelerine devam etmiş ve akınlarını sürdürmüşlerdir. Osmanlı Devleti ise kabileleri itaat altına almaya ve Rus topraklarına verdikleri zararı karşılamaya çalışmıştır.⁹⁴ Yaş Antlaşması sonucunda tüm Adıgey, Osmanlı Devleti'ne dahil olmadığı halde Rusların işgaline maruz kalmıştır. Buna rağmen, Adıgeler Yaş Antlaşmasını önemsememiş, Rus egemenliğini tanımamış ve aynı yıl içinde Rus

⁸⁹ Vasfi Güsar, "Uşurman-Şeyh Mansur 1722-1749 (2) Şeflik Yolunda", *Yeni Kafkas*, Yıl:1 Sayı:1 (İstanbul, Ocak 1957), 7.

⁹⁰ M. Halistin Kukul, *Şeyh Şamil ve Çeçenistan*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002), 7.

⁹¹ E. Kaval, "Şeyh Mansur", *Birleşik Kafkasya*, No: 9 (26), (München, Eylül 1953), 20-21.

⁹² Ahmet Canbek, *Kuzey Kafkasya Trajedisi*, (Ankara: Kaf Yayınları, 1994), 6.

⁹³ Abdullah Temizkan, "Osmanlı Devleti İle Rus Çarlığı Arasında İmam Mansur", *Sufi Araştırmaları*, Cilt:4, Sayı:8, (Manisa, Yaz 2013), 30.

⁹⁴ Zübeyde Güneş Yağcı, "XVIII. Yüzyılın Sonlarında Kafkasya'da Meydana Gelen Sınır İhlalleri Üzerine Bir Belge Değerlendirmesi", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:6, (Aralık 2001), 90.

birliğini Anapa'dan uzaklaştırarak, Kuban taraflarına çekilmek mecburiyetinde bırakmışlardır.⁹⁵

Şeyh Mansur'un Ruslarla olan mücadelesi, 1783-1791 tarihlerini esas alırsak 8 yıl gibi kısa bir zamanı kapsamıştır. İmam Mansur'dan sonra müridizmin ikinci defa ortaya çıkışına kadar Dağlıların ortak bir lideri olmamış ve birleşme fikri de kaybolmuştur. Fakat kanlı savaşlar bütün şiddetiyle sürmüştür. Daha sonra Gimrili Muhammed (İmam Gazi Muhammed) ortaya çıkacak ve 1830'da Ruslara karşı Gazavat'ı ikinci kez ilan edecektir. 1832'de Gimri savunmasında şehit olunca yerine İmam olarak Hamzat Bek, onu takip ederek te Şeyh Şamil geçecektir. İmam Mansur'un 1785'te başlattığı muharebeler, 1859'da Şeyh Şamil'in mağlup olması ile bitecektir. Şeyh Şamil'den sonra da mücadele ruhu bitmemiş ayaklanmalar sürmüştür.⁹⁶

1795'te İranlıların Tiflis'e girmesi üzerine, Gürcistan'a yardım giden Rusya, dağlara girmek istemesi üzerine Dağıstanlılar tarafından yenilgiye uğratılmıştır. Ancak Ruslar, Astrahan'da İranlıları yendikten sonra Ermeni platosunu ve Transkafkasya'nın en mühim ticaret merkezi Gence'yi ele geçirmişlerdir. 1799'da Gürcülerle Ruslar arasında bir anlaşma yapılmış ve 1801'de Gürcistan Rusya'ya katılmıştır.⁹⁷ Bundan sonra dört tarafa yayılan Rus kuvvetleri, İmeretiya ve diğer Gürcü prensliklerini de hâkimiyetine almıştır. İsyân eden Gürcülerin sert tedbirlerle tabiiyetleri sağlandıktan sonra, Azerbaycan ve Dağıstan hanlıkları tehdit edilmiştir. 1804'te Gence, 1806'da Derbend ve Kuba ele geçirilmiştir. Aynı sene Bakü'yü kuşatan General Tsitsianov öldürüldüyse de Ruslar, ertesine sene şehri kuşatmışlar ve kısa sürede zapt etmişlerdir. Bu durumda 1810 yılına doğru Dağıstan ile kuzeybatı Kafkasya dışında kalan yerler tamamen Ruslara geçmiştir. Bu vaziyet 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı'nı Rusya'nın kazanmasına rağmen sürmüştür. Savaş sonunda Osmanlı Devleti, Kafkasya bölgesinde toprak kaybetmemişse de devletin yıpranan kuvvetinin bu tarafta gelecek Rus ilerleyişini durduramayacağı görülmüştür. Osmanlı Devleti savaş sırasında Ruslarla savaşan Dağıstanlılara gereken yardımı verememiştir. Ruslar ise General Yermolov'u Kafkas Orduları Başkumandanlığı'na getirmişler ve Kafkas Dağlılarının direnişlerine karşı en acımasızca şekilde karşılık vermişlerdir. Yermolov, Kafkasyalı bir Dağlı

⁹⁵ Canbek, *age.*, 6-7.

⁹⁶ Akmaz, *age.*, 99-100.

⁹⁷ Kumuk, *age.*, 10.

çocuğunun asılmasını yüz Rus askerinin sağ kalması manasına geldiğini dile getirerek Kafkasya’da tesis etmeye çalıştığı Rus hâkimiyetini bu düşüncesi ile uygulamıştır.⁹⁸

3. KAFKAS – RUS SAVAŞLARI

Devrim öncesi Rus tarih yazımında Kafkas savaşlarının başlangıç tarihi 1799 diye belirtilmektedir. Avrupa ve Türk tarih belgelerinde ise Kafkas savaşının başlangıç tarihi Ruslarınkine göre bambaşkadır. Batılı kaynaklarda, Suvorov’un 1782’de Nogayları katletmesinin Kafkas savaşlarına giriş sayılabileceği belirtilmektedir. Avrupa tarihçiliğinde, Şeyh Mansur isyanı ve onun 1785’te Anapa’dan Kızlar’a kadar süren cihat çağrısı, Kafkas savaşının asıl ilk adımı sayılmaktadır. Türk tarih yazımında, Suvorov’un Nogayları yok etmesi olayının Kuzey Kafkaslar üzerindeki önemli neticelerine değinilerek, Osmanlı Devleti’nin Şeyh Mansur’u Ruslara karşı kıskırtmasını, Kafkas savaşının başlangıcı olarak belirtildiği görülmektedir.

Kafkas savaşlarının ilerleyişi üç döneme ayrılabilir:

1) İlk dönem 1816-1846 yıllarını içermektedir. Bu, Rus birliklerinin bölgeyi işgal etmedikleri ve elde tutmaya çalışmadıkları, fakat tehlikeli olan şahısları tutuklamak üzere tenkil müfrezeleri yolladıkları, Dağlıların Osmanlı Devleti ile alışverişine ve Kafkasya’ya silah sokulmasına engel olmak üzere de Karadeniz kordon boyunu oluşturdukları dönem olmuştur.

2) İkinci dönemin (1846-1856) özelliği ise, Rus birliklerinin yavaş ilerleyişi ve ele geçirdiği toprakları tutarak Kazakları kordon boyuna göç ettirdiği dönem olmuştur.

3) Üçüncü dönem (1856-1864) ise, Kuzey Kafkasya’yı esaret altına alma planının hazırlandığı ve uygulamaya konduğu dönem olmuştur. Bu dönemde Dağlılar, kitlesel şekilde sürgün edildiler, Ruslaştırılmaya uymak durumunda bırakıldılar ve ardından dağlık topraklara Ruslar iskân edilmişlerdir.⁹⁹

Rusya’nın emperyalist uygulamalarla Kafkasyalıları baskı altına aldığı bu yıllarda, önce İran, Gülistan (1813) ve Türkmençay Antlaşmaları (1828) ile Aras’ın kuzeyindeki bütün toprakları Erivan ve Nahçıvan da dahi olduğu halde Rusya’ya

⁹⁸ Abdullah Saydam, “Rusya’nın Kafkasya’yı İşgali”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, (1990), 248-249.

⁹⁹ Arsen Avagyan, *Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye’nin Devlet-İktidar Sisteminde Çerkesler*, Çev: Ludmilla Denisenko (İstanbul: Belge Yayınları, 2004), 21-22.

birakmiştir.¹⁰⁰ 1812 Bükreş ve 1813 Gülistan Antlaşmaları, özellikle devletler hukuku açısından Rusya'nın Çerkezistan'la Doğu Kafkasya'yı istilasını haklı göstermeye ve artık her zamankinden daha fazla şiddetlenecek olan Rus-Kafkas savaşına Osmanlı Devleti ve İran'ın müdahalede bulunmaları imkânını ortadan kaldırmaya yararmıştır.¹⁰¹ 1816'da Kafkasya'daki Rus ordusunun komutanlığına General Aleksey Petroviç Yermolov'un getirilmesi ile askeri sınırdaki yıllarca yaşanan anlaşmazlıklar 1817-1818 yıllarında yeni bir döneme girmiştir. Yermolov bölgede askeri hatlar meydana getirerek Kafkasların planlı bir şekilde ele geçirilebileceğini hesap etmekteydi. 1817-1818 yılında Yermolov askeri sınırı Terek'ten Sunja'ya kadar ulaştırmıştır. Terek-Sunja nehirleri arasında yaşamakta olan Çeçenler buradan göçe zorlanmıştır. Sunja'da Grozni Kalesi yapılmıştır. Vladikafkaz'dan Grozni'ye giden yeni hat daha ileriye doğuya doğru (Vzenap Kalesi) Hazar Denizi'ne kadar (Burna Kalesi) dayanmıştır.¹⁰²

Grozni Kalesi, Çar IV. İvan'ın lakabı olan ve Rusçada ürkütücü, korkunç manasına gelmektedir. Grozni kalesinin yapımı yalnız Çeçenleri değil Dağıstan'da bulunan Avar, Karakaytak, Tabasaran, Gazi Kumuk gibi küçük hanlıkları da endişelendirmiş ve kendilerini savunmaya almışlardır. Fakat Yermolov'un ordusu Çeçenler ve Dağıstanlılar üzerine peş peşe düzenlediği saldırılarla Kafkas kabilelerini sindirmeye muvaffak olmuştur. 1822'de Terek hattının, Terek ırmağının sol tarafına aktararak Kabardey'in iç bölgelerine doğru uzatılması, Kabardeylerin ayaklanmasına neden olmuştur. Yermolov ordusuyla bölgeyi ele geçirerek tüm Kabardey bölgesini yakıp yıkmıştır. Kafkasya'da bulunduğu on yıl boyunca zalimliği ve acımasızlığı ile ün kazanan Yermolov, Dağıstan'ın büyük bir bölümünü Rusya'ya bağlamıştır fakat Kafkasyalılar arasında dini ve milli bir birlik ve bağımsızlık düşüncesinin alevlenmesine de sebep olmuştur.¹⁰³ Kabardey işgalini tamamladıktan sonra Karabağ ve Şuşa'ya yönelen Yermolov buralardaki ayaklanmayı kolaylıkla bastırmıştır. 1823'te Dağıstan'da Ruslara karşı yeniden ayaklanma başlamıştır. Bunun üzerine durumun giderek ciddileştiğini gören Yermolov, olaya el atarak Mehtulin bölgesinde bulunan bazı köylere girerek isyanı bastırmayı başarmıştır. Rusların bütün tedbirlerine rağmen halkın kendilerine karşı olan tepkilerinin her gün biraz daha arttığını 1825'te

¹⁰⁰ Saydam, *age.*, 249.

¹⁰¹ Cabağı, *age.*, 49.

¹⁰² Şahin Doğan, "1849 Rus Kafkas Yılığına göre Kafkasya'da Çarlık Rusya İdaresindeki Yerleşim Yerleri", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, Cilt: 12, Sayı: 3, (Ocak 2013), 698-699.

¹⁰³ Tavkul, *XX. Yüzyılda*, 140.

Çeçenistan'da oluşan büyük bir isyanın patlak vermesi göstermektedir. Çeçenler 9 Temmuz'da Terek'in 25 km güneyinde bulunan Emir Hacı Yurt Kalesine saldırmışlar ve kaleyi almışlardır. Daha sonra Ruslar bölgede Ocak-Mayıs döneminde hâkimiyeti tekrar ele almışlardır. Bu durum karşısında halk, Ruslardan kurtulma ümitlerinin ancak olası büyük bir savaşta Rusların yenilmesiyle mümkün olacağını, kısa sürede artık mümkün olmadığını görmüştür. 1825'te Çar Aleksandr'ın ölümü üzerine tahta I. Nikola geçmiştir. Nikola'nın Yermolov'u sevmemesi ve üzerindeki şüphelerinin artması Nisan 1827'de Yermolov'un Kafkasya'yı terk etmesine sebep olmuştur.¹⁰⁴

Çar I. Nikola, Kafkasya Genel Valiliği'ni Yermolov'dan alarak onun yerine General Paskeviç'i atamıştır. Paskeviç, altı ay gibi az bir sürede İran ordusunu bozguna uğrattınca İran, Rusya ile 1828 Türkmençay Antlaşmasını imzalayarak Kars'ın ötesinde ve Aras Nehri'nin kuzeyinde kalan Güney Kafkasya havzasını Ruslara bırakmıştır. Güney Kafkasya'da İran engelini aşan Rusya böylelikle tüm gücünü Anadolu'yu ele geçirmek için kullanacaktır.¹⁰⁵ Karadeniz sahilindeki Anapa'nın 1827'de Rus ordusu tarafından ele geçirilmesinin ardından Karadeniz Kıyı Hattı meydana getirilmiştir. Bu hattın kurulmasındaki amaç, savaşçı dağ kabileleri olan Adigeleri kontrol altına almak ve onlara Osmanlı Devleti tarafından deniz yoluyla gelecek askeri yardımları ve ticareti engellemeye çalışmak olmuştur. 1830-1842 yılları arasında inşa edilen 17 kale Rusya'nın Karadeniz kıyılarındaki güvenliğini tesis etmiştir. 1828'de Kafkasya üzerinde Rusya'nın ele geçiremediği tek bölge, Kafkasların en sarp sahasında yer alan Karaçay bölgesi olmuştur. Karaçay bölgesi hem Osmanlı Devleti hem de Rusya için stratejik bir öneme sahipti. 17 Ekim 1828'de üç ayrı koldan saldırıya başlayan Rus ordusu Karaçay'a doğru hareket etmiştir. 30 Ekim 1828'de Rus ordusu ile Karaçay savaşçıları Kuban Irmağı kıyılarındaki Hasavka'da çarpışmışlardır. Direnen Karaçaylılar başarılı olamamış ve Ruslar Karaçay'ı hâkimiyetleri altına almışlardır. Böylelikle Orta Kafkaslardaki en stratejik nokta da Ruslar tarafından alınmış ve Kafkasya'nın işgali tamamlanmıştır.¹⁰⁶ Rusya için sıra Anadolu topraklarına gelmişti ve bu durumun uygulanması 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında gerçekleşmiştir. Gerçekten bu savaş sırasında Rusların geçici de olsa ilk kez

¹⁰⁴ Mustafa Aydın, *XIX. Yüzyılda Kafkaslarda Nüfuz Mücadeleleri (1800-1830)*, (Doktora, İstanbul Üniversitesi, 2001), 193-194-195.

¹⁰⁵ Necmettin Aygün, "Kafkasya'da Rus-Osmanlı Mücadelesi ve Kars Dolaylarında Rusların Sınır İhlalleri, 1826", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, Yıl: 3, Sayı: 6, (Güz 2007), 94.

¹⁰⁶ Tavkul, *XX. Yüzyılda*, 141.

Erzurum'u işgal edecek kadar batıya gelmeleri, o zamana kadar bir ilkin gerçekleşmesi manasına geliyordu ve esasında Kafkasya'da Türklerin düştükleri kötü vaziyetin vahametini gün yüzüne çıkarıyordu. Bu tarihten sonraki tüm savaşlarda Ruslar, Türk doğu vilayetlerine biraz daha girebileceklerdir. Bu durumlardan sonra dahi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya'ya karşı ciddi politikalar üretmemesi/üretmemesi son derece düşündürücü olmuştur.¹⁰⁷ 1829 yılında imzalanan Edirne Antlaşması'na göre Rusya, hem Tuna boylarını hem Karadeniz'in doğu sahilini almış ve Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan Ortodoks halkın himayesini de üstlenmiştir.¹⁰⁸ Antlaşmanın doğu sınırlarını belirleyen 4. maddesine göre, Gürcistan, İmeretya ve Gürya ve Kuban Nehri'nin ağzında olan Sank Nikola dahil tüm Karadeniz sahili Ruslara ait olacağı belirtilmiştir. Ruslar, Ahıska, Kars, Beyazıt ve Erzurum'u Osmanlı Devleti'ne bırakacaklardı.¹⁰⁹ Antlaşmanın getirdiği yeni statüko Osmanlı Devleti'nden daha çok İngiltere'yi endişelendirmiştir. Çünkü İngiltere '*şark meselesine*' Osmanlı Devleti'nin doğu sınırlarını da eklemiştir. Sebebi ise Kafkasların konumu itibarıyla buralarda Rusların ilerlemesini istemiyordu. Neticede, Ruslar I. Petro'dan beri Hindistan'a ve ötesine kadar uzanan ticaret yollarını almak istiyorlardı. Bu nedenle, İngiliz Palmerston, 1829 Edirne Antlaşması'nda Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'yı Ruslara veremeyeceğini söylemiştir. Bu yüzden antlaşmanın gerçeklere uymadığını ve İngiltere'nin bu antlaşmayı tanımadığını belirtmiştir. Bu ifadeleriyle Kafkas siyasetinin temelini açıklamıştır. Kafkasların İngilizler için bu kadar mühim olmasının nedenleri, Rusların güneye doğru inmesini önlemek ve kendi çıkar yollarına gölge düşmesini engellemek olarak sayabiliriz. Bir diğer enteresan durum ise, Osmanlı Devleti'nin hiçbir zaman bir parçası olmayan ve antlaşmada adı dahi geçmeyen Çerkezistan'ında Ruslar tarafından denetim altına alınması olmuştur.¹¹⁰

Ruslar resmen antlaşma imzalanmadan Çerkezistan'ı işgale kalkışmışlar ve bu durum Çerkezlerin tepkisine neden olmuştur.¹¹¹ Osmanlı Devleti özellikle de stratejik açıdan önemi olan Karadeniz'in doğu sahillerini Rusya'ya bırakarak bu denizin

¹⁰⁷ Enis Şahin, "Ana Hatlarıyla Türklerin Kafkasya Politikaları", *Yeni Türkiye*, Kafkaslar Özel Sayısı I, Sayı: 71, (Temmuz-Aralık 2015), 472.

¹⁰⁸ Nükhet Eltut, "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve İki Ülke Açısından Sonuçları", Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, *Doğu Bilim Çalışmaları*, 10-15 Eylül 2007, (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2009), 123.

¹⁰⁹ Aydın, *age.*, 240.

¹¹⁰ Yaşar Kop, *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Kars ve Çevresi*, (Yüksek Lisans, Atatürk Üniversitesi, 1999), 113-114.

¹¹¹ Saydam, *age.*, 249.

güvenliğini tehlikeye atmıştır. Fakat sonuçta Kafkas milletlerinden olan Çerkezler, Abazalar ve Çeçenler, Osmanlı Devleti'nin Edirne Antlaşması'yla Rusya'nın Kafkasya'daki hâkimiyetini tanınmasını protesto etmişler ve önce Gazi Muhammed, Hamzat Bek ve sonra da Şeyh Şamil'in liderliğinde toplanarak milli mücadeleye kalkışmışlardır.¹¹²

3.1. İmam Gazi Muhammed (Gazi Molla) Dönemi – (1829-1832)

İkinci Müridizm hareketinin temel felsefesi olan ve tüm Müslümanları zengin-fakir, bey-köle diye ayırmadan eşit kabul eden İslamiyet, Dağıstan'ın hanlar ve beyler tarafından ezilen halk tabakası arasında dini bir uyanış ve Ruslara karşı özgürlük hareketinin temelini meydana getirmektedir.¹¹³ Şeyh Mansur'dan sonra tam 17 sene öndersiz kalan Kafkas Müslümanları, İmam Gazi Muhammed'le arzu ettikleri lidere kavuşmuş oldular.¹¹⁴

Gazi Muhammed, 1793'te Kuzey Kafkasya'da Gimri'de doğmuştur. Arapça öğrenmiş ve Harakan'da hoca Said'ten ders alarak tahsilini bitirmiştir. İradeli, az konuşan, fikirlerini gizleyebilen Gazi Muhammed, kısa zaman içerisinde büyük şöhret kazanmış, konuşmalarıyla herkesi etkilemiş ve Kafkas Dağlıları tarafından İmam olarak kabul edilmiştir.¹¹⁵ İlk defa, 1829'da yayınladığı beyanname ile Ruslara karşı ayaklanmanın nedenini anlatarak ve karşı koyanları ikna ile yoksa güç kullanarak susturmaya çalışmıştır. Gimri'yi de kendisine karargâh olarak belirlemiştir.¹¹⁶ Kısa zamanda 3.000 kişilik bir kuvvet toplayan Gazi Muhammed, bunlara daha sonra eklenen kuvvetlerle beraber Avar Hanı üzerine gitmiştir. Çünkü Avar Hanları Ruslardan para almakta ve Rusların yanında yer almaktaydılar. Gazi Muhammed, Avar Hanlarının merkezi olan Hunzah'a saldırdıysa da burada hanlık yapan Bahu Bike namındaki kadının cesur ve yiğitliğinden kasabaya girememiş ve dönmek mecburiyetinde kalmışlardır. Çünkü Bahu Bike adlı kadının Hunzahlıları da çoşturmasıyla, çarpışmışlar ve Gazi Muhammed'i kasabaya almamışlardır. Gazi Muhammed bir yandan hiç ara vermeksizin çalışıyor bir yandan da pek çok yerde Ruslarla çarpışmalara giriyordu. Tarku'yu aldı, Dargo'yu kuşattı ise de almaya

¹¹² Gökçe, *age.*, 246.

¹¹³ Tavkul, *Kafkasya Gerçeği*, 99.

¹¹⁴ Kukul, *age.*, 14.

¹¹⁵ Kafli, *age.*, 91.

¹¹⁶ Barlas, *age.*, 77.

muvaffak olamamıştır.¹¹⁷ Daha sonra Gazi Muhammed ve savaşçıları Çeçenistan'a girmiş, Rus kalesini kuşatmış ve Rus kuvvetlerini bozguna uğratmıştır. Bir yıl sonra 1830'da Derbend ve Kızılyar (Kızlar) kalelerini kuşatma altına almıştır. Çok zor durumda kalan Ruslar, nihayet eğitilmiş ve disiplinli ve sayıca müridlerden fazla olan ordularıyla Gazi Muhammed'in mücadelesini yenilgiyle sonuçlandırdılar.¹¹⁸ 1832'de General Velyaminof, Çeçenistan'a girmiş, çok sayıda insanı katletmiş ve birçok köyü yakıp yıkmıştır. Bu şekilde halkın isyan hareketlerine katılımından vazgeçmesini sağlama arzusunda olmuştur. 17 Ekim 1832'de Rus Başkomutanı Baron Rozen bizzat Gimri'de olan Gazi Muhammed üzerine hücumla geçmiştir. Şiddetli geçen çarpışmalar sonucunda Gazi Muhammed şehit düşmüş ve yakın adamı olan Şamil ise yaralı olduğu halde güçlüklerle ellerinden kurtulmuştur.¹¹⁹

3.2. İmam Hamzat Dönemi (1832-1834)

İmam Gazi Muhammed'in şehit edilmesinin ardından toplanan müridizm hareketi onun naiplerinden birisi olan Hamzat Bek'i yeni lider olarak seçmişlerdir.¹²⁰ İmam Hamzat, 1789'da Hozalt köyünde doğmuştur. Babası Han soyundan, annesi Avar olan bir ailenin oğlu olmuştur. Tahsilini Hunzak köyünde tamamlamıştır. O dönemde Han soyundan gelmesi onu biraz daha şöhretli biri yapmıştır. İmam Gazi Muhammed döneminde Şamil ile beraber imama sadakatle bağlı kalmış ve verilen görevleri başarı ile yerine getirmiştir. Gazi Muhammed şehit olmadan önce onu kendisine halef tayin etmiştir. Hamzat'ın yeni imam olduğu haberi Hamzat'ın halefi olan Şamil'e ulaştığında Şamil haberi sevinçle karşılamış ve İmam Hamzat'ın yanında yer alarak onun verdiği emirleri layıkıyla yerine getirmiştir. Hamzat ilk iş olarak Avar topraklarını Rus nüfuz alanından kurtaracak tedbirler almaya çalışmıştır.¹²¹ Hamzat kısmen Lek (Gazi Kumuk) hanı Aslan Han'ın teşviki ve kısmen de memleketin selameti için Avar Hanlığını kaldırmayı düşünmüştür. Avar Hanı Ahmet Han'ın karısı Bahu Bike, Hamzat'ın kanlı ve silahlı kudretinin bilincindeydi. Hamzat'ı zayıf düşürmek ve Şamil'den ayırmak için Şamil'e rüşvet teklifi götürmüştür. Bu durum

¹¹⁷ Vasfi Güsar, "Gazi Muhammed (1793-1832)", *Yeni Kafkas*, Yıl:1, Sayı: 3, (İstanbul, Mayıs-Haziran 1957), 23.

¹¹⁸ Zülfükar Yücesoy, *Rusya'nın Kafkasya Politikası (1900-1930)*, (Yüksek Lisans, Fırat Üniversitesi, 2002), 44.

¹¹⁹ Abdullah Saydam, "Kuzey Kafkasya'daki Bağımsızlık Hareketleri", *Kıbrıs'tan Kafkasya'ya Osmanlı Dünyasında Siyaset, Adalet ve Raiyyet*, Yaz: Kemal Çiçek, Abdullah Saydam, (Trabzon: Derya Kitabevi, 1998), 310.

¹²⁰ Tavkul, *Kafkasya Gerçeği*, 104.

¹²¹ Barlas, *age.*, 111-112.

karşısında Şamil bunu kesin bir şekilde reddetmiş ve durumu İmam Hamzat'a haber vermiştir. İmam Hamzat, Avar bölgesine tam olarak hâkim bir vaziyettedir ve Bahu Bike'ye de itaat etmesini bildirmiştir. Bahu Bike bu teklifi kabul etmiş ve anlaşma müzakereleri için üç oğlunu peş peşe Hamzat'a yollamıştır. Bahu Bike'nin oğullarını öldürten Hamzat, Hunzah'a giderek Bahu Bike'yi öldürmüştür. Bundan sonra Hamzat, Hunzah'a yerleşmiştir. Şamil, İmam Hamzat'ın bu kararını uygun görmüyordu çünkü burası hanzadelerin akrabaları ile doluydu ve bunların intikam duygularından ötürü endişeliydi. Ancak Şamil, İmam Hamzat'a bu durumu kabul ettirememiştir. 18 Eylül 1834 yılı Cuma günü, İmam Hamzat, Cuma namazı kılmak için gittiği camide Bahu Bike'nin akrabaları olan Hacı Murat ve Osman tarafından namaz kılarken öldürülmüştür. Bu olay esnasında Şamil ise başka taraflarda Ruslar ile çarpışmaktaydı.¹²²

İmam Gazi Muhammed ve İmam Hamzat dönemlerinde siyasi ve askeri açıdan fazla başarı elde edilememişse de, onların asıl büyük başarısı, daha sonra imamlığa geçecek olan Şamil için zemin hazırlamış olmalarıdır. Şamil'in imam olarak tanınması Kafkasya tarihinde yeni bir dönemi başlatacaktır.¹²³

3.3. İmam Şamil Dönemi (1834-1859)

İmam Şamil'in karizmatik kişiliği ve disiplini altında büyüyen mürit hareketi Kafkasyalıların bağımsızlık mücadelesine yeni bir anlam katmıştır. Kısa süre içinde Doğu Kafkasya Bölge Devlet formatı içinde 30 yıl boyunca hüküm süren Şamil'in imamlığı altında toplanmıştır. Batıdaki Adıge, Vubih ve Abhazlar mürit hareketine dahil olmamışlar ancak bağımsızlık savaşını devam ettirmişlerdir. İslamiyet, Rus kuvvet merkezlerinden gelen baskıya karşı insanları harekete geçirmiştir.¹²⁴ Şeyh Şamil, Rusların Güney Kafkasya'ya inmelerini büyük ölçüde yavaşlatarak bir nevi Osmanlı Devleti'nin öncü kuvveti olmuştur.¹²⁵

Şamil ya da Şamul, 1797'de Gimri'nin bir dağ köyü olan Aul'da dünyaya gelmiştir. Şamil doğduğunda kendisine 'Ali' ismi koyulmuş, sonradan kendisini nazardan koruması için adını 'Şamil' olarak değiştirmişlerdir. Türk Dil Kurumu'na

¹²² Vasfi Güsar, "İmam Hamzat Canka (1789-1835)", *Yeni Kafkas*, Yıl: 2, Sayı: 7, (İstanbul, Ocak-Şubat 1958), 6-7-8.

¹²³ Saydam, *Kuzey Kafkasya'daki Bağımsızlık Hareketleri*, 311.

¹²⁴ Kumuk, *age.*, 16.

¹²⁵ Karadere, *age.*, 14.

(TDK) göre Şamil isminin kelime anlamı, Arapça kökenli olup, içine alan, kaplayan, kapsayan anlamlarına gelmektedir. Şamil'in hareketi, Şeyh Mansur'un başlattığı harekete göre çok daha örgütlü ve tutarlı olmuştur. Şamil, süvari, piyade, topçu kuvvetleri oluşturuyor ve onların başına en iyi ve tecrübeli arkadaşlarını geçiriyordu. Ahalinin birbiriyle olan ilişkilerini düzene koyma ve hükümetle vatandaşların tabi olacağı esasları tespit eden 'Şamil Kanunu'nu oluşturuyordu. Memlekette şeriatın ilkelerine uygun bir vergi sistemi uyguluyordu. Doğuda Kara-Kaytak'tan batıda Daryal'a ve kuzeyde Kızlar'a kadar İmam Şamil'in buyruğu altına giren bölgede, sivil idare bizzat Şamil tarafından, kendisini temsilen atanan 'naip'lere bırakılmıştır. Kendi bölgeleri içinde, askeri idare de onların elindeydi.¹²⁶ Şamil'in zamanla oluşturduğu siyasi ve idari düzenlemelerine 'nizam' denilmiştir. Nizam, muntazam olma düzenli olma halini, kaosu değil kozmosu belirtmektedir. Şamil, düzeni bozanlara ölüm ve sürgün gibi en ağır cezaları vermiştir. Nizam sadece halkın hayatını düzenlemekle kalmamış ayrıca yöneticilerin yetkilerine de sınırlandırmalar getirmiştir. Adalet sistemi iyi kurulmuş, şer'i mahkemelerle adalet dağıtılmış ve bizzat Şamil'de yargılama yapmıştır.¹²⁷ Ruslara karşı daha iyi savaşmak için Kafkasya'da ilk kez mali ve savaş yönetimi kuran İmam Şamil'in en büyük yeteneği ise, özgürlüğüne tutkun ve o güne kadar hiçbir otoriteyi kabul etmemiş Dağlılara bu yeni kurumları kabul ettirmesi olmuştur. 1840'a doğru Şamil, 6000'i süvari olmak üzere 20 bin kişilik bir ordu meydana getirmiştir. Birkaç yıl sonra, doruğa vardığı zaman diliminde Ruslara karşı koyan asker sayısı mükemmel teçhizatlı ve silahlı 60 bin kişiyi bulmuştur.¹²⁸

İmam Şamil, Ruslarla savaşmadan önce hanların otoritelerini ortadan kaldırmayı planlamıştır. 1835'te Aşilte köyünde bir toplantı yapılmış ve Ruslara karşı nasıl tavır alınacağı belirlenmiştir. Kaytak ve Tabassaran mıntıklarına akınlar yapılmıştır. Bu bölgelerdeki hanların yönetimini yıkmak ve Ruslara boyun eğen bu halkları kendi yanlarına çekmek hedeflenmiştir ve bu konuda başarı da sağlanmıştır.¹²⁹ 1838 yılı süresince İmam Şamil otoritesini bütün Dağıstan'da kabullendirme çabasında olmuştur.¹³⁰ 1839 yılı ilkbaharında Dağıstan'a yollanan General Grabe komutasındaki Rus kuvvetleri, geçtiği yerleri yakıp yıkarak Şamil'in karargâhı olan Ahulgoh önlerine

¹²⁶ Koçak, *age.*, 32-33.

¹²⁷ Abdullah Temizkan, "Kuzey Kafkasya'da Müridizmin Kurumsallaşması ve Gazavat", *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı: 25, (Bahar 2010), 83-84.

¹²⁸ Grigorianz, *age.*, 80-81.

¹²⁹ Özbay, *age.*, 35.

¹³⁰ Tavkul, *XX. Yüzyılda*, 142.

gelmişler ve 29 Ağustos'ta Ahulgoh'u işgal etmişlerdir. Ancak Şamil'i yakalayamamışlardır. Ahulgoh'ta Rusların kaçırdığı İmam Şamil, Çeçenistan'a geçmiştir. Çeçen savaşçılar da İmam Şamil'in yanında yer alarak Ruslara karşı yürütülen savaşta Şamil'in yanında yer alacaklarını iletmişlerdir. Çeçenlerin desteğiyle İmam Şamil yeni karargâh olarak Dargo'yu belirlemiştir. Ahulgoh'ta Şamil'i yakalayamayan Çar I. Nikola, tekrar General Grabe komutasında oluşturulan orduyu Çeçenistan'da yeniden bir direniş hareketi başlatan İmam Şamil'in üzerine yollamıştır. Dargo'ya saldıran Ruslar, İmam Şamil ve savaşçıları tarafından bozguna uğratılmıştır. Dargo zaferi üzerine Dağıstanlılar da ayaklanmış ve Ruslara karşı isyanlar başlamıştır.¹³¹ 1840'ta Avar hanları soyundan olan Hacı Murat'ın İmam Şamil'e katılması gücüne güç katmıştır. 1840-1842 yılları arasında yapılan çarpışmalarda Ruslar ağır kayıplar vermişlerdir. Şamil baskınlarını Çeçenistan'dan Dağıstan'a çevirdiğinde 1843'te kendisine çok sayıda asker katılmıştır. Bu durum üzerine Çar I. Nikola, V. ordunun tamamını Kafkasya'ya göndermiştir. Ayrıca Azerbaycan ve Karabağ'daki isyanlar bütün hızıyla sürmekteydi.¹³²

1841-1859 arası Ruslar, Kuban'ın Laba ile arasında kalan kısmını kolonize etmeye bu dönemde başlamışlardır. Meydana gelen savaşlar bakımından önemli ve sorumluluk gerektiren bu dönemde bütün Adıgeler bir araya gelerek birleşmişler ve naip İmam Muhammet Emin vasıtasıyla İmam Şamil'e bağlanmışlardır. 1841'de Abzehler, Şapsığlar, Ubıhlar ve diğerleri arasında ilk defa demokratik tarzda politik uzlaşma sağlanmıştır. 1848'de Adagum toplantısında Adıgeler, Muhammed Emin'i kendilerine başkan seçmişlerdir. Mücadele gittikçe daha sert bir hal almıştır.¹³³ 1845'te İmam Şamil, detaylı bir şekilde düşündüğü ve harekete geçerek uygulamaya karar verdiği Kuzey Kafkasya'yı doğudan batıya birleştirme düşüncesi üzerine harekete geçmiştir. Düşüncesi, işgal altındaki Kabardey'i kurtarmak ve kendisini gizlice davet eden milliyetçi prenslerin kuvvetleriyle birleşerek Batı Adigey'e ve Karadeniz'e çıkmak olmuştur. Böylece bu birleşik kuvvetlerle tüm Rus kalelerini imha etmeyi hedefliyordu. Naibi Nur Ali'yi Vladikafkas geçidini tutmak ve burada mevcut bulunan kabileleri ayaklandırmak için yollamıştır. Fakat Rus ordusu yüzünden Nur Ali görevini yerine getirememiş ve Kabardey ayaklanamamıştır. Rus ordusu Şamil'i kıl payı

¹³¹ M. Murat Yeşil, "19. Yüzyılda Kuzey Kafkasya'nın Bağımsızlık ve Özgürlük Mücadelesi ve Kabileler Arasında İletişimsizlik Sorunu", *Turkish Studies*, Cilt: 12, Sayı: 19, (2017), 218-219.

¹³² Saydam, *Kuzey Kafkasya'daki Bağımsızlık Hareketleri*, 312.

¹³³ Adıge, "Kafkas Muhacereti", *Kafkas Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 1, (Ocak 1953), 12.

kaçırmıştır. İmam Şamil, batı Kafkas'taki Adige kabilelerini örgütlemek üzere naibi Muhammed Emin'i görevlendirmiştir. Naibi de batı bölgesini 100 idari askeri alana ayırarak başlarına atadığı kişileri belirli görevlerle sorumlu yapmıştır.¹³⁴

1845-1846 senelerinde Mürid Hareketi Kafkasya'nın bilhassa da kuzey kesiminde tam anlamıyla hâkim bir vaziyetteydi. Dağlıların giriştikleri bu destansı mücadelede Türk-İslam dünyasında olduğu kadar Avrupa'da da heyecanlı bir karşılama olmuş ve destek sözleri verilmiştir. Bilhassa Rus tehlikesini engelleyeceği için İmam Şamil'in hareketi sempati uyandırmıştır.¹³⁵ Bu takdir duygularının İmam Şamil ve savaşçılarına pek faydası olmamıştır. Zira Osmanlı Devleti, o zamanlarda Rusya ile Mısır meselesinden ötürü müttefik olmak zorunda kalmış ve Kafkasya ile tüm ilişkisini kesmiş bir vaziyetteydi. Müttefikini tedirgin edecek hareketlerden kaçınmak durumundaydı.¹³⁶ Çar I. Nikola, yıllardır Kafkasya'da yapılan savaşlarda başarılı olamadığını, Şeyh Şamil'in hücumlarını arttırdığını görünce taktik değiştirme kararı almıştır. İmam Şamil, Kafkasya'daki Müslümanları bir bayrak altında toplama düşüncesinden vazgeçerse, kendisine en büyük makamların, rütbelerin verileceğini ve Çarlık hazinelerinin ayakları altına serileceğini iletmiştir. İmam Şamil ise yapılan bu teklife çok sert cevap vererek reddetmiştir. İmam Şamil, askeri dehasını kullanarak Rus kuvvetlerini eritmeyi sürdürmüştür.¹³⁷

Kırım Savaşı'na gelene kadar Rusya, ordusunu istediği gibi kullanmasına rağmen, İmam Şamil'in kurduğu devleti ortadan kaldırmayı başaramamıştır. Bu savaşla beraber Rusya daha kötü duruma düşmüştür. Doğu Anadolu'da Osmanlı ordusu ile çarpışan Rus ordusunun, cephe gerisini koruyabilmek, Şamil'in hücumlarını durdurabilmek için önemli sayıda askeri kuvvetini de cephe gerisinde istihdam etmiştir. Bu durumdan Osmanlı Devleti ve İmam Şamil ne kadar farkında olsalar da şartlardan yeterince yararlanamamışlardır. Taraflar uygulanacak savaş planı konusunda anlaşma sağlayamamışlardır. İmam Şamil, yapılan tüm yazışmalarda, aynı anda Gürcistan üzerine yürüyüp Vladikafkas-Tiflis askeri hattını ele geçirip Rusya'nın cephe ile bağlantısını kesmek istemiştir. Yine Çeçenistan'da bulunan naib Muhammed Emin de batıdan saldırarak İmam Şamil'in kuvvetleriyle birleşmek istemiştir. Osmanlı

¹³⁴ Ahmet Hazer Hızal, "Şamil Müridlerinin Askeri Örgütlenmesi", *Birleşik Kafkasya*, Yıl: 4, Sayı: 14, (Nisan-Mayıs-Haziran 1998), 8.

¹³⁵ Saydam, *Rusya'nın Kafkasya'yı İşgali*, 251-252.

¹³⁶ Yücesoy, *age.*, 46.

¹³⁷ Mansur, *age.*, 63-64.

Devleti ise içinde bulunduğu şartlardan ötürü bu düşüncenin gereğini yapamamıştır.¹³⁸ 1853'te patlayan Kırım Savaşı, İmam Şamil için bir umut ışığı olmuştur. Rusya'ya karşı birleşen Osmanlı Devleti, İngiltere ve Fransa'nın Kuzey Kafkasya'ya da müdahale edebilecekleri olasılığı oluşmuştur. İmam Şamil'de Kafkasya'da Rusya'ya karşı İngiltere, Fransa ve Osmanlı kuvvetlerinin başlatacağı ortak bir saldırının Rus ordusunu kesin bir yenilgiye uğratacağını düşünmüştür. Ruslar da müttefiklerin topyekün saldırısı durumunda yenilgi alacağını fark etmiştir. Bu fırsatı değerlendirmek isteyen İmam Şamil, müttefiklerle bağlantıya geçmiş fakat müttefiklerden beklediği desteği alamamış, Kafkasyalılar hayal kırıklığına uğramış ve böylece tarihi bir fırsat kaçırılmıştır. Neticede Rusya ile imzalanan 1856 Paris Barış Antlaşması Kafkasya'nın özgürlük direnişinin de sonu olmuştur. İmam Şamil ve savaşçıları bundan sonra üç yıl daha var güçleriyle ölünceye ya da Ruslara esir düşünceye kadar Rus işgalcilerle çarpışmışlardır.¹³⁹ Bu savaş sırasında Çar I. Nikola 1855'te ölmüş yerine barış yanlısı olan Çar II. Aleksandr geçmiştir. Müttefik orduları ile Rus orduları arasında şiddetli çarpışmalar olmuş ve savaş Rusya'nın yenilgisiyle sonuçlanmıştır.¹⁴⁰ Barış görüşmelerinin yapıldığı Paris Konferansı'nda savaş sırasında destek olunmayan ama sonuna kadar mücadele eden Kuzey Kafkasyalılar hakkında tek bir kelime dahi geçmemiştir. Rusya ile Rusya arasındaki doğu hududu belirlenirken, Kafkasya'da bağımsızlık savaşından hiç bahsedilmemiştir. Bağımsız Birleşik Çerkezistan Kumandanı Sefer Bey, Kuzeybatı Kafkasya'yı temsilen bir heyetle 1856'da Osmanlı Sultanı ile iki görüşme gerçekleştirmiştir. İlk görüşmede Sultan, Paris Antlaşması gereği Dağlıların Rusya yönetiminde kalacağını ve Osmanlı Devleti'nin bir şey yapamayacağını ifade etmiş; ikinci görüşmede ise, kendine tebaa olduklarını kabul etmeleri durumunda ve atadığı görevliye kayıtsız şartsız uymaları durumunda Çerkesleri himaye edeceğini ifade etmiştir. Kuzey Kafkasyalılar barış görüşmelerinde de bir netice alamamış ve yalnız kalmıştır.¹⁴¹

Paris Antlaşması ile Rusya, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması kazanımlarını kaybetmiştir. Karadeniz tarafsızlaştırılmış ve Besarabya'nın Osmanlı Devleti'ne verilmesi kabul edilmiştir. Çar II. Aleksandr bu durumu kabullenememiştir. Paris

¹³⁸ Saydam, *Rusya'nın Kafkasya'yı İşgali*, 253.

¹³⁹ Yeşil, *age.*, 223.

¹⁴⁰ İlhan Akbulut, "160. Yıldönümünde Kırım Savaşı", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 208, (Şubat 2014), 345-346.

¹⁴¹ Cahit Aslan, "Bir Soykırımın Adı 1864 Büyük Çerkes Sürgünü", *Uluslararası Suçlar ve Tarih, (Uluslararası Hukuk ve Tarih Dergisi)*, Sayı: 1, (Yaz 2006), 14.

Antlaşması'nın Osmanlı Devleti'ne çok önemli kazanımları olmamıştır. Bu antlaşmadan sonra İngiltere ve Fransa'nın Doğu Akdeniz'deki etkinlikleri yoğunlaşmıştır. Osmanlı Devleti bu antlaşmanın ardından toprak bütünlüğünü koruma altına alsa da savaştan doğan mali sıkıntıları aldığı dış borç ile halletmek durumunda kalmıştır.¹⁴² Kırım Savaşı, Paris Barış Antlaşması ile çözülmeye Rusya, Kafkasya'nın kesin olarak zapt edilmesine karar vermiş ve bu uğurda bütün gücünü kullanma kararı almıştır. 1856'da General Baryatinski, Kafkasya Genel Valiliği'ne atanmıştır. 1857'de saldırılar başlamış, Kafkasya her taraftan kuşatılarak çemberi daraltılmaya başlanmıştır. Ruslar önlerine gelen her şeyi yakıp yıkarak ilerlemişlerdir. Ruslar stratejik önemi olan Argun Boğazı'nı da almış ve İmam Şamil tehlikenin büyüklüğünü fark etmiştir. Ertesi sene de hareketlenme tekrar başlamış, İmam Şamil ve üç-dört bin kişilik kuvveti Ruslarla çarpışmıştır. 1859'da iki tarafın savaşı devam etmiş, Rusların başarıları birbirini takip etmiş ve iki ay süren çarpışmalardan sonra Çeçenistan'dan Andi-Koysu Vadisi'ne geçit veren Veden Kalesi alınabilmiştir. Son harekât 40 bin askerle yapılıyordu ve İmam Şamil'in yanında ise ancak iki-üç bin kişi kalmıştı ama felaket büyüdükçe İmam Şamil ve savaşçılarının azim ve cesaretleri artıyordu. Öte yandan Ruslar, Dağıstan kalelerini teker teker ele geçirmekteydi.¹⁴³ Uzun bir mücadele dönemi geçiren, yorgun ve bitkin kalan Kuzey Kafkasyalılarda moral kalmamış ve İmam Şamil'i o zamana kadar destekleyen kabileler de yavaş yavaş Rus hâkimiyetini kabul etmeye başlamıştır.

İmam Şamil, 1858'de son bir ümitle elinde kalan birliklerle Çeçenistan'dan çıkarak ayaklanan İnguşetya'ya doğrulmuştur. Bu harekâtın amacı ise, kendisine daha önceden söz veren Müslüman Rus Generali Aytek Kunduk'tan destek almaktı. Fakat beklediği bu destekte gelmeyince İmam Şamil sonun başlangıcına yaklaşmıştır. İmam Şamil son olarak Gunip Kalesi'ne çekilmiştir. Fakat Ruslar, sistemli manevralarla İmam Şamil'in kurduğu savunma hatlarında bulunan birliklerini dağıtmayı başarmıştır. İmam Şamil'in yanında savaşçı ve ailesi kalmıştır. Kötü olan ise onları takip eden Rus kuvvetleri geliş yolunu kapatmış, İmam Şamil ve etrafındaki bir avuç savaşçısına teslim olmaktan başka bir seçenek bırakmamıştır. Bu arada çatışmalar sürmekte ve İmam Şamil'in yanında yer alanların sayısı daha da azalmıştır. Rus kuvvet komutanı

¹⁴² Özgür Yıldız ve Canan Karaçağıl, "Kırım Savaşı Üzerine Bir Değerlendirme (1853-1856)", *The Journal of Academic Social Science Studies(TASSS) International Journal of Social Science*, Cilt: 5, Sayı: 1, (Şubat 2012), 282.

¹⁴³ Kafli, *age.*, 111-112.

teslim olması için İmam Şamil'e üst üste heyetler yollamıştır. Görüşme trafiği aylarca sürmüştür. Hayatını Kuzey Kafkasya'nın bağımsızlığına adayan Şamil'in, 35 yıl sürdürdüğü bir mücadele döneminin bu şekilde bir netice ile sonlanmasını istememektedir. Rusların düşüncesi ise tüm imkânları kullanarak Şamil'in teslim olmasını sağlamaktır ki bu gerçekleştiğinde kendisine esir değil misafir muamelesi yapılacak ve Çar tarafından sarayda görüşülecektir. Daha sonra Şamil'in oğlu Gazi Muhammed'in ısrarları neticesinde İmam Şamil, 12 arkadaşı ile beraber 6 Eylül 1859'da Rusya'ya teslim olmuştur. 1859'da Şamil'in Ruslara teslim olması ile Kafkasya'daki mücadeleyi Ruslar kazanmış ve bu vaziyette Kafkasyalıların kötü kaderini çizmiştir.¹⁴⁴

3.4. İsyandar ve Sürgün

1859 yılı sonlarında Kuzey Kafkasya'nın tüm doğu (Dağıstan, Çeçenistan) ve orta (Oset ve Kabardey) bölgeleri Rusların hâkimiyetine girmiştir. Batı Kafkasya (Çerkezistan) ise; Rus kuvvetlerinin taarruzları karşısında, kuşatılmış ve herhangi bir yardım alma durumu olmadığı halde görülmemiş bir kahramanlık ve fedakârlıkla inatçı bir direniş gösteriyordu.¹⁴⁵ Bütün doğu Kafkasya, daha önce işgal edilmiş olan Azerbaycan ve Gürcistan toprakları gibi Çarlık Rusya'nın eline geçmiştir. Bu durumda Rus koloniyalizminin önündeki tek engel kuzeybatı Kafkasya'da yer alan Çerkezistan ve Abhazya bölgeleriydi. Mücadele bu bölgelerde artarak sürmüştür. Adıge, Abhaz ve Ubıhların direnişi 1864'e kadar devam emiştir.

Rusya Çerkeslerle mücadele ederken, diğer yandan bölgede demografik üstünlük elde etmek için belirlediği stratejiyi uygulamaya koymuştur. Bu kolonizasyon siyaseti, Çerkeslerin soykırımı uğratılması, sağ kalanların sürülmesi ve yerlerine kuzeyden Rus ve Kazakların, güneyden de Ermenilerin getirilip yerleştirilmesi şeklinde sürmüştür ve bu çerçevede 1860'ta yaklaşık 85 bin kişinin yerleştiği 111 yeni köy oluşturulmuştur. Kuzeybatı Kafkasya'da bir etnik temizlik yapılması kararı sadece 1860'ta alınmış değil daha da öncelerine dayanmakta ve uygulanmaktaydı.¹⁴⁶

Mücadeleyi bırakmayan Ubıhlar ve diğer Adıgeler 1861'de Soçi vadisinde Büyük Hür Meclis adıyla bir meclis toplamışlar ve Rusya'ya karşı yeni savaş stratejisi üzerinde karar kılmışlardır. 1862'de bu meclisi temsilen İstanbul'a gelen bir heyet

¹⁴⁴ Yeşil, *age.*, 225-226-227.

¹⁴⁵ Hızal, *age.*, 46.

¹⁴⁶ Elbruz Aksoy, *Benim Adım 1864-Çerkes Hikâyeleri*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 20.

Osmanlı Devleti'nden Rusya'ya karşı savaş için himaye ve asker talep etmiştir. 1861-1862 yıllarında Laba ve Belaya ırmakları arasındaki bölge Ruslar tarafından ele geçirilmiştir. Eylül 1861'de Ruslar, Karaçay sınırı yakınlarındaki Adige köyü Hodz'da büyük bir katliam gerçekleştirmişlerdir. 1862-1863 yılları arasında Abzeh sahasını ele geçiren Ruslar burada direnişle karşılaşmışlardır. Abzeh, Şapsığ ve Ubıhların Ruslara karşı direnişleri bir yıl daha sürmüştür.¹⁴⁷ 1863'te baş gösteren kuraklık ve kıtlık sebebiyle Adigelerin direniş güçleri giderek azalmıştır. Abzeh, Şapsığ ve Ubıh kabilelerinden Osmanlı topraklarına kitle halinde göçler meydana gelmiştir. 21 Mayıs 1864'te Karadeniz kıyılarındaki Tuapse yakınlarında olan Kbaade mevkiinde son Adige birliğinin de Rus kuvvetlerine karşı savaş açarak yenilmesiyle, Batı Kafkaslarda süren Adige-Rus savaşları bitmiştir.¹⁴⁸ Bu yenilgiler üzerine Ağustos 1864'te Çarın kardeşi Grandük Mikhail, yayınladığı fermanla bir ay içinde Kafkasya'nın boşaltılmasını, aksi halde kalan herkesin savaş esiri olarak Rusya'nın belli bölgelerine sürülecekleri haberi verildi. Bunun üzerine Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına doğru sürgün gerçekleşmiştir.¹⁴⁹

9 Mayıs 1857 tarihinde sürgün yasası çıkaran Osmanlı İmparatorluğu bu esnada da Rus Çar'ı ile gizlice anlaşma yapmış ve bu anlaşmada Rus ve Osmanlı çıkarları gözetilmiştir. Yapılan bu anlaşmaya göre, göçenlerin mal, can ve özgürlükleri dahil bütün hakları padişahın garantisi altında olacak ve göç edenlere her türlü vergiden muaf olarak arazi verilecek, anadoluya yerleşenler 12 yıl askerlikten muaf tutulacaktır. Yine 1860'ta oluşturulan İskan-ı Muhacirin Komisyonu ile ekonomik ve politik çıkarlar da gözetilmiştir.¹⁵⁰ Sürülenler Anadolu, Bulgaristan, Dobruca, Sırbistan, Arnavutluk, Suriye, Irak ve hatta Ürdün'e genel anlamda durumu karışık olan bölgelere yerleştirme işlemi gerçekleşmiştir.¹⁵¹ 1858-1863 yılları arasında, Kafkas-Rus savaşlarının sürdüğü dönemde Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne kitleler halinde göç başlamıştır. Çoğunluğu Dağıstanlılar ile Kuban Irmağı boylarındaki Adigelerden meydana gelmekteydi. 1861'den sonra Dağıstan'dan gelen muhacir sayısında artış olmuştur. 1863-1864 yıllarında ise Kafkasya muhacirlerinin neredeyse tamamına

¹⁴⁷ Tavkul, *Rusyanın Gölgesinde*, 2709.

¹⁴⁸ Hızal, *age.*, 47.

¹⁴⁹ Özbay, *age.*, 41.

¹⁵⁰ Hilal Şeker, "Dünden Bugüne Rus-Kafkas Mücadeleleri", *TASAM (Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi)*, 19 Temmuz 2006, Stratejik Yorum Sayı: 258, (http://www.tasam.org/tr/TR/Icerik/416/dunden_bugune_rus-kafkas_mucadeleleri), Erişim Tarihi: 06.02.2019.

¹⁵¹ Özbay, *age.*, 42.

yakını Adige ve Abhaz-Abaza halklarından meydana gelmekteydi. Rusya'nın Karadeniz kıyılarındaki Kerç, Taman, Anapa, Novorossiski, Tuapse ve Soçi limanlarından gemilere yüklenen Kafkasyalılar, Osmanlı Devleti'nin Karadeniz kıyılarındaki Batum, Trabzon, Giresun, Fatsa, Samsun, Sinop, Ayancık, İnebolu, Ereğli, Şile, İstanbul limanlarında indirilerek, yerleştirilecekleri bölgelere gönderiliyorlardı. 1864'ten itibaren gelen muhacir sayısının büyük oranda artması üzerine bu limanların yetersiz kalması sebebiyle, Kafkasyalılar Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki liman şehirleri olan Varna, Burgaz ve Köstence'ye gönderilmişlerdir. Bu yerlerden de Rumeli'deki iskân bölgelerine gönderilen Kafkas muhacirleri böylece Balkanlarda da önemli bir nüfusu meydana getirmişlerdir. Osmanlı arşiv belgelerinde 1863'te Varna ve Köstence limanlarına 60 bin Kafkasyalı muhacirin geldiği yazmaktadır. 1864 Haziran ve Temmuz aylarında Köstence'ye 90 bin Kafkas muhacirin geldiği, 1864 Eylül ayında da Tuapse ve Soğucak limanlarından 80 bin, Trabzon ve Samsun limanlarından hemen hemen 50 bin Kafkas muhacirin daha Köstence limanına gönderileceği belgelerde kayıtlıdır. Yaklaşık 300 bin muhacirin 1863-1864 yılları arasında Balkanlara yerleştirildiği sonucuna varmaktayız.¹⁵²

Kafkas-Rus savaşları 270 yıl sürmüş, Kafkasyalıların mağlubiyeti ve Rusların Kafkasya'yı işgali ile sonuçlanmıştır. Ruslara 9 milyon insan, hesapsız malzeme, silah ve paraya mal olmuştur. 1,5 milyondan fazla Kafkasyalı da vatanlarından sürülerek Osmanlı Devleti'ne göç etmek mecburiyetinde kalmışlardır.¹⁵³

Çarlık Rusyası, 1877'ye kadar doğuda Kafkas Dağları'na, batıda ise Tuna Nehri'ne kadar gelmiştir, Balkanlardaki Slav halkların haklarını koruma bahanesini ortaya koyan Rusya, 24 Nisan 1877'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir.¹⁵⁴ 1877-1878 (93 Harbi) savaşında Kafkasya bölgesinden, Çerkezler, Çeçenler, Abazalar, Dağıstanlılar ve Acara bölgesinden yaşayan Müslüman Gürcüler (Acaralar), aktif olarak Osmanlı Devleti'nin yanında yer alarak savaşmışlardır.¹⁵⁵ Bu ortamda başlayan savaşta Babıâli'nin mühim umut kaynaklarından birini Rusya Müslümanlarının yapacakları muhtemel isyanların düşman üzerindeki olumsuz etkileri meydana getirmektedir. Bu durumla Kafkasya'dan daha önce göç ederek Anadolu ve

¹⁵² Tavkul, *XX. Yüzyılda*, 144-145.

¹⁵³ Kafli, *age.*, 120-121.

¹⁵⁴ Aksoy, *age.*, 27-28.

¹⁵⁵ Hakkı Yazıcı ve Muammer Demirel, "93 Harbi (1877-1878 Osmanlı Savaşı)'ndan Sonra Eskişehir'e Yerleştirilen Göçmenler", *Atatürk Üniversitesi-Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 29, (Erzurum 2006), 269.

Rumeli'nin muhtelif yerlerine yerleştirilen ya da orduda görev alan Kafkas Beylerinin, yöneticilerinin desteğine itimat ediliyordu. Nitekim Müslüman halkı üzerinde hala etkisi olan Şeyh Şamil'in oğlu Gazi Muhammed 'Feriklik' rütbesi ile Erzurum'a cepheye yollanmıştır. Musa Paşa (Kunduk) da gönüllü Çerkes süvarileriyle beraber cepheye doğru yol almaktaydı. Yine o zamanlarda Dağistanlı Ali Efendi'nin talebi üzerine kendisine gerekli ferman verilerek, Ahberdil Muhammed, Hidatlı Ahmet ve Osmanlı ordusuna mensup olan subaylardan Abbas ve Osman Beyler'le beraber Dağistan'a doğru hareket etmişlerdir. Bu heyet Dağistan'a varmıştır. Heyet Gazi Kumuk Hanları ile ortak hareket ederek isyanın yönetimini Gazi Kumuklu Şeyh Cemaleddin'in halifesi Sugaratlı Abdurrahman Hacı ile Semsirli Ali Elden Bey Hacı'ya vermiştir. Birincisi Dağistan taraflarını ikincisi de Çeçenistan'ı idare etmekle görevlendirilmiştir.¹⁵⁶

9 Mayıs 1877'de Dağistan ile Çeçenistan ayaklanmış ve 12 Mayıs günü ise Kuban ayaklanmıştır.¹⁵⁷ Çeçenlerin ilk isyan hareketleri Çaberloy, Benoy bölgelerinde başlamıştır. İsyanın elebaşçıları Çaberloy'da Dada Zalma, Zandak'ta Ali Bek Hacı ve Benoy'da Sultan Murat olmuştur.¹⁵⁸ Adigeler, bağımsızlık savaşlarında ünlenen meşhur Hodz kasabasını merkez yapmışlardır. Buraya Kabardey birlikleri de geliyordu. Böylece Kuzey Kafkasya, bir anda bir volkan gibi patlamıştır. Abhazya'nın Sohunkale limanında Osmanlılar ile iletişim kurulmuştur. Ancak yeteri kadar yardım gelmemiştir. Dağlılar her tarafta düşmanı geri püskürtüyordu. Fakat Osmanlı Devleti'nin yardımı ulaşamayınca başarılar yarım kalıyordu. Osmanlı ordusu, bütün kumanda heyetiyle beraber Kars'ta Rus ordusu tarafından kuşatılmıştır. Osmanlı ordusunda bulunan Gazi Muhammed Paşa kumandasındaki Kafkas birlikleri, kuşatma altındaki hatları yararak Erzurum'a çekilmiştir. General Babiç, Svitsnof, Smikalof, Milikof gibi Rus kumandanlarının yönetimindeki büyük kuvvetler her taraftan Kafkas Dağlarına saldırıya geçmişlerdir. Yardımsız kalan Dağlılar da yine kendi başlarına kalmışlar ve ellerindeki tüm imkânlarla mücadeleyi sonuna kadar sürdürmüşlerdir. Savaş aylarca sürmüştür. Sonuçta Dağistan ile Çeçenistan isyanı Ruslar tarafından bastırılmıştır ve 600 köyü tahrip eden Ruslar, on binden fazla Kuzey Kafkasya halkını

¹⁵⁶ Yücesoy, *age.*, 51.

¹⁵⁷ Kafli, *age.*, 127.

¹⁵⁸ Mehmet Ketey, "1877-1878 Senelerinde Türk-Rus Harbi Esnasında Şimali Kafkas (Çeçenistan ve Dağistan'da) Rusya'ya Karşı İsyancılar (I)", *Kafkas Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 10, (Ekim 1953), 9.

Sibirya'ya sürmüştür. İsyanın liderlerinden olan 500 kişi de idam cezası almıştır.¹⁵⁹ Yine Abaza ileri gelenlerinden olan Hasan Bey'de Abaza ve Çerkes kabilelerini Ruslara karşı isyana sevk edeceğini haber vererek Osmanlı Devleti'nden yardım talep etmiştir. Hükümet durumu hemen Batum cephesine iletmiş ve hem Abaza ve Çerkes kuvvetlerine para yardımı yapılmasını hem de donanma ile sahildeki Rus birliklerine ağır darbe indirilmesini istemiştir. Osmanlı ordusu yerli kuvvetlerin gelmesiyle Sohum ve çevresini almış ise de savaşın diğer cephelerde Rusların zaferi ile neticelenmesi üzerine Osmanlı kuvvetleri pek fazla iş göremeden dönmüşlerdir. Üzerinde çok fazla düşünülmeyen ve herhangi bir ön hazırlığa dayanmayan bu ayaklanma ile Osmanlı askeri çıkarması bölgede çok sayıda köyün tahribine, birçok kişinin de (Adıgeler ve Abhazlar çoğunlukta olmak üzere) göçe zorlanmasına sebep olmuştur. Ayrıca bu harekât, Ayastefanos Antlaşması'nın 19. maddesi ile 100 milyon rublelik bir tazminatın ödenmesini gerektirmiştir.

1877-1878 savaşı (93 Harbi), Kafkas kabilelerinin bağımsızlık umudunu yarım asır kadar ertelemiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında en güçlü dönemlerini yaşayan, sadece Kafkasya'da değil Orta Asya'da iktidarını pekiştiren Çarlık rejimi takip ettiği sömürgeleşme politikasıyla Kafkasya'daki dinamik ve topluma öncülük yapacak nüfusu etkisiz hale getirmeye muvaffak olmuştur. Bu zaman diliminde Kafkasya'nın bağımsızlık mücadelesine dış dünyadan ilgi gösteren ve kısmen de olsa yardımcı olmaya çalışan tek devlet Osmanlı Devleti olmuştur. Avrupa bir kez daha Kafkas milletlerinin bağımsızlık mücadelesini umursamamış ve tarafsız kalarak Rusya'nın yanında olmuştur. Kafkasyalılar böylece yeni bir bağımsızlık savaşı için Birinci Dünya Savaşı'nı beklemek durumunda kalmışlardır.¹⁶⁰

Kafkasya bölgesi için yapılan araştırmalar sonucunda farklı şeyler söylenmektedir. Ama daha çok araştırmacılar tarafından "*dünyanın cenneti*" unvanı ile kuzey ve güney olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'dan meydana gelen kısma Güney Kafkasya, bugün Rusya'nın içerisinde yer alan etnik açıdan daha karışık bölge olan Kuzey Kafkasya denilen kısımda da Adige, Çeçenistan, Karaçay-Çerkez, Kabardey-Balkar, Kuzey Osetya, İnguşetya ve Dağlı Özerk Cumhuriyeti bulunmaktadır. Kafkasya bölgesi her zaman üzerinde büyük devletlerin hâkimiyet mücadelesinin yaşandığı bir alan olmuştur. Kafkasya, pek çok

¹⁵⁹ Hızal, *age.*, 53.

¹⁶⁰ Saydam, *Kuzey Kafkasya'daki Bağımsızlık Hareketleri*, 323-324.

farklı dinlere, dillere, kültüre ve etnik yapıya sahip kozmopolit bir bölgedir. Kafkasya, Rusların işgal zamanına kadar özgürce yaşamlarını sürdüren insanlardan oluşmuştur. Daha sonra Rusya'nın Kafkasya bölgesini işgal etmesi ile başlayan süreç ve iskan politikası ile Kafkas halkı zoraki sürgüne, göçe ve katliama maruz kalmıştır. Çok fazla sayıda Kafkas halkı başta Osmanlı Devleti olmak üzere farklı yerlere göç etmiştir. Bu durumla beraber Kafkasya bölgesinde Rusların istediği şekilde nüfus değişmiştir.

İlerleyen zamanda Kuzey Kafkasya halkı ile Rusya arasında bağımsızlık savaşları gerçekleşmiştir. 18. yüzyıl sonlarında başlayan bu savaş, müridizm diye adlandırılmış ve Şeyh Mansur liderliğinde başlamıştır. Daha sonraki süreçte Şeyh Mansur'un yerini, İmam Gazi Muhammed, İmam Hamzat ve İmam Şamil almış ve onların liderliğinde Ruslara karşı verilen bu mücadele devam etmiştir. Her iki tarafın da bu mücadelede kazanımları olduğu gibi kayıpları da fazla olmuştur. Özellikle Şeyh Şamil dönemi kanlı çarpışmalara sahne olmuştur. Gerçekleşen bu mücadele esnasında Rus İmparatorluğu bazı dönemlerde Osmanlı Devleti ile de savaşmıştır.

Sonuçta Şamil'in Ruslara esir düşmesi sonucu Kafkasya'daki mücadeleyi Ruslar kazanmıştır. Kuzey Kafkasya'nın orta ve tüm doğu bölgesi Rus İmparatorluğu'nun eline geçmiştir. Bazı bölgelerde direniş sürmüştür. Kafkas-Rus savaşları toplamda 270 yıl sürmüş, Kafkasyalıların başarısızlığı ve Rus İmparatorluğu'nun Kafkasya'yı işgali ile neticelenmiştir. Bu durum neticesinde 1,5 milyondan fazla Kafkasyalı vatanlarından sürülerek Osmanlı Devleti'ne göç etmek durumunda kalmıştır. Bu süreçte Kafkasya'nın özgürlük mücadelesinde az da olsa yardımcı olmaya çalışmış tek devlet Osmanlı İmparatorluğu olmuştur. Kafkasyalılar bunca yaşanan olaylardan sonra bağımsızlık mücadelesi için Birinci Dünya Savaşı'nı beklemişlerdir.

İKİNCİ BÖLÜM

XX. YÜZYIL RUSYA'DAKİ SİYASİ GELİŞMELER VE BUNUN DAĞLI HALKLARINA ETKİSİ

1. XX. YÜZYIL BAŞLARINDA RUSYA'DA SİYASİ DURUM VE MEŞRUTİYET İLANI

20. yüzyıla gelindiğinde dünyadaki karanın altında birine sahip olan ve 135 milyon nüfusunun %90'ının köylerde yaşam sürdüğü Çarlık Rusyası, ekonomik, sosyal ve siyasi krizlerin fazlasıyla yaşandığı büyük bir imparatorluğa dönüşmüştür. Bir yandan 1900-1903 dünya ekonomik krizi kapsamında Rusya'nın ekonomisi ağır darbe almış, üretim düşmüş, enflasyon yükselmiş ve halkın yaşam koşulları zorlaşmıştır. Bununla beraber Rus ordusunun yenilmesi ve donanmasının iş görmez duruma gelmesi ile neticelenen 1904-1905 Rus-Japon savaşı itirazları daha da fazlalaşmıştır. Liberal-burjuva kesim ise ülkede parlamenter bir yönetim sistemine geçme isteğindeydi. Muhalefetin bastırılması yoluyla ülkede istikrarın sağlanamayacağı farkında olan Çarlık yönetimi birtakım tavizlerin verilmesi gerektiğinin bilincine varmıştır. 12 Aralık 1904'te Çar tarafından yayınlanan manifestoda dolaylı bir ifadeyle köylülerin yaşamıyla alakalı mevzuatın değiştirileceği, **zem** ve şehir yönetimlerinin faaliyetinin genişletileceği yönünde vaatler yer almıştır. Ancak burjuvazinin başlıca talebi olan parlamentonun oluşumuna dair herhangi bir ifade bulunmamış, aksine mutlakiyet rejiminin değişmezliği vurgusu yapılmıştır.¹⁶¹ Rusya'nın dört bir yanında işçi gösterileri ve grevler gerçekleşiyordu. 1898'den beri nerdeyse sürekli olarak öğrenci gösterileri yapılıyor ve huzursuzluk giderek artıyordu. Bazı zamanlarda köylülerin olay çıkartmaları kırsal alanlarda da tansiyonu yükseltmişti ve işçi hareketinin büyümesiyle Sosyal Demokratlar güçlenirken, köylü olayları aracılığıyla Sosyalist Devrimciler güçlenmekteydi. 1902-1903 yıllarında ve 1904 başında ulusal ekonomi ile alakalı komiteler, öğretmen ve doktor konferansları ile tüm diğer kamusal kuruluşlar reform talebinde bulunuyorlardı. Bununla beraber, Sosyalist Devrimciler, Halkın İradesi gibi kendilerinden önce gelen örgütlerin terörist taktiklerini uygulamaya kalkışmışlardır. Sosyalist Devrimcilere bağlı olan *Savaş Örgütü* bazı ileri gelen memurlara suikast organize etmişlerdi. İçişleri Bakanlığı yapan

¹⁶¹ Alesker Aleskerov, *Eski Sosyalist Ülkelerde Siyasi Rejim Değişmeleri*, (Doktora, Ankara Üniversitesi, 2007), 165.

gericiler Sipiagin ve Plehve 1902 ve 1904 yıllarında öldürülürken, 1905'te Moskova bölgesi ordu komutanı olan II. Nikola'nın kayınbiraderi ve ikinci göbekten kuzeni olan Büyük Dük Sergey cinayete kurban gitmiştir.¹⁶² 1904-1905 Rus-Japon savaşında Rusya'nın Japonya'ya yenilmesi bütün dünyaya Rusya'nın güçsüzlüğünü ortaya koymuştur. Bu yenilginin en mühim neticesi Rusya'nın içinde kendini göstermiş ve Rusya'nın kaderinin değiştirecek olan ilk ihtilalin meydana gelmesine neden olmuştur. Gerçekleştirilen terör hareketleri Çarlık hükümetini yumuşatma yoluna itmiştir. İmparator, 6-9 Kasım 1904 tarihlerinde Petersburg'ta Zemski Sobor'u (Yerel İdare Temsilcileri Meclisi) toplamıştır. Temsilcilerin çoğu idari sistemin değiştirilerek yeni bir meclis kurulması ve kurulacak olan bu meclisin yasama hakkına sahip olması gerektiği düşüncesini ileri sürdükleri halde, temsilcilerin bir diğer kısmı da bunun ancak istişari mahiyette olması gerektiği düşüncesindeydiler. Bu son görüşe hükümetin prensibi de tam anlamıyla uygun düşüyordu. Bu suretle 1904 yılı sonbaharında artık İmparatorluk yetkilerini kısıtlayacak yeni bir idare şeklinin kurulması düşüncesi, Rus yüksek tabakası ve halk tarafından ileri sürülmekteydi. Bu görüş, sosyalist hareketlerin artmasıyla daha da güçlenmiştir.

Aralık 1904'te Kafkasya'daki sosyalist-ihtilalciler arasında tanınmış olan Gürcü Stalin'in kışkırtmasıyla Bakü'deki petrol işçileri grev yapmışlardır. 1904 Kasım-Aralık aylarında Petersburg, Moskova ve Harkov şehirlerinde hükümet aleyhinde gösteriler tertip edilmiştir. Üniversite öğrencileri bu gösterilerde ön saflarda yer alıyordu. '*Kahrolsun istibdat*', '*Kahrolsun harp*' levhalarını taşımak suretiyle isteklerini dile getirmişlerdir. Fakat bu gibi taşkınlıklara hükümet tarafından önem verilmemiş ve 1904'te çıkarılan bir fermanla, İmparatorun mutlak hâkimiyetinde herhangi bir değişiklik yapmak niyetinde olmadığı haber veriliyordu. Hâlbuki Rusya'nın uğradığı askeri hezimet, idarenin birtakım yolsuz hareketlerini ortaya çıkarmış ve mevcut rejimin artık olduğu gibi korunmasının mümkün olmadığını ortaya koymuştur. Ancak Çar ve bakanları bunun farkında olmamışlar ve mevcut sistemin devamından yana ısrarcı davranmışlardır.¹⁶³

¹⁶² Nicholas V. Riasanovsky ve Mark D. Steinberg, *Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze*, İng. Çev: Figen Dereli, (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2011), 421.

¹⁶³ Giray Saynur Bozkurt, *Tercüman Gazetesine Göre, 1905-1907 Yılları Arasında Rusya Müslümanlarının Siyasi Kimlik Arayışı*, (Doktora, Marmara Üniversitesi, 2003), 67-68.

1.1. 1905 İhtilali

Rus hükümeti, işçiler arasında bir süreden beri mevcut olan Çar karşıtı hareketlerin önünü almak ve işçilerin bir kısmını elde etmek amacıyla bir süre önce bazı girişimlerde bulunmuştu. Bunlardan biri, Moskova *Ohranka*¹⁶⁴ şefi Zubatov tarafından uygulanan bir sistem olmuştur. Zubatov işçiyi elde etmek için bir teşkilat oluşturmuştu. Bu teşkilat tarafından işçiler arasına gönderilen ajanlar, İmparatorun işçilerin durumu ile yakinen alakadar olduğunu ve işçilerin ihtiyaçlarını karşılayacak tedbirler alacağını ifade ediyorlar ancak işçilerin de grevler ve taşkınlıklara başvurmadan rahatça oturmaları gerektiğini söylüyorlardı. Rus halkında İmparatorlarına karşı korku ile karışık bir sempati hissi güçlüydü. Aşağı tabaka arasında Tanrı ile İmparator hemen hemen aynı anlama gelmekteydi. Avam tabakasında, İmparatorun “*Müşfik bir baba*” olduğu, fakat etrafındaki bakanlar ve generallerin İmparatorun halkın sefil durumunu öğrenmesine engel olduklarına dair bir düşünce vardı. Bu durumdan ötürü Zubatov’un ajanları işçiler arasında taraftar bulmuş ve işçilerin bir kısmı bu propagandanın etkisiyle İmparatora sadakatlerini açıkça ifade etmişlerdir. Japon savaşı sebebiyle, Rusya’da grevler artınca Zubatov, usulünü bir daha hayata geçirememiştir. Bu görevi bir rahip olan Gapon devralmıştır.

1904 yılında Gapon tarafından “Petersburg Fabrikası İşçileri Derneği” kurulmuştur. Bu dernek, monarşinin meziyetleri hakkında konferanslar vermekte, konserler ve temsiller düzenlemekteydi. 1905’te Petersburg’taki Putilov lokomotif fabrikası idaresi dört işçiyi işten çıkartmış ve bu durum üzerine de tüm fabrika işçileri greve gitmişlerdir. Bu grev hareketi diğer fabrikalara da yayılmıştır. 8 Ocak’ta Petersburg’ta 150 bin işçi bu greve dahil olmuştu. Rahip Gapon, grevin siyasi bir hareket haline dönüşmesini önlemek amacıyla, işçiler tarafından durumlarının kötülüğünü belirten bir dilekçe yazıp İmparatora sunmalarını teklif etmiş ve sonradan bu dilekçeye sosyalist ajanların teşvikiyle siyasi talepler eklenmiştir. Ayrıca işçilerin

¹⁶⁴ *Ohranka*: Rusça tam adı *Otdeleniye po Ohraneniyyu Obşçestvennoy Bezopasnostii Poryadka* (Kamu güvenliğini ve düzenini koruma dairesi-emniyet teşkilatı). Rus Çarlığında devrim öncesinde, siyasi şiddet eylemleri ve devrimci etkinliklere karşı kurulmuş gizli polis örgütü (1881-1917). Çalışmalarını özellikle sendikalara, siyasi partilere ve gazetelere ajan sızdırma yoluyla yürütürdü. Özellikle 1905 devriminden sonra çalışmalarını arttırdı. 1917 Şubat devriminin ardından geçici Hükümet kararıyla kaldırıldı.

ağzından yeni bir teşkilat kanunu hazırlanması için bir Meclis'in çağrılması talep edilmiştir.¹⁶⁵

22 Ocak 1905 (Resmi takvime göre 9 Ocak 1905), Pazar günü (*Kanlı Pazar*), Rahip George Gapon'un organize ettiği işçiler ve ailelerinden oluşan büyük bir kalabalık, Çar'a bir dilekçe sunmak için Petersburg'a Kışlık Saray'a doğru yürüyüşe geçmişlerdir. Silahsız olarak içlerinde kadın ve çocukların da bulunduğu kalabalık, dini ikonlar ile Çar'ın ve Çariçe'nin portreleriyle ilahiler ve vatanseverlik şarkıları söyleyerek Kışlık Saray'a doğru gidiyorlardı. Bu barışçıl kalabalık Çar'ın amcası Grandük Vladimir'in emriyle saray muhafızlarınca ateş altına alınmıştır.¹⁶⁶ Kışlık Sarayı önünde binden fazla işçi öldürülmüş ve iki binden fazlasının yaralandığı söylene de, resmi rakamlara göre sayı bundan çok azdır. Ölen kişilerin fazla olmasından ötürü bu olaya, işçiler arasında *Kanlı Pazar* adı konmuştur.¹⁶⁷

Çar, kendisine ricada bulunmak arzusu ile organize edilen bu olayı bu şekilde dağıtarak ve kan dökerek büyük bir hata yapmıştır. Kanlı Pazar olayı tüm Rusya'da büyük bir etki yapmış, protestolarla beraber her tarafta grevler başlamıştır. 24 Ocak 1905'te Moskova fabrikaları ardından Polonya, Finlandiya, Ukrayna, Kafkasya ve Sibirya'da da grevler artmıştır. Bu harekete katılan işçi sayısı hemen hemen 440 bin kişiydi. Rusya'da adeta bir ihtilal başlamıştı. Hükümet önlem amacıyla, Moskova Eski Polis Müdürü Trepov'u, Petersburg Genel Valisi (General Gubernator) olarak atamış ve Petersburg'ta sıkıyönetim ilan edilmiştir. Çar II. Nikola, işçiler arasından seçilen ve huzuruna gelen heyete işçileri affettiğini belirtmiştir. Birkaç gün sonra, işçilerin memnuniyetsizliklerinin nedenini araştırmak için bir komisyon oluşturulmasına karar verilmiş fakat Petersburg işçileri seçimleri boykot ettiğinden bu yoldaki tedbirler de sonuçsuz kalmıştır. Şubat 1905'te Rus kuvvetlerinin Mançurya'nın Mukden yakınında uğradığı büyük yenilgi, halkın iyice huzursuz olmasına sebep olmuştur. Cemiyetin yüksek tabakası ve burjuva sınıfları dahi, İmparatorun istibdat yönetiminden memnuniyetsizliklerini dile getirmişlerdir. Bu durum karşısında hükümet mutlak rejimi biraz yumuşatma kararı almıştır. II. Nikola adına düzenlenen, Şubat 1905'te

¹⁶⁵ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987), 379-380.

¹⁶⁶ Hasip Saygılı, *1905 Rus Devriminin Osmanlı İmparatorluğuna Etkileri*, (Doktora, İstanbul Üniversitesi, 2012), 85.

¹⁶⁷ Bozkurt, *age.*, 70.

İçişleri Bakanı Boligin'e hitaben yayınlanan açık bir mektupla, hükümet, istişari mahiyette bir Duma'nın (Parlamento) kurulacağını haber vermiştir.¹⁶⁸

12 Aralık 1904'te yayınlanan ıslahat fermanının ardından 18 Şubat 1905'te yayınlanan dinlere ve herkesin her türlü konuşma yapmasına izin veren Çar fermanının yanında istişari mahiyette de olsa bir Millet Meclisi (Duma) oluşturulması düşüncesinin duyulması Rus ve gayri Rus bütün halkları mutlu etmiştir. Müslümanlar da verilecek özgürlüklerden, özellikle din özgürlüğü, ana dillerini kullanma ve Müslüman okullarının ıslahı konularında gerekli iznin verileceği tarzında haberlerden oldukça mutlu olmuşlar ve Petersburg'a her bölgeden vekiller göndererek milli isteklerini sunmuşlardır. Özgürlüklerin göstergesi olarak Bakü'de *Hayat*, Petersburg'ta *Nur* gazeteleri ortaya çıkarılmıştır. Köken olarak Müslüman olduğu halde her nasılsa defterlere Hıristiyan olarak yazılan Kreşinlerin de Müslüman yazımlarına müsaade edilmiştir. Fakat bu sıralarda Rusya'da gergin hava sürmekteydi. İhtilalci liderler, Rusya'daki sosyalist ve ihtilalcilere destek oluyorlardı. Bolşevikler ve Menşevikler ayrı ayrı kongreler düzenlemişlerdir. Nisan 1905'te Londra'da Vladimir Lenin (1870-1917)'in yönetiminde toplanan Bolşevik grubu, Rusya'da kanlı bir ihtilal çıkarma amacını güdüyor ve işçileri silahla ayaklanmaya teşvik ediyordu. Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin (R.S.D.R.P.) III. Kongresi'nde, Lenin'in yönetimi altında gelecekte ihtilal çıktığında, izlenecek plan oluşturulmuştu. Menşevikler ise daha ılımlı bir politika takip ediyordu.

Bu zaman diliminde, Rusya'da pek çok önemli olay gerçekleşmiştir. Varşova, Petersburg, Lodz, Odesa, Bakü, Tiflis, Batum gibi Rusya'nın çeşitli şehirlerinde karışıklıklar çıkarılarak kan dökülmesine sebep olunmuştur. Güney Kafkasya Ermeni ve Azerbaycan Türkleri arasındaki şiddetin boyutları tırmanmıştır. İslam bilginlerinin ve ileri gelenlerin gayretleriyle bu olaylar bastırılmıştır. Öteki şehirlerdeki şiddet hareketleri ise işçi sorunlarından dolayı meydana gelmiştir. İşçilerin hizmet bedellerini ve gündeliklerini arttırmak amacıyla fabrikalarda yaptıkları grevlerle başlayan işçi sorunu, işçiler ve işverenler arasında uzlaşa sağlansa bile, sanayi ve ticareti tehdit edecek kadar korkutucu bir hale dönüşmüştü. Köy halkı içinde de bu tür hareketler büyümeye başlamıştı. Gazeteler, bu hadiselerin, açılacağı söylenen Millet Meclisi'nin (Duma), açılmaması halinde çığ gibi büyüyeceğini ifade ediyordu. 1905 ilkbaharında

¹⁶⁸ Kurat, *age.*, 381-382.

her tarafta başlayan grevlerle hükümet ile işçilerin arası iyiden iyiye açılmıştı. 1 Mayıs şenlikleri, Çar'ın istibdat rejimine karşı yöneltilen gösteriler haline bürünmüştü. Moskova'ya yakın İvanovo-Voznesensk dokuma fabrikalarında 70 bin işçi grev yaptığını duyurmuştu. Grevcileri idare etmek maksadıyla ilk defa işçi üyelerinde seçilen “Sovyet” (*şura*) oluşturulmuştur. Grevlerin en şiddetlisi Polonya'nın çeşitli şehirlerinde gerçekleşmiştir. Sosyalist bir hareketten daha çok Polonyalıların milli hareketi niteliğindedir. 1905 yazında, liberaller ile sosyal inkılâpçılar revolüsyonerler (Es-Er)'lerin liderliği altında, *Rusya Köylüler Birliği* kuruldu. Kurulan bu birliğin gayesi meşruti bir yönetim olmuştur. Birliğin başında Es-Er'ler ve Menşevikler bulunmaktaydı.¹⁶⁹

Bu kargaşa dönemi içerisinde 1905 Rus Devrimi'nin kayda değer olaylarından bir diğeri de Prens Potemkin Zırhlısı'nın isyanı olmuştur. Potemkin isyanı, Rusya'da Çarlığın devrilmesine yönelik askeri isyanlar içerisindeki en bilinenidir. Rusya'da Sovyet döneminin resmi görüşünü yansıtan *Büyük Sovyet Ansiklopedisi*'nin (Bolşaya Sovetskaya Entsiklopediya, 1969-1978), Potemkin İsyanı'nı ifade eden maddesine göre isyan, merkezi Rus Karadeniz Filosu'nun karargâhı olan Sivastopol şehrinde bulunan Karadeniz Filosu Demokratik Örgütü Merkez Komitesi'nin (Tentralka), 1905 sonbaharında filonun bütün gemilerinde eşzamanlı olarak çıkarmayı planladığı toplu başkaldırıdan önce, kendiliğinden ve olgunlaşmamış olarak meydana gelmiştir. Donanmada devrimci bir isyanın zemini olarak, donanmadaki şiddetli disiplin ve en ufak bir itaatsizliğin ağır bir şekilde cezalandırılması ve subaylarla erler arasındaki husumet olduğu belirtilmektedir. İhtilalcilerin kışkırtmasıyla da bu husumet daha çok artmıştır. Potemkin zırhlısı, sayıları 70 ile 100 arasındaki denizci ile birlikte 27 Haziran 1905'te etkileri yıllarca sürecektir isyan bayrağını kaldırmışlardır. İsyanlı geminin yönetimini ellerine aldıktan sonra, o esnada genel grevin yaşandığı Odessa limanına gelmişlerdir. İsyanlılara destek olmak için limana kalabalık toplanmıştır. Burada olaylar kontrolden çıkmış ve ordu olayları bastırmak için limanı kontrol altına almaya çalışmış ve kalabalık üzerine ateş açmıştır. Yaklaşık 2000 kişi öldürülmüştür. Çar II. Nikola, isyanın bastırılması için en şiddetli tedbirlerin alınmasını istemiştir. 30 Haziran'da St. George (Georgi Pobedonets) ve diğer bazı harp gemilerinde de isyan başlamıştır. Fakat bu isyanlar, iki günden daha uzun süreli olamamıştır. İsyanlı gemilerin teslim olmaları, Potemkin savaş gemisi isyanlılarının da moralini

¹⁶⁹ Bozkurt, *age.*, 71-72-73.

bozmuştur. Potemkin gemisi, erzak ve kömür yetersizliği sonucu moral bozukluğu ile 8 Temmuz 1905'te Romanya makamlarına teslim olmak zorunda kalmıştır.¹⁷⁰

6 Haziran 1905'te, Prens Sergey Trubetskoy'un başkanlığında, Çar'ı ziyaret eden zemstvo üyelerinin oluşturduğu bir heyet, Duma'nın çağrılması gerektiğini kendisine bildirmişlerdir. Ülkedeki huzursuzluktan dolayı telaşa düşen hükümet, 6 Ağustos 1905 tarihli bir kanunla Duma'nın çağrılacağını bildirmiştir. İçişleri Bakanı Buligin tarafından hazırlanan Duma projesi tam bir hayal kırıklığına sebep olmuştur. Çünkü bu Duma, ancak danışma mahiyetinde olacak şekilde tasarlanmış, tek başına kanun çıkarma gibi bir işlevi düşünülmemiştir. Hatta Duma'nın seçimlerinde benimsenmesi öngörülen sistem, eşitsizlik üzerine tasarlanmıştı; seçmenlerin %43.4'ünü köylüler, %33.4'ünü toprak beyleri ve %23.3'ünü varlıklı kentlilerin meydana getirdiği bir seçim sisteminde şehirliler, fakirler ve gayri-Ruslar için ayrımcılık arz eden pek çok konu bulunmaktaydı. Haliyle hükümetin bu kararı, halk nezdinde hoşnutsuzluğu arttırmaktan başka bir işe yaramamıştır.¹⁷¹

1.2. 17 Ekim 1905 Manifestosu

Rusya'nın her tarafında monarşiye karşı devrim hareketi devam etmiş, isyanlar ve grevler almış başını gitmiştir. Grev komiteleri ve siyasi forumların birleşimi olan işçi sovyetleri¹⁷² (konseyleri) ortaya çıkmıştır. Sovyetler yaz ve sonbahar boyunca Moskova ve St. Petersburg da dahil olmak üzere pek çok şehirde bir araya gelmişlerdir. Ekim ayında gerçekleşen genel grev ülkeyi zor duruma sokmuştur. Eşzamanlı gerçekleşen sayısız ayaklanmalar, birleşik bir liderlikten ve yönelimden yoksun olmuştur. Bitmeyecek gibi görünen karışıklık dalgaları karşısında Çar II. Nikola'nın hükümeti ödün vermekle, ayaklanmaları çok şiddetli güç kullanarak bastırmak arasında kalmıştır. Sonunda Çar'ın danışmanları, onu düşündüğünden çok daha kapsamlı tavizler vermeye ikna etmeyi başarmışlardır. Çar II. Nikola başka çözüm yolu kalmadığından danışmanlarının önerisi ile 17 Ekim 1905'te vatandaşlık haklarını genişleten ve bir yasama meclisinin (Duma) seçilmesini öngören bir manifestoyu ünlü *Ekim Bildirisi* 'ni imzalamıştır.¹⁷³

¹⁷⁰ Hasip Saygılı, 1905 Potemkin İsyanı ve Sultan II. Abdülhamid, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı: 7, (Bahar, 2016), 268-270-271-272.

¹⁷¹ Esra Atalı, *1905 Rus Devrimi İle 1908 Jön Türk Devrimi'nin Karşılaştırmalı İncelemesi*, (Yüksek Lisans, Ankara Üniversitesi, 2002), 70.

¹⁷² Rusçada *Sovyet*, "meclis" anlamına gelmektedir.

¹⁷³ Rex A. Wade, *Rus Devrimi, 1917*, Çev: Ergin Özler, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 30-31.

Çar II. Nikola, Ekim manifestosunu gönüllü olarak değil, Japon savaşındaki yenilgi ve ülkedeki iç kargaşadan ötürü imzalamıştır.¹⁷⁴ “Devlette Düzenin İyileştirilmesi Üzerine” başlıklı 17 Ekim 1905 manifestosunda Çar, İmparatorluğun her yerinde kargaşa ve huzursuzlukların hâkim olduğunu, bu kargaşaların Rusya’nın bütünlüğünü tehdit eder hale geldiğini ve İmparatorluğu bu halinden kurtarmak için bazı tedbirler almaya karar verdiğini belirtmiş ve söz konusu tedbirleri şu şekilde ifade etmiştir:

1) Halka, gerçek kişisel dokunulmazlık, vicdan özgürlüğü, konuşma, dernek ve toplanma olmak üzere temel özgürlükler verilecek.

2) Duma’ya katılım, Devlet Duma’sı için yapılacağı ilan edilen seçimleri geciktirmeksizin, Duma’nın toplanmasından kısa bir süre önce mümkün olduğu kadar oy kullanma yetkisinden yoksun olan sınıflara da bu hakkı vermek ve seçim kanununu yeni yayımlanan kanunlara göre düzenlemek.

3) Devlet Duma’sının onayı olmadan hiçbir kanun yürürlüğe giremez ve halk tarafından seçilenlere hükümetin uygulamalarını denetleme imkânı vermek.¹⁷⁵

Muhafif çevrelerden de kendisine yardımcı seçebilme serbestliği tanınan yeni Başbakan Kont Witte, paketi yürürlüğe koymak için hemen adım atmıştır. Liberal muhalefetin başlıca isteklerine cevap veren bu manifestonun esas amacı, devrimci hareketi durdurabilmek olmuştur. Bu açıdan manifesto, yakın zamanda gerçekleşmesinden endişe edilen sosyal devrime karşı liberal partileri hükümetin yanına çekme teşebbüsü olmuştur. Bu durumdan ötürü de sosyal hareket liderleri manifestoya şiddetle karşı olmuşlardır. Bu kişiler hükümeti samimi olmamakla suçlayıp manifestonun tek hedefinin devrim hareketlerini durdurmak olduğunu ve amacına ulaştığı anda hükümetin manifestoyu yürürlükten kaldıracağını öne sürüyorlardı. Şu bir gerçek ki hükümetin manifesto ile ihtilali durdurma hayalleri vardı. Fakat imtiyazları sonradan kaldırma gibi düşüncesi olmamıştır. Kont Witte, reformların gerekliliğine inanıyordu ve bu reformları geri çekme gibi bir niyeti kesinlikle olmamıştı. Kont Witte’nin Rus liberal hareketi liderlerine sunduğu bakanlık

¹⁷⁴ Saygılı, *1905 Rus Devrimi*, 110-111.

¹⁷⁵ Manifesto Of 17 October 1905, *Polnoe sobranie zakonov Rossijskoi Imperii (A Complete Collection of the Laws of the Russian Empire)*, 3rd series, vol. XXV/I, Sayı: 26803), *Durham University Community*, (<http://community.dur.ac.uk/a.k.harrington/octmanif.html>) , Erişim Tarihi: 06.02.2019.

önerilerine ancak tecrübesizlik denir. Neticede 17 Ekim manifestosu devrimci hareketi bir çırpıda engelleyememiştir.¹⁷⁶

Fermanın ilanı halk nezdinde sevinçle karşılanmış ve büyük şehirlerde destek gösterileri yapılmıştır. 17 Ekim manifestosu pek çok kesimde rahatlama sağlamıştır. Büyük kapitalistler ve malikânelerini kapitalist yöntemlerle işleyen büyük toprak sahipleri, iktidarı paylaşmak için Çarlık hükümetiyle çekişmeyi sürdürmekle birlikte onun yanında yer almaya çalışmışlardır. Bildirge, onların taleplerini tamamen karşılıyordu. 1905 Devrimi'nden sonra Duma seçimleri için birtakım legal partiler çıkmaya başlamıştır. “Ekimcilerin” (*Oktobristler*), yani Çar'ın Ekim bildirgesinin yandaşlarının partisi olan *17 Ekim Birliği* kurulmuştur. Toprak sahiplerinin, kapitalistlerin, zemtsvolar ileri gelenleriyle burjuva aydınlarının bir bölümü de liberal monarşist burjuvazinin partisi olan “Anayasal Demokrat Parti” (*Kadetler*) içinde bir araya geldiler. Kadetler, Çar'ı ve toprak sahiplerini, iktidarı burjuvaziyle paylaşmaya zorlamak istiyor, programlarında cumhuriyetin adını dahi anmamakla beraber, *Halkın Özgürlüğü Partisi* adını alarak kendilerine “Cumhuriyetçi” bir görünüm atfediyorlardı. Devrimi barışçıl, anayasal bir yola çevirmek, otokrasiyi, yarı feodal rejimi kurtarmak isteyen burjuva partiler, 17 Ekim Bildirgesi'ni göklere çıkarırken Bolşevikler, işçileri ve köylüleri kâğıt üzerindeki anayasaya güvenmemeye ve Çarlığın devrilmesine kadar mücadeleyi sürdürmeye davet ediyorlardı. Hakikaten de hükümet vaat edilen özgürlükler yerine “Rus Halkının Birliği” vb. gibi demagojik sloganlarla polis tarafından kurdurulan ve halkın *Kara Yüzler* olarak adlandırdığı örgütlerin yardımıyla devrimcileri, öncü işçileri dövdürüp öldürtüyor, toplantı ve gösterileri dağıtıyordu. Halk güçlerini parçalamak için Çarlık yetkilileri, ulusal düşmanlıkları kızıştırıyor, Yahudi düşmanı kanlı programlar tertip ediyor ve Azerbaycan Türkleri ile Ermeniler arasında insan kıyımlarına sebep oluyorlardı.¹⁷⁷

Bu dönemde ortaya çıkan bir diğer parti muhafazakâr bir programa sahip olan *Rus Birlik Partisi* olmuştur. Parti, Rusya'nın bölünmez bütünlüğünü savunmuş ve bu bütünlüğün ancak, Ortodoksluk, Rus milliyetçiliği ve sınırsız otokrasi ile sağlanabileceğini ve korunabileceğini iddia etmişlerdir. Yeni kurulan partiler dışında eskiden beri devam eden devrimci partiler de bu dönemde gün yüzüne çıkarak yasal

¹⁷⁶ Ahmet Tunç, *Lenin Dönemi (1917-1924) Sovyet Rusya'nın Kafkasya ve Azerbaycan Politikası*, (Yüksek Lisans, İnönü Üniversitesi, 2014), 25.

¹⁷⁷ Kolektif, *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi-Cilt 2*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1988), 529.

nitelik almışlardır. *Sosyalist Devrim Partisi (SDP)* belirlediği programında, kapitalistlerin mallarına el konulmasını, üretimin ve bütün toplumsal yapının sosyalist ilkeler doğrultusunda yeniden hazırlanmasını ve SDP içinde organize olacak işçi sınıfının mutlak bir başarıya ulaşmasını savunmuştur. Partiler, tüm taleplerini açılan Duma'da dile getirmeyi sürdürmüştür. Hükümet en önce, Şubat 1906'da *Devlet Konsülünün Reformu Hakkında Kanunu*'nu yürürlüğe koydu. Kanuna göre, aristokratlar, kilise ve zemstvo temsilcilerinden seçilmiş üyelerle, hükümet tarafından atanan eşit sayıdaki temsilcilerden meydana gelen Devlet Konsülü, Devlet Duma'sı ile aynı yasama hakkına sahip olacağı belirtilmişti. Adı geçen iki kurumun onayı olmadan hiçbir yasa geçerli olmayacaktı. Devlet Konsülü'nde hükümet, atanmış üyeler aracılığıyla yasamada etkili olmayı, yani Duma'nın yasama gücünü kontrol etmeyi gaye edinmişti. 23 Nisan 1906'da, Bakanlar Kurulu tarafından düzenlenen *Temel Devlet Kanunları* yayınlanmıştır. Bu kanuna göre, otokratik güç Çar'ın kendisinindi. Yasama yetkisi, Çar, Devlet Konsülü ve Devlet Duma'sının ortak yetkisi altındaydı. Yasalar, adı geçen iki kurum tarafından düzenlense de, Çar'ın onayı olmadan hiçbir kanun geçerli olmuyordu. Savaş ve barış gibi önemli kararlar Çar'a bırakılmıştı. Hatta kanunlarda Rus Çar'ının mutlaka Ortodoks olması şartı konuldu ve Çar'ın Ortodoksluğun koruyucusu olduğu kabullenildi. Yine, kanunlarda Ortodoks olmayanlara, Müslümanlara ve Yahudilere dini özgürlük verildi. Keyfi ev arama ve kanunsuz yargılamaya yasak getirildi. Herkesin istediği yerde yaşayabileceği ve çalışabileceği onaylandı. İsteyenlerin yurtdışına çıkabileceği de kaydedilmiştir. Yine herkese mülkiyet hakkı, silahsız olmak kaydıyla toplantı yapma hakkı, düşünce özgürlüğü ve yasalara aykırı olmamak şartıyla dernek kurma özgürlüğü verilmiştir. Yasama yetkisi Duma'ya ve Konsül'e verildiğinden anayasal bir rejimin ortaya çıktığı izlenimini veren yasa, aslında mühim kararlarda İmparatoru yetkili kılarak otokrasinin bir şekilde devamına sebep olmuştur. Özetle 1905 Devrimi, gerçek anlamda anayasal monarşiyi getirmemiştir.¹⁷⁸

¹⁷⁸ Kezban Acar, "1905 Rus Devrimi'nin Genel Bir Değerlendirmesi", *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 24, (2008/1), 95-96-97.

2. KUZEY KAFKASYA'DA SİYASİ GELİŞMELER VE RUSYA MÜSLÜMANLARI KURULTAYLARINDA KAFKASYA HALKLARI

2.1. Kuzey Kafkasya'da Siyasi Gelişmeler

Dağlılar ne kadar Rus hâkimiyetinde de olsalar istiklal davalarından hiçbir zaman vazgeçmemişler, milli duyguları ölmemiş daha çok güçlenmiştir. 1905'te Petersburg'ta ve Rusya'nın başlıca şehirlerinde komünist ihtilal patlak vermişti; Potemkin zırhlısı isyan bayrağını açmış ve Karadeniz'de sağı solu ateşe vermiştir. Rusya'nın her yerinde kıvılcıklar yaşanmıştır. Dağlılar özgürlüklerine o kadar susamışlardı ki durumu incelemeye bile lüzum görmeden hemen baş kaldırmaya başlamışlardı. Ancak komünist ihtilali çabuk bastırılmıştı ve daha sonra da Rus orduları bir defa daha dağlara yürümüşlerdi. Baskı o kadar şiddetliydi ki Rus müfrezesinin yerleşmediği köy kalmamıştı. Adeta her Dağlının bağına bir süngü dayamışlardı. Toplu halde isyan imkânını göremeyen Dağlılar arasında tek başına ve çete halinde Rus otoritesine karşı ayaklanmalar devam ediyordu. Ruslar bunlara, kanunu bozanlar, haydut, hırsız diyorlardı; yerli halk ise “*abreg*” ismini veriyordu. Bu kişiler adam öldürmüyor, yol kesmiyorlardı; devletin maliye şubelerini, bankalarını basıyor, postayı soyuyorlardı; mecbur kalmadıkça kimseye ateş etmiyorlardı.¹⁷⁹

1864'te Kafkas savaşının sona ermesinden, Rusya'da 1917 Şubat Devrimi'ne kadar 50 yıl geride kalmıştır. Tarihsel anlamda bakıldığında bu kadar kısa zamanda Kuzey Kafkasya halklarının Rusya'nın sosyo-siyasi gelişimi çerçevesinde birleşimi ve çağdaşlaşması ile ilgili belirli süreçler yaşanmıştır. Kuzey Kafkasya halklarının azınlık, ancak Rusya ve Avrupa'da kaliteli eğitim görmüş, son derece iyi eğitimli aydın kesimi meydana gelmiştir. Pek çoğu ünlü doktor, öğretmen, avukat, mühendis olmuş, idari, yargı ve diğer kurumlarda hizmet etmiştir. Şubat 1917 sonrası bölgedeki sosyo-siyasi gelişime yön verecek sosyo-politik güç, özellikle bu eğitimli ve tecrübeli insanların çevresinde bir araya gelmiştir. Kuzey Kafkasya aydınlarının ideolojik ve siyasi çizgilerinin meydana gelmesindeki süreç, birinci Rus devrimiyle ilişkili olarak, Rusya'daki devrimci demokrat düşüncenin yükseliş ve gelişim şartlarında yaşanmıştır. 17 Ekim 1905 manifestosu, devrim sürecinde ve sonrasında oluşan siyasi parti ve akımlarına anayasal meşruiyet kazandırmıştır. Büyük şehirlerde ve başkentlerde devrim hadiselerinin merkezinde yer alan Kuzey Kafkasyalı öğrenciler ve diğer genç

¹⁷⁹ Kafli, *age.*, 129.

Dağlılar bu süreçlerden son derece müteessir olmuşlardır. Kafkasya Dağlı Halklarının Kurultay Tutanakları'ndan anlaşıldığı üzere, Dağlı ve Rus halklarının birlik ve çıkar ortaklığı fikri ortaya çıkmıştır. Bununla beraber, Kuzey Kafkasyalı aydınların ideolojik ve siyasi görüşlerinin gelişmesinde Türk-İslam unsurları ile temsil edilen Doğu kültür kanalının önemli etkisi olmuştur.¹⁸⁰

Kuzey Kafkasya özgürlük hareketlerinin en mühim özelliklerinden birisi, buradaki bağımsızlık mücadelesinin, Rusya'nın diğer Müslüman bölgelerine göre oldukça farklı ideolojik esaslara sahip olmasıdır. Diğer Müslüman bölgelerinde, özellikle 19. yüzyılının sonlarında İttihad-ı İslam ve Türkçülük gibi bazı siyasi-ideolojik akımlar ortaya çıkıp şekillenmeye başlasa da, bu akımlar Kuzey Kafkasya'da dönemin hareketlendirici ve şekillendirici siyasi akımları olarak yerleşmemiştir. Rusya'da bulunan diğer Müslüman halklar sömürge şartlarında yaşasalar da, çevredeki belli siyasi, ekonomik, medeni gelişme aşamalarını geçirmişler, Dağlılar ise bu olanaklardan yoksun kalmışlardır. Rusya Türkleri, gelişmiş bir aydınlar ordusu yetiştirebilmiş, Usul-Cedid, Rus-Tatar vs. okulları vasıtasıyla eğitimde çok ciddi kazanımlar elde etmişler, Avrupa'nın etkisi altında milli kültürün gelişmesini ve modernleşmesi imkânını bulabilmişlerdir. Ancak onlar bu kazanımlar için çalışmalar yaparken, Dağlılar milli mücadelenin en sert halini yaşamışlardır. Onlar 300 yıl durmadan, çok kısa aralarla elde silah Rusya'ya karşı savaşmışlardır. Bu durumdan ötürü ve İmparatorluğun Kuzey Kafkasya'da yürüttüğü askeri sömürgecilik rejimi koşullarında 300 yıl rahat yaşama olanağından mahrum kaldıklarından, Rusya'nın içerisindeyken de, diğer Müslüman halklar gibi ekonomik, kültürel ve sosyo-politik gelişme imkânlarından yeterince faydalanamamışlardır. Yine Kuzey Kafkasya'nın doğal koşulları, geçilmez dağları, İmparatorluğun tutsaklığından kısmen de olsa kurtulabilmek için Dağlı halkının bu sert doğal koşullarda kendi içine kapanması, Rus sömürgeciliğinin zulmünden ulaşılmaz dağlarda saklanma isteği, Dağlı halkının devrin sosyo-politik aşamalarından uzak kalmasının çeşitli sebeplerinden birkaçı arasındadır.

Azerbaycan'da, Kırım'da, İtil (Volga) boyunda, kısmen Türkistan'da Müslüman aydınlar siyasal hayatı canlı tutuyor, Rusya genelinde sosyo-politik süreçlere katılım sağlıyorlardı. Bakü'de, Kazan'da, Orenburg'da, Bahçesaray'da, Taşkent'te gelişmiş düşüncelerin yayılması için lüzumlu olan Müslüman basını

¹⁸⁰ Aslanbek Mirzoyev, "Dağlılar Cumhuriyeti 1918-1919 Kuzey Kafkasya Halklarının Devlet İnşa ve Birleşme Deneyimi", *100. Yılında Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti*, (İstanbul: Ofis Yayınları, 2018), 22.

ilerleme kaydediyor, siyasi örgütler meydana getiriliyor, kısaca milli hareketler biçimleniyordu. Bu durumdan ötürü de bu bölgelerde ideolojik açıdan, devrim sonrasında ortaya çıkan koşullara hazır milli güçler bulunmaktaydı. İttihad-ı İslam'ın ve Türkçülüğün geniş yayılımı Kırım'da İsmail Gaspıralı, Azerbaycan'da Ahmet Ağaoğlu ve Alibey Hüseyinzade, Türkistan'da Mustafa Çokayev, Muhamedjan Tınışbeyov, İtil (Volga) boyunda Sultan Galiyev, Zeki Velidi, Yusuf Akçuraoğlu ve diğerlerinin çalışmaları neticesinde olduğu halde, Kuzey Kafkasya'da bu gibi aydınların sayısı, burada gerekli çevrenin oluşmamış olması sebebiyle oldukça düşüktü. Ancak asıl sorun, bu az sayıdaki aydınların büyük çoğunluğunun vatanlarında değil, vatanları dışında yaşamakta ve çalışmalarını yürütmekte olmalarından kaynaklanıyordu. Bunun gibi bir sorunun bulunduğu koşullarda ise çağdaş ideallerin doğup şekillenmesi oldukça güçlü. 1917-1920 yıllarında Kuzey Kafkasya Dağlılarının özgürlük hareketine liderlik etmiş olanlardan Vassan Girey Cabağı, Ahmet Tsalıkkatı, Haydar Bammatt, Basiyat Şahan, İbrahim Haydar, Muhammed Dalgat vb. siyasi liderler, ancak devrimden sonra vatanlarına dönerek özgürlük hareketini organize etmeye ve onun ideolojik temelini şekillendirmek için çalışmalara girişmişlerdir.

Şubat 1917 Devrimi arifesinde Kuzey Kafkasya Dağlı halklarının sosyo-politik ve ekonomik durumlarını özetleyecek olursak: Kuzey Kafkasya'nın Müslüman Dağlı halkları, Rusya'nın işgalinden sonra da, sömürge esaretine karşı silahlı mücadelelerini çok kısa aralıklarla durmadan devam ettirmişlerdir. Dağlı halklarının Rusya'ya karşı mücadeleleri çeşitli şekillerde gerçekleşmişse de, bunların ideolojik temelinde daima İslamiyet bulunmuştur. Bu vaziyet, İslamiyet'in yabancı dış etkenlere karşı olan muhafazakârlığı olgusuyla alakalı olmuştur. Kuzey Kafkasya Dağlıları arasındaki İslam ideolojisinin en popüler şekli ise İmamet-Müridizm öğretisidir. Rus emperyalizmi, Dağlıların silahlı mücadelelerine karşı soykırımlar, nüfus nakli ve sürgün politikaları gibi menfur araçlara başvurursa da, hürriyet hareketlerini boğma isteğinde ve girişiminde gücü yetmemiştir.¹⁸¹

1905'te Rusya Türklerinin siyasi isteklerinin tespit ve hukuklarını savunmak amacıyla kurulan topluluğa *Rusya Müslümanları İttifakı* adı verilmiş, hep Müslüman hukukundan, Müslüman okulundan ve Müslüman yayınlarından, hatta Müslüman tiyatrosu ile musikisinden bahsedilmiştir. Bu devrin en önemli siyasi isteğini de İdare-i

¹⁸¹ Altay Göyüşov, *Kuzey Kafkasya Dağlılarının Özgürlük Uğrunda Mücadelesi (1917-1920)*, Çev: Sefer E. Berzeg, (Ankara: Kuban Matbaacılık Yayıncılık, 2016), 50-51-52-54-55.

Ruhaniyye'lerin özerkliği ve din liderlerinin Müslümanlar tarafından uyanışı oluşturmaktadır.¹⁸² 1905 İhtilaline Rusya'da yaşayan Türkler hazırlıksız yakalanmıştır. 1905 öncesinde Rusya Türklerinde, Rus hâkimiyetine karşı koyma düşüncesi oluşmuşsa da, bunu bir şekilde ifade edecek herhangi bir sosyal ve siyasi bir oluşum ortaya çıkmamıştı. Rusya Türkleri arasında devlet içindeki siyasi kusurları ve aksaklıkları ifade eden Abdürreşid İbrahim'in yazdığı *Çolpan (Çoban) Yıldızı* isimli eseriyle Rusya Türkleri arasındaki ilk siyasi temsilci olarak dikkat çekmiştir. 1895'te kaleme alınan ve 1900'lerde Rusya'ya gizlice getirilen bu eser, Rusya'nın hâkimiyeti altında bulunan Müslüman halklara yapılan zulümleri dile getirmiş olmasıyla Rusya Türkleri tarafından yazılan ilk siyasi belge olma özelliğini de taşımaktadır.¹⁸³ 1904 yılından 1906 yılına kadar Rusya Müslümanları, Çarlık hükümetine maruz kaldıkları kısıtlamaları ortaya koyan dilekçeler ve raporlar göndermeye başlamışlardır. Bu çalışmalarda Kazan Tatarları öncü olmuştur. Hatta Petersburg'ta yürütülen arşiv incelemesi göstermiştir ki, 28 Ocak 1905'te resmi bir siyasi toplantı ile Rusya Müslümanları adına genel talepler ortaya koyma noktasında ilk adımı Kazan Tatarları atarak çalışmalara başlamıştır.¹⁸⁴ Abdürreşid İbrahim de Rusya Türklerinin siyasi haklarını kazanmaları için çalışmalar yürütmüştür. Buradan hareketle Kazan ve çevresindeki Çistay (Çistapol), İşbobink (Bubi), Perm, Ufa ve Hankirman (Kasım) şehirlerine gitmiş, buralarda pek çok ilim insanı ile görüşmüş ve Rusya Türklerinin bir kongre düzenlemesi gerektiği hususunda çağrı yapmıştır.¹⁸⁵

Azerbaycanlı aydın Alimerdan Bey Topçubaşov ile beraberindeki diğer Azerbaycan aydınlarının ve Rus İmparatorluğu'nda yaşayan diğer Müslüman Kafkas aydınlarının, İçişleri Bakanı Svyatapolk Mirskiy ile Petersburg'ta Rusya Müslümanlarının taleplerini bildirmek için görüşmeleri, bu taleplerin olumlu karşılanması ve bakanın bu konuda kendisine resmen başvurulmasını istemesi üzerine gerçekleşen Petersburg seyahati, genel Müslüman birliğinin resmileşmesinde önemli rol oynamıştır. 8 Nisan 1905'te Petersburg'ta Abdürreşid İbrahim'in evinde bir araya

¹⁸² Mehmed Emin Resulzade, *Kafkasya Türkleri*, Haz: Yavuz Akpınar, İrfan Murat Yıldırım ve Selahattin Çağın, (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1993), 25.

¹⁸³ Abdürreşid İbrahim, *Rusya İmparatorluğu'nda Müslümanlar Çoban Yıldızı*, Haz: Seyfettin Erşahin, (Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme-Araştırma Dizisi, 2015), 5-6.

¹⁸⁴ Alper Alp, "Rusya Müslümanlarının İlk Siyasi Toplantısı (28 Ocak 1905)", *Tarihin ve Tarihçinin İzinden Kazım Yaşar Koprıman Armağanı*, Ed: Altan Çetin, (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2014), 425.

¹⁸⁵ Hasan Demiroğlu, *Ülfet Gazetesi (11 Aralık 1905-7 Haziran 1907/Petersburg) (1905-1907 Yılları Arasında Yapılan Rusya Türkleri Kongreleri)*, (Yüksek Lisans, Marmara Üniversitesi, 2002), 69-70.

gelen Alimerdan Bey Topçubaşov, Ali Bey Hüseyinzade, Ahmet Bey Ağayev, Ferruh Bey Vezirov, Bünyamin Ahmet, Sadri Maksudov, Rusya Müslümanları için siyasi bir partinin kurulması gerekliliği konusunda görüşmüşlerdir. Birkaç gün sonra bu toplantıya Kırımlı İsmail Gaspıralı'nın da katılması bu düşüncenin hayata geçmesine sebep olmuştur. Görüşmelerin ilerleyen zamanlarında teşkilatın "İttifak el-Müslimin" veya bazı belgelerde de yazıldığı gibi "Rusya Müslümanları Birliği" ya da sadece "Birlik" adıyla anılması kararlaştırılmıştır. Bu konularla ilgili görüşmelerde, Alimerdan Bey tarafından yazılan başvurunun Rusya'nın Müslüman vilayetlerinde yaşayan tüm ünlü aydınlara gönderilmesiyle ilgili karar da alınmıştır. Başvuruda Müslümanların genel bir programda bir araya gelmesi ve kendi haklarını İmparatorluğun diğer halklarıyla eşit hale getirmek uğrunda mücadelede ortak hareket etmesi gerektiği vurgulanması yapılmıştır. Rusya Türkleri, 20 Mayıs 1905'te Çistay'da (Çistapol) düzenlenen Türk zenginlerinden Zakir Kalamov'un kızının düğün töreninde toplantı yapma imkânı bulmuşlardır. Çistay'da yapılan bu törene bütün siyasi ve ilmi çevreler davet edilmiştir. İmparatorlukta yaşayan 500'e yakın Müslüman aydınının katıldığı bu düğünde, 1905 yazında İttifak kurultayının Mekerce Yermine'inde (Nijni Novgorod Panayırı) toplanması ve Müslümanların genel Rusya teşkilatı oluşturma taleplerinin hükümete iletilmesi kararı alınmıştır. Toplumsal konu haline gelen Çistay nikâh töreninde, meşrutî monarşi düşüncesine olumlu yaklaşan Rusya Müslümanları din, vicdan, söz, yayın, toplanma özgürlüğünün verilmesine, genel ve eşit seçme hakkı temelinde halk temsilcilerinden meydana gelen meclisin oluşturulmasından yana olduklarını dile getirmişlerdir. Çistay'da yapılan bu düğün ve toplantı ile ilgili geniş bilgi pek çok gazetede yer almıştır. Rusya Türkleri bu hususta bilgilendirilmiş ve toplantıya katılmaları için Rusya Müslümanlarının saygın kişilerine davetler gönderilmiştir.¹⁸⁶

2.2. Rusya Müslümanları Kurultaylarında Kafkasya Halkları

Rusya Müslümanlarının Birinci Kurultayı (15 Ağustos 1905)

8 Nisan 1905'te Petersburg'ta alınan gizli karar sonrası ve yapılan davetler sonucunda 10 Ağustos'a doğru Mekerce Fuarına (Nijni Novgorod Panayırına) ülkenin pek çok yerinden temsilciler gelmiştir. Bunların içerisinde Türk burjuvazisinin siyasi

¹⁸⁶ Джамиль Гасанлы, *Али Мердан-бек Топчибашев, Жизнь за идею*, (Москва: Издательство «Флинта», 2014), 122-123.

ve sosyal hayatında sivrilmiş kişiler ve din adamları da bulunmaktadır. Bu kişiler, Kırım, Kafkasya, İdil-Ural, Türkistan, Sibirya, vb. yerlerden gelmiştir. Kongreye katılmak maksadıyla Bakü'den Alimerdan Bey Topçubaşov, Kırım'dan İsmail Gaspıralı, Kazan'dan Seyit Giray Alkin, Yusuf Akçura, Fatih Kerimi, ulemeden Abdullah Apanay, Abdürreşid İbrahim, Musa Carullah Bigi, zenginlerden Veli Yauş(ev), Zakir Remiy(ev), Ahmed Bey, Gani Hüseyin(ov) kardeşler; eski subaylardan ve arazi sahiplerinden Kutlu Mirza Tefkil(ev), Şah Haydar Sırtlan(ov), Selim Giray Cantür(in) gibi önemli kişiler de Mekerce Fuarına gelmişlerdir. 8 Ağustos 1905'te Nijni Novgorod Valisi'nden toplantı için izin istenmiş fakat Vali, örfi idareyi bahane ederek, toplantı yapılmasına müsaade etmemiştir. 13 Ağustos 1905'te Molla Ali Yauşev, lokantasında Bakülü misafirlerin şerefine ziyafet vermekteydi. Yemekte Alimerdan Bey Topçubaşov ve İsmail Gaspıralı gibi önemli 25 kişi daha bulunmaktaydı. Siyasi miting havasında geçen yemekte validen tekrar izin alınmasına karar verilmiştir. 14 Ağustos'ta tekrar izin alınmış fakat reddedilmiştir. Bu durum üzerine Abdürreşid İbrahim'in bir gemi kiralayarak kongreyi gezinti esnasında düzenleme teklifi uygun görülmüştür. 15 Ağustos 1905'te saat 9 sularında Mekerce Fuarı için bir araya gelen davetliler "*Gustav Struve*" isimli gemide toplanmıştır. Geminin kıyıda ayrılmasından bir saat geçtikten sonra toplantıya Kur'an-ı Kerim okunması ile başlamıştır.¹⁸⁷ Toplantının başkanlığına İsmail Gaspıralı seçilmiştir. Alimerdan Bey Topçubaşov, İsmail Gaspıralı ve Ebusuud Ahtem konuşma yapmışlardır. Rusya Müslümanlarının hak talep etme mücadelesinde bu ilk buluşmanın müstesna bir önemi olmuştur. Yüzden fazla (28'i Kafkasya'dan, 80'i İdil-Ural bölgesi ve Kırım'dan olmak üzere) Müslüman üyenin katılımıyla gerçekleşen kurultayın başkanlığına Alimerdan Bey Topçubaşov ve Yusuf Akçura seçilmiştir.¹⁸⁸

Toplantıda Rusya Müslümanlarını birleştirecek, Müslümanların menfaatini koruyacak bir parti kurulmasının gerekliliği belirtilmiş ve bu karar destek görmüştür. İttifakın programında Ruslarla temel hak, kültür ve din eşitliğinin sağlanması, meşruti bir hükümet kurulması ve eğitim alanında özerklik elde edilmesi gibi ilkeler

¹⁸⁷ Nadir Devlet, "1905-1917 Rusya Müslüman Kongrelerine Azerbaycan Aydınlarının Katkıları", *Kafkasya'da İslam Medeniyeti: Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, Ed: Rafiq Aliyev ve Halil Bal, (İstanbul: Yıldız Matbaacılık ve Yayıncılık, 2000), 183-184.

¹⁸⁸ Mehdi Genceli, "Alimerdan Bey Topçubaşov-150", *İRS Miras Dergisi*, Sayı: 7, (2013), 15, (<http://irs-az.com/new/pdf/201312/1386944626464392558.pdf>), Erişim Tarihi: 01.02.2019.

bulunuyordu.¹⁸⁹ Kurulacak teşkilatın 16 şubeye bölünmesi ve her şubenin merkezden gelen talimata göre çalışma yapması kararlaştırılmıştır. Alınan kararların kâğıda yazılı halini, limana yaklaşıldığında polisin eline geçer korkusu ile kimse almak istemeyince Abdürreşid İbrahim muhafaza etmiştir. Toplantıya katılanlara polis tarafından herhangi bir işlem yapılmamıştır. Nijni Novgorod'ta Oka Nehri üzerinde Gustav Struve vapurunda, Rus İmparatorluğu'nun pek çok farklı yerlerinden gelen, içlerinde her sınıftan temsilciler bulunan Müslümanlar, devletin ve kendilerinin durumunu içine alan tüm olayları müzakere etmişler ve beş maddeden oluşan kararları anlaşarak almışlardır. Kurultayda tüm Rusya Müslümanlarının bir "ittifak" kurmaları esas kabul edilmiş; ancak bunun şimdilik bir siyasi parti mahiyeti alması kararlaştırılmamıştır. Genel almamda alınan kararlar ise, Rusya Müslümanları birliği teşkilatı kurulması, bunun 16 şubeye bölünmesi, Müslümanların Ruslarla eşit haklara sahip olması için mücadele edilmesi ve bu konuda Rus terakkiperverleriyle (ilericileri) iş birliği yapılması, Müslüman halkın hakları, Rus halkın tüm siyasi, vatandaşlık ve dini hakları ile eşitlenmeli, Müslümanları devlet hayatına yönlendirmek için her türlü okulun açılmasına gayret gösterilmeli, öğrencilerine uygun kitap, gazete ve dergiler, halk kursları, okuma evleri ve eğitime ilişkin diğer kurumlar aracılığıyla onların arasında çağdaş yaşamın temel fikirlerinin yayılması ve anlatılması için çalışmalar yapılmalıdır. Son olarak ta bütün bu amaçlara başarılı bir şekilde ulaşmak için sürekli toplanacak Müslüman kurultaylarının yönetiminde yerel meclisler kurulmalıdır. Her şeye rağmen birlik düşüncesinin oluşması kurultayı düzenleyenlere Rusya Müslümanlarının geleceği açısından büyük cesaret vermiştir.¹⁹⁰

Kararların içeriğinden anlaşıldığı üzere, Rusya Müslümanlarının birinci kurultayı dini fikirler üzerine değil, daha çok milli fikirler üzerine kurulmuştur. Kurultayın kararında, bazı siyasi meselelerin ortaya konulması, 17 Ekim manifestosu zamanında Türk liderlerinin siyasi parti kurmaya karar vermesi, onların siyasi yetkinliğini ortaya çıkarıyordu. Bakü şehri Rusya Müslümanlarının geçici merkezi olarak belirlenmiştir. Yine kurultay kararı ile 15 Ağustos bütün Rusya Müslümanları için tatil ilan edilmiştir. Rusya Müslümanlarının ikinci kurultayının ilan edilip, haber verilmesi işi Alimerdan Bey Topçubaşov'a verilmiştir. 17 Ağustos akşamı Alimerdan

¹⁸⁹ Halil Bal, "Azerbaycan'da Dini Tolerans ve Mezhep İhtilaflarının Kaldırılması İçin Yapılan Çalışmalar", *Kafkasya'da İslam Medeniyeti: Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, Ed: Rafiq Aliyev ve Halil Bal, (İstanbul: Yıldız Matbaacılık ve Yayıncılık, 2000), 176.

¹⁹⁰ Devlet, *age.*, 185-186.

Bey, Bakü, Gence, Şamahı, Salyan ve diğer yerlerden 30'a yakın Kafkas temsilcisi adına kurultay katılımcılarına ziyafet yemeği düzenlemiştir. Ertesi gün akşamı Rusya Tatarları Kafkas temsilcilerinin şerefine 150 kişilik ziyafet verilmiş ve herkes kurultayın başarılı sonuçlarından dolayı memnuniyetini dile getirmiştir.¹⁹¹

Rusya Müslümanlarının bu ilk siyasi toplantısı siyasi bilgi, tecrübe ve basın desteğinden yoksun bir topluluk için başarılı bir adım sayılmıştır. Gerçekleştirilen bu kurultay Rusya genelinde Müslümanlar arasında büyük bir yankı uyandırmış ve yine Rusya'da bulunan diğer gayri-Rus halklarının da ilgilerinin çekilmesine neden olmuştur. Ayrıca Rusya'da yaşayan Sünni ve Şii Müslümanlarının temsilcilerinin ilk defa bu kurultayda bir araya gelerek sürtüşmeye son vermeleri ve dostluk havası içerisinde görüşmelerde bulunmaları önemli bir gelişme sayılmıştır. Gerçekleştirilen birinci kurultay, Rusya Müslümanlarının fikri açıdan hareketlenmesine ve siyasi yönden gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur.¹⁹²

Rusya Müslümanlarının İkinci Kurultayı (13-23 Ocak 1906)

Birinci kurultayın ardından, Çar II. Nikola 11 Aralık 1905'te Devlet Duması'nın çağrılması hakkında fermanı ilan etmiştir. Yayınlanan bu fermanla, Kafkasya Müslümanları da Duma'da temsil edilme hakkını elde ediyorlardı. Fermana göre, Kafkasya'da Duma seçimleri doğrudan Kafkasya Naibi'nin emrine verilmekteydi. Ferman, Rusya Müslümanları İttifakı'nın teşkilatlanması için daha fazla ümit veriyordu. Ayrıca ferman, Rusya'da siyasi partilerin kurulmasına müsaade ettiğinden Bakü'ye dönen Alimerdan Bey Topçubaşov, yaklaşan Meclis seçimlerine kadar Rusya Müslümanları İttifakı'nın siyasi bir parti olarak resmiyete kavuşması ve açık faaliyete başlaması için yoğun çalışma içerisine girmiştir. Bunun için Ocak 1906'da ittifakın ikinci kurultayını gerçekleştirmek ve onun kurumsal açıdan resmileştirilmesini tamamlamak öngörülmüştür.¹⁹³

Birinci kurultayda bir sonraki kurultayın süratle yapılması kararı alınarak, gelecek toplantıyı düzenleme işini gayri resmi siyasi parti hüviyetinde olan Müslüman İttifakı'nın Kazan şubesine bırakılmıştı. Bu durumdan ötürü de Kazan şubesinin aktif üyesi olan Yusuf Akçura hazırlıklara başlamıştır. Kazan şubesi, Rusya Müslümanları İttifakı'nın programını meydana getirmek, ittifakın bir siyasi parti olarak kurulmasını

¹⁹¹ Гасанлы, *age.*, 131-132.

¹⁹² Demiroğlu, *age.*, 76-77.

¹⁹³ Гасанлы, *age.*, 138-139.

kesinleştirmek, Rusya'da bulunan mevcut siyasi partilerden (11 siyasi parti bulunmakta idi) hangisiyle Rusya Müslümanları İttifakının işbirliği yapacağını konuşmak ve kararlaştırmak üzere, 16 Ocak 1906'da Moskova'da Rusya Müslümanlarının İkinci Kurultayı'nın yapılacağını ilan etmiştir. Kurultay için tüm merkezlere telgraf çekilmiş ve bilgilendirmeler yapılmıştır. Kurultayın Moskova'da yapılması ilan edilmesine karşın hükümetten izin alınamamasından dolayı çalışmaların Petersburg'a alındığı duyurulmuştur. 13 Ocak 1906'dan itibaren kurultay katılımcıları Petersburg'a gelmeye başlamışlardır. Kazan, Ufa, Simbir, Samara, Perm, Bakü, Kırım, Türkistan vilayetleri ve Sibiry'a'nın bazı bölgelerinden gelen delege sayısı ortalama 100 civarındaydı. Kurultaya imparatorluğun çok farklı yerlerinden gelenler olmakla beraber özellikle katılan 'Kafkasya' delegelerini belirtmek gerekirse, Alimerdan Bey Topçubaşov, Doktor Karabikov, Abdülhaluk Ahundov ve Esadullah kayıtlara geçen isimler olmuştur. 13 Ocak günü Petersburg'ta ticaretle uğraşan Alim Maksudov, Petersburg Valisi'ne kurultay için izin istemeye gitmiştir. Petersburg'ta da kurultay için izin çıkmamıştır. Kurultay için gelen 100'den fazla delege 15-23 Ocak 1906 tarihlerinde belirlenen program çerçevesinde gayri resmi olarak dört-beş defa bir araya gelip görüşmeler yapmıştır. Ayrıca kurultaya Kırım, Kafkasya ve Orenburg Müftüleri de davet edilmiş ancak sadece Kırım Müftüsü gelmiştir. Yapılan görüşmelerde Alimcan Barudi, İsmail Gaspıralı ve Abdürreşid İbrahim etkileyici konuşmalar yapmıştır.

Tüm olumsuzluklara rağmen ikinci kurultayda ele alınması düşünülen tüm konular görüşülmüştür. Alimerdan Bey Topçubaşov'un Rusça olarak hazırladığı İttifak nizamnamesi (23 madde) ve İttifak programı (79 madde) projeleri okunmuş ve fikir alışverişinde bulunulmuştur. Rusya Müslümanları İttifakı'nın program taslağı dört gün boyunca görüşmelerin başlıca konusu olmuş ve üçüncü kurultayda kesinleşmesi üzere kabul edilmiştir. Programın detaylıca incelenebilmesi ve üçüncü kurultaya kadar eksikliklerinin giderilmesi için Tatarca ve Rusça basılıp dağıtılması kararlaştırılmıştır. Kurultayda görüşülen mühim konulardan biri de Rusya Müslümanları İttifakı'nı muntazam bir siyasi parti haline getirmek için şubeler ve idare heyetleri meydana getirerek, partinin fikirlerini halka yaymak, Devlet Duması'na bu partiye mensup kimselerin seçilmesi için çalışmak olmuştur. Bu alanda sunulan taslak üzerinde iki günlük görüşmelerden sonra parti teşkilatlanmasının ne şekilde yapılması gerektiği hususunda da mutabakat sağlanmıştır. Varılan uzlaşmaya göre, Müslümanların

yaşadığı şehirlerde ve diğer daha küçük idari birimlerde 10-15 kişilik gruplar bir araya gelerek partinin şubelerini meydana getirecekler, bunların kendi aralarında seçeceği üç kişi idare heyetini oluşturacak, idare heyeti şehirlerde ve köylerdeki bütün Müslümanları partiye destek olmaya yani Duma seçimleri yapıldığında birlikte hareket etmeye çağırarak, parti masraflarının karşılanması için idare heyeti üyelerden para toplayabilecek, fakat toplanan paranın suistimali önlenemez, parti üyelerinin sayısı arttıkça şube üyeleri çoğaltılacaktı. Şubenin yapması gereken bir diğer önemli çalışma, seçmenleri ve vekil adaylarını çok titiz bir şekilde belirleyip, bu konuda parti mensupları ile görüşmek, gerektiğinde diğer partilerin şubeleri ile temasa geçip kendileri için makul kişilerin seçilmesi için çalışmak olmuştur. Rusya Müslümanları İttifakı siyasi bir parti olarak kurulma aşamasını bitirmediği için Rus partilerinden biri veya birkaçı ile Duma seçimleri için işbirliği yapılması hususunda kurultay delegeleri hemfikir olmuştur. Fakat hangi parti ile işbirliği yapılacağı sorusu görüşmelerde önemli bir konu olmuştur. Bu hususta genç aydınlar ve diğer bazı aydın ve tüccarlar pek çok fikir ortaya atmıştır. Ancak çoğunluk Rusya Müslümanlarının haklarının savunulmasında daha vaatkar olan Kadet Partisi ile işbirliği yapılmasından yana olmuştur. Kurultay devam ettiği sırada Alimerdan Bey Topçubaşov kurulacak parti ismini gündeme taşımış ve bazı isimleri sunmuştur. Bu isimler Arapça olmaları sebebiyle itibar görmemiştir. Sonuçta parti ismi için Kazan şubesinin teklif ettiği *Rusya Müslümanları İttifakı* delegeler tarafından kabul edilmiş ve partinin adı konmuştur.¹⁹⁴

Ayrıca toplantı yapılmasına resmi izin vermeyen hükümetin protesto edilmesine, Azerbaycan ve Kafkasya’da devam etmekte olan Ermeni vahşetini bütün Rusya Müslümanları adına kınayarak, bu hususta hükümete bir dilekçeyle temsilci gönderilmesine, kurultayda bulunan delegelerin dönüşlerinde yerel Rus makamlarınca takip edilme hatta hapsedilme tehlikesi ile karşılaşmaları halinde maddi yardımla dayanışma gösterilmesi hususunda karar alınmıştır. Kurultayda İttifakın Merkez İdaresi’nin teşkili görevi, yeniden Bakü Şubesi’ne verilmiştir. İkinci kurultayın son gününde (23 Ocak 1906) ise Rusya Müslümanlarının durumu hususunda bir dilekçe yazılıp, seçilecek kişilerin Başbakan Graf Vitte’ye gitmesi ve dilekçeyi vermeleri kararlaştırılmıştır. 29 Ocak 1906’da Rusya Müslümanları arasında seçilen bir heyet

¹⁹⁴ Alper Alp, *Kazan Tatarlarının Siyasi Konum ve Yönelişleri (1905-1916)*, (Doktora, Gazi Üniversitesi, 2010), 53-54-55.

dilekçeleri ile birlikte Başbakan Graf Vitte tarafından kabul edilmiş ve görüşme güzel geçmiştir. İkinci kurultay Alimcan Barudî'nin duası ile sona ermiş ve alınan kararlar Rusça bir dilekçe ile hükümete bildirilmiştir. Tüm olumsuz şartlara rağmen Rusya Müslümanlarının İkinci Kurultayı'na katılanların Müslüman halk arasında önemli bir yeri olmuştur. Müslümanların yaptığı kurultaydan rahatsız olanlar (Rus basını, bazı müftüler gibi) da olmuştur. Üçüncü kurultayın ise 1906'da Nijni Novgorod'ta yapılması kararlaştırılmıştır.¹⁹⁵

2.3. Devlet Duma Seçimleri ve Duma'da Bulunan Müslüman Vekiller

Birinci Duma seçimleri Mart 1906'da gerçekleşmiştir. 27 Nisan (10 Mayıs) 1906'da Petersburg'taki Tavrida Sarayı'nda I. Duma toplanmıştır. Duma'nın büyük kısmı muhalif milletvekillerinden meydana gelmekteydi.¹⁹⁶ Seçilen 524 milletvekilinden 478'i açılış günü Petersburg'ta hazır vaziyetteydi. Bu sayı dönem sonunda 499 olmuştur. Seçimlerde Kadetler büyük başarı sağlamış ve 161 vekil ile ilk sıraya yerleşmişlerdir. İlericiler 60, Oktyabristler 13, Bağımsızlar 100 civarı, Avtonomistler 70, Köylü Fraksiyonu 70, Müslüman milletvekili sayısı ise başta 22 olmuş ancak bu sayı sonradan 25 olmuştur. İlk haftalarda Müslüman İttifak Partisi resmen onaylanmadığından ötürü 19 Müslüman milletvekili Kadetlere, 3 Müslüman milletvekili de Otonomistlere katılmıştır. Rusya Müslümanlarının seçimlere katılımı oldukça fazla olmuştur. Bu konuda Birinci Rusya Müslümanları Kurultayında alınan kararların etkileyici olduğu görülmüştür. Müslümanların çoğunlukta olduğu yerlerde aktif seçim faaliyetlerinde birlik çağrısında bulunulmuştur. Rusya Müslümanları da etnik akrabalık, ortak bir din ve ortak bir dile sahip olmaları sebebiyle bir araya gelerek kaynaşmışlardır. Fakat genel olarak seçim sistemindeki adaletsizlikten ötürü bazı vilayetlerde (Astrahan, Saratov, Simbirsk, Penza, Samara, Perm, Tobolsk) Müslüman nüfusunun fazlaca olmasına rağmen Müslüman milletvekili seçilememiştir. Ayrıca Müslümanları ilgilendiren konularda görüşmek, seçilen konuların Meclis'e getirilmeden önce tartışılabilmesi yani Müslüman isteklerinin tek bir elden Meclis'te savunabilmelerini sağlamak amacıyla 20 Haziran 1906'da Millet Meclisi'nde Müslüman vekillerden meydana gelen *Müslüman Fraksiyonu* oluşturulmuştur. Başkanlığına da Alimerdan Bey Topçubaşov getirilmiştir. Müslüman İttifakı siyasi

¹⁹⁵ Demiroğlu, *age.*, 84-85-86.

¹⁹⁶ Tunç, *age.*, 26.

önderlerinin Müslüman Fraksiyonu üzerindeki etkisi büyük olmuştur. Müslüman Fraksiyonu, Müslüman İttifak Partisi'nin bir parlamentosu gibi oluşturulmuştur.¹⁹⁷

İkinci kurultay sonucu oluşturulan Müslüman İttifakı Partisi daha oluşum aşamasını resmi şekilde tamamlayamadığından Müslümanlar, Duma seçimlerine tek bir parti şeklinde girmeseler de İdil-Ural, Türkistan, Bozkır Eyaletleri, Kırım ve Kafkasya'dan toplamda 25 Müslüman vekil Duma'ya girebilmiştir. Bölgelerine göre seçilen Müslüman vekiller şunlar olmuştur;

Kazan: Seyid Giray Alkin, Arif Badamşin, Feyzüakdes Minglibayev.

Ufa: Kutlug Muhammed Tefkilev, Ebusuud Ahtemov, Selim Giray Canturin, Ali Şah Haydar Sırtlanov, Sahipzade Maksudov, Cemaleddin Kuramşin.

Vyatka: Şemsettin Hüseyinov.

Orenburg: Şahşerif Metinov, Muhammed Zakir Remiyev.

Kafkasya: Zekeriya Adjarski, Abdürrahim Akbirdinov, İsmail Can Ziyadhanov, Alimerdan Bey Topçubaşov, Muhammed Tahir Aliyev, Esadullah Muradhanov.

Bozkır Valiliği: Ahmed Birmicanov, Alimcan Bükeyhanov, Molla Tanayev, Şahmerdan Kuşçugulov.

Uralsk: Alpsıbay Kalminiyevev.¹⁹⁸

Birinci Duma, Müslümanların çok sayıda milletvekili sokabildikleri meclis olmuştur. Fakat I. Duma çalışmaları uzun sürmemiş, Çar, 8 (21) Temmuz 1906'da Duma'yı dağıtmıştır. II. Devlet Duma'sı da 20 Şubat (5 Mart) – 3 (16) Haziran 1907 tarihleri arasında varlığını sürdürmüştür. Fakat II. Duma seçimlerine daha fazla sayıda toplam 35 Müslüman milletvekili kazandırılmıştır.¹⁹⁹ II. Duma'ya seçilen 35 Müslüman milletvekillerinden bazı bölgeden seçilenleri belirtmek gerekirse durum şöyledir:

Kafkasya: Halil Bey Hasmahmudov (Gence), Fetih Alihan Hoyski, Mehmed Ağa Şahtahtinski (Erivan).

¹⁹⁷ Giray Saynur Bozkurt, *1905-1907 Yılları Rusya Müslümanlarının Siyasi Kimlik Arayışı*, (İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2008), 259-260-261-275-276.

¹⁹⁸ Demiroğlu, *age.*, 87.

¹⁹⁹ Nadir Devlet, "The important role of Northern Caucasian Ahmet Tsalikov among the Russian Moslems during the 1917 Revolution", International Symposium Of North Caucasus, (17-18 Haziran 2011), Ed: Mehmet Çelik, *Tarih Bilinci Tarih ve Kültür Dergisi*, Özel Sayı: 19-20, (İstanbul: Kasım 2012), 69.

Viladi Kafkasya: Taşdemir İldarhanov (Muallim ve sabık Duma azalarından).

Dağıstan: Sultanof Kardaşov.

Bakü: İsmail bin Hacı Zeynelabidin Takiyev, Zeynal Zeynalov, Mustafa Mahmudov.²⁰⁰

II. Duma açıldıktan sonra Müslüman Fraksiyonu'da kurulmuştur. Müslüman Fraksiyonu'nda birkaç komisyon oluşturulmuştur. Bunlar ekonomik, hukuki ve dini komisyonlar olmuştur. Dini komisyonu başkanlık görevine Bakü'den Duma üyesi olmayan Alimerdan Bey Topçubaşov davet edilmiştir. II. Duma'nın Müslüman Fraksiyonu programını daha çok Topçubaşov hazırlamış ve yayımlanmıştır. Bilhassa Müslümanlar, II. Duma'da toprak reformu üzerinde durmuşlardır. Ayrıca medeni ve siyasi ihtiyaçlarını ve Ruslarla eşit haklara sahip olmak istediklerini belirtme imkânı bulmuşlardır. Ancak II. Duma da Çar II. Nikola'nın fermanı ile dağıtılmıştır.²⁰¹

Başbakan Stolipin, 30 Temmuz 1907'de kabul edilen yeni seçim kanunu ile Duma seçimlerinde büyük değişiklikler yapmıştır. Yeni kanunda, Rus olmayan halkın yaşadığı vilayetlerden seçilecek vekil sayısı oldukça azaltılmıştır. Milletvekili kontenjanı kimi bölgelerde düşürülmüş, kimi bölgelerde ise tamamen kaldırılmıştır. Lehistan ve Rusya'nın Avrupa bölümünde yaşayan Türklerin seçim hakkı çok kısıtlanmış, Türkistan ve Bozkır vilayetlerindeki yerli halk seçim hakkından tamamen mahrum bırakılmıştır. Sonuçta 1907 seçimlerinde *III. Duma*'ya hak mahrumiyeti ve kontenjan düşüklüğü sebebiyle 20 milyon Müslüman'dan 10 milletvekili seçilmiştir. Ufa'dan 4 vekil, Kazan'dan 2 vekil, Tavrida'dan 1 vekil, Kafkasya'dan Yelizavetpol (Gence) ve Erivan'dan 1 vekil (Halil Bey Hasmehmedov), Dağıstan bölgesi Zakatalski okrugundan 1 vekil (İbrahim Haydarov) ve Orenburg'tan 1 vekil seçilmiştir. *III. Duma*'da 1 Kasım 1907 - 9 Haziran 1912 tarihleri arasında varlığını sürdürmüştür. *III. Millet Meclisi*'ndeki Müslüman Fraksiyonu üyeleri, Müslümanların çıkarlarını korumanın yanı sıra bazı komisyonlar tarafından hazırlanan yasa tasarılarını Millet Meclisi'ne sunmuşlardır.²⁰² Ancak *III. Duma* dönemi Rus baskısı artmış, Müslümanlar arasındaki milli cereyanları ve yenilik hareketlerini bastırmak için hükümet tarafından sıkı tedbirler alınmış, ilerlemeye yönelik kurumlar ve okullar takip edilerek kapatılmış, birçok Türk aydın sürgüne gönderilmiş ve hapsedilmiştir. Özetle *III. Duma*'da

²⁰⁰ Demiroğlu, *age.*, 107.

²⁰¹ Гасанлы, *age.*, 174-175-177.

²⁰² Bozkurt, *1905-1907 Rusya Müslümanları*, 407-408-417-422.

Müslümanlar için yararlı bir çalışma yapılamamıştır. 9 Haziran 1912'de Duma, Çar'ın emri ile dağıtılmıştır.²⁰³

IV. Devlet Duma'sı, I. Dünya Savaşı'nın başlaması ve sonrasındaki gelişmeler sebebiyle doğru düzgün yasama çalışmalarını yapamamıştır. 15 Kasım 1912'de toplanmış ve ara ara kesintilere uğrayarak 1917'ye kadar varlığını sürdürmüştür. IV. Duma'ya seçilen toplamda 437 milletvekilinden 6 vekil Müslümanlardan girebilmiştir.²⁰⁴ Ufa'dan 3 vekil, Samara'dan 1 vekil, Bakü'den 1 vekil (Memed Yusuf Caferov) ve Dağıstan'dan 1 vekil (Muhammed Dalgat) seçilerek Müslümanların resmi temsilcisi olmuşlardır. Her Duma'da olduğu gibi IV. Duma'da da Müslüman Fraksiyonu oluşturulmuştur. Müslümanların temsilcisi olan bu altı vekil, kendi çaplarında iki önemli organizasyona imza atmışlardır. İlki Rusya Müslümanlarının Dördüncü Kurultayı ikincisi ise 1-11 Mayıs 1917 tarihlerinde Rusya Müslümanları Genel Kurultayı'nı (Rusya Müslümanlarının Beşinci Kurultayı) toplamışlardır. Özetle yapılan tüm kısıtlamalara rağmen Rusya Müslümanları, Duma'daki temsilcileri az da olsa seslerini duyurmaya çalışmış ve siyasi faaliyetlere katılmışlardır.²⁰⁵

Rusya Müslümanlarının Üçüncü Kurultayı (16-21 Ağustos 1906)

Üçüncü kurultay izni Abdürreşid İbrahim, Lütfullah İshakov ve Alim Maksudov'un beraber sundukları dilekçede belirtilen program dahilinde 11 Ağustos 1906 tarihinde iletilmiştir. Hükümetten izin alınınca Abdürreşid İbrahim, Nijni-Novgorod'da 16-20 Ağustos tarihleri aralığında kurultay yapılacağını telgrafla haber vermiştir. 13 Ağustos 1906'dan itibaren Nijni-Novgorod'a, İdil-Ural bölgesi, Kafkasya, Kırım, Sibirya ve Türkistan'dan pek çok delege kurultay için gelmeye başlamıştır. Fakat kurultay için alınan izinde belirtilen programın son derece sınırlı olması nedeniyle temsilciler arasında memnuniyetsizlik oluşmuştur.²⁰⁶ Abdürreşid İbrahim'in hükümetten kurultayın toplanması için bu şekilde izin alması, kurultay için başta gelmek istemeyen fakat daha sonradan gelen bazı aydınlar İsmail Gaspıralı, Seyit Giray Alkin ve Alimerdan Bey Topçubaşov tarafından ilk başta protesto edilmiştir. Daha sonra açılış konuşmasında Abdürreşid İbrahim yaptığı davranışın hoş olmadığını,

²⁰³ Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), 121.

²⁰⁴ Ülkü Çalışkan, *Rusya İmparatorluğu'nda Anayasal Demokrat Partisi'nin Milliyetler Politikası (Kadet Partisi 1905-1917)*, (Doktora, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2014), 228-229.

²⁰⁵ Devlet, *The important role of Northern Caucasian*, 69.

²⁰⁶ Alper Alp, "Rusya Müslümanları İttifakı İçerisinde Görüş Ayrılıkları ve Abdürreşid İbrahim", *Uluslararası Abdürreşid İbrahim ve Türk-Japon İlişkileri Bilgi Şöleni*, (Konya, 22-23 Mayıs 2012), 178.

dilekçedeki ifadeleri izin almak için kullanmak zorunda kaldığını ifade ederek bu sözlerinden ötürü katılımcılardan özür dilemiştir. Böylece kurultay öncesi pürüzler ortadan kalkmış ve kırgınlıklar giderilmiştir. Ayrıca kurultayı çok sayıda basın kuruluşu takip etmekteydi. Kurultay toplantısında Başkanlık Divanı için ve bazı komisyonlar için kişiler seçilmiştir. Daha sonra gündemdeki konular görüşülmeye başlanmıştır. II. Kurultay'da kabul edilen İttifak Programı 72 madde müzakerelerden sonra yeterli bulunmuştur. İslamiyet aleyhine çalışmalar yürüten misyonerlere karşı Müslümanların İslamiyet'i savunma hakkı bulunmadığı konusu dile getirilmiş bu konuda hükümete telgraf çekilmesi kararı kabul edilmiştir. Ardından Divan Başkanı'nın siyasi parti kurulmasına yönelik teklifi kabul edilmiştir. Kurultayın diğer bir gününde çok önem verilen konu olan eğitim meselesi görüşülmüş ve bu hususta komisyon oluşturulmuştur. İki gün sonra komisyon Rusya Müslümanlarının eğitim alanındaki bütün hususları ele alan çalışmaları tamamlanıp, 32 maddelik program görüşülüp kabul edilmiştir. Müzakereler daha çok ilkokul ve ortaokulların süreleri üzerine sürmüş, hükümetin Müslümanları cahil bırakma politikası ve tedbirleri üzerinde görüşülmüştür. Kurultayda görüşülen bir diğer önemli konu dini müesseselerin ıslahı olmuştur. Bunun içinde bir komisyon kurulmuş ve komisyonun hazırladığı rapor görüşülüp kabul edilmiştir.

Genel olarak alınan kararlara bakacak olursak, İttifak'ın siyasi parti haline dönüşmesi, partinin resmileşmesi, Müslümanlar İttifakı'nın yayın organı olarak biri Türkçe diğeri Rusça olmak üzere iki gazete çıkarılması ve bu gazetelerin İttifak'ın fikirlerini yayması, Rusya Müslümanlarının Dördüncü Kurultayı'nın, 10 Ağustos 1907'de Nijni Novgorod'ta toplanmasına, kurultay oturumlarının tutanak ve kararlarının hızlı bir şekilde İdare Merkezi tarafından yayınlanmasına ve buradan elde edilecek gelirin İttifak'ın kasasına aktarılmasına, İkinci Kurultay'da geçici olarak kabul edilen İttifak Programının kesinleştirilmesine, İran'da Millet Meclisi'nin açılması ve genel seçimlere gidilmesi sebebiyle, İran Şah'ına kutlama telgrafi gönderilmesine, Güney Kafkasya'da süren Ermeni vahşeti sebebiyle Ermeni katillerini ve işbirlikçi Rus Generali Galaşapov'u protesto eden telgraf çekilmesine ve ilgili yerlere gönderilmesine, Kurultay adına, Başbakan'a 17 Ekim Manifestosu'nun getirmiş olduğu özgürlüklerin Müslümanları da kapsamasını isteyen telgraf gönderilmesine karar verilmiştir. Son olarak ta İdare Merkezi üyeleri seçilmiş ve bununla Rusya Müslümanlarının Dördüncü Kurultayı'na kadar İttifak'ı idare edecek

ve Üçüncü Kurultay'ın aldığı kararları uygulayacak ekip belirlenmiştir. Kurultay kapanışında hükümetin Müslümanları Ruslaştırma çalışmaları üzerine dikkat çekilmiş ve kurultaylar öncesindeki Müslüman toplumu ile kurultaylar arası Müslüman toplumu arasındaki büyük fark örneklerle ifade edilmiştir.²⁰⁷

Rusya Müslümanlarının Dördüncü Kurultayı (15-25 Haziran 1914)

1907 yılından itibaren yoğunlaşan hükümet baskıları, sadece Rusya Müslümanları İttifakı'nın resmileşmeden dağılmasına değil, bununla birlikte Abdürreşid İbrahim, Yusuf Akçura, Ahmet Ağayev, Hüseyinzade Ali Bey gibi Rusya Müslümanlarının önder seviyedeki şahsiyetlerinin Rusya'yı terk etmesine sebep olmuştur. Rusya Müslümanlarının ilk üç kurultayının organizasyonunda baştan sona hizmeti olan bu kişilerin yokluğu, 1907-1914 yılları arasında kongresiz bir dönemin yaşanmasından da belli olmaktaydı. Bu üç genel nitelikli kurultayın dışında yerel nitelikli toplantılar gerçekleşmişse de, bunların hiçbiri ses getirecek nitelikte olmamış ve genel manada bir yarar elde edilememiştir. Özetle, ilk üç kurultaydan sonra dördüncü kurultay, Rusya Müslümanlarının en önemli isteği olmuştur. Ayrıca kurultayın yasal olması için de hükümetin izni alınmalıydı. Bunun için de, Ağustos 1906'dan, Haziran 1914'e kadar yaklaşık sekiz uzun yıl beklenmiştir.

Rusya Müslümanları İttifakı'nın dağılmasıyla birlikte, Rusya Müslümanlarını üst düzeyde temsil eden tek merkez, Duma'daki Müslüman Fraksiyonu olmuştur. Fraksiyonun Başkanı Kutluğ Muhammed Tevkilev ile Fraksiyonun diğer üyeleri Ebusuud Ahtemov, Abdülatif Beyterakov, Muhammed Yusuf Caferov'un müşterek çabaları neticesinde, hükümetin de uygun görmesi ile 15-25 Haziran 1914'te Petersburg'ta Rusya Müslümanlarının Dördüncü Kurultayı'nın yapılacağı bildirilmiştir.²⁰⁸ Hükümet kurultaya izin vermekle beraber faaliyet sahasında kısıtlama yapmıştır. Gazetecilerin kurultayı takip etmesi de yasaklanmıştır. Kurultay bir nevi kapalı kapılar ardında, gizli oturum havasında gerçekleştirilecektir.²⁰⁹

Kurultay'da müzakere edilecek meseleler tüm Rusya Müslümanlarına ait ve her bir sınıfın dikkatini çeken konular olduğundan, mümkün olduğu kadar Müslüman toplumun farklı kesimlerinden ve her bölgeden kurultayda temsilci bulunması için

²⁰⁷ Necip Hablemitoğlu, *Çarlık Rusyası'nda Türk Kongreleri (1905-1917)*, (İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2004), 132-133-134-136- 137-138-139-140-141.

²⁰⁸ Hablemitoğlu, *age.*, 150-151-152.

²⁰⁹ Devlet, *Rusya Türklerinin*, 220.

çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusundaki gayretler başarılı olmuş, mevcut dört dini idareye mensup Müslümanların vekillerinden başka, kendilerine mahsus dini yönetimleri olmayan Step, Türkistan vilayetleri ve Kuzey Kafkasya Müslümanlarının temsilcileri de kurultaya katılmışlardır. Sünni ve Şii iki mezhebin mensupları da kurultayda hazır vaziyette olup, milli ve dini işlerinin yönetimi meselesinde beraber hareket etme kararlılığında olduklarını belirtmişlerdir.²¹⁰

15 Haziran 1914'te Hasan Ata Muhammedov tarafından açılan kurultaya Rusya'nın çeşitli yerlerinden 31 delege gelmiştir. Çalışmalara üç komisyon oluşturularak başlanmıştır. Duma üyesi Bünyamin Ahtemov, Kafkasya ve Kırım Müftülükleri'nin Orenburg Müftülüğü'ne göre daha fazla haklara sahip olduğunu ve mahkeme-i şer'iyenin ıslah edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Sadri Maksudi ise, 20 milyonluk topluluğa hizmet eden mahkeme-i şer'iyeye senelik sadece 6000 ruble tahsis edilmesini eleştirmiştir. Türkistan delegesi General Yenikiyev, Türkistan'daki Ruslaştırma taraftarlarının Müslümanların eğitimini engelleme yoluna gittiklerini, Kırgız delegesi Karatayev, Kırgızların 1868'den beri dini yönetimden, okul ve medreselerden mahrum olduklarını ifade etmiştir. Kırım delegesi Mustafa Müftüzade, Kırım Mahkeme-i Şer'iyesi ile ilgili konuşmuştur. Hatta hükümetin Müslümanlara ait okullarda fen derslerinin okutulmasına karşı olmasının nedenini anlayamadığını belirtmiştir. Kurultayın sonunda din adamları ve bölge temsilcilerinden meydana gelen meclislerin açılması, Müslümanların okul ve medreselerinin Eğitim Bakanlığı'ndan alınarak dini idarelere verilmesi, dini okul ve medreselerin bağımsız olması, cami ve medrese inşasına ruhani idarelerin de katılması kararlaştırılmıştır. Kafkas Dini İdaresi hakkında hazırlanan yazının Duma'nın kış dönemi çalışmalarında Müslüman temsilcileri tarafından Duma gündemine getirilmesi kararı alınmıştır. Ayrıca okul ve medreseler, vakıflar, vilayet meclisleri, şer'i mahkemeler, müftü ve şeyhülislam ile ilgili 119 maddelik bir lahiya kabul edilmiştir. Bunların içerisindeki siyasi anlamda tek talep, Türkistan ve Bozkır (Dala) eyaleti Kırgızlarına da (Kazak) Duma'ya temsilci gönderme hakkının tanınması olmuştur.²¹¹

Gerçekleşen Rusya Müslümanları Dördüncü Kurultayı'nda gerek genel oturumlarda, gerekse de komisyonlarda fiilen başkanlığı hayatının neredeyse yarısını

²¹⁰ Alp, *Kazan Tatarlarının*, 139.

²¹¹ İsmail Türkoğlu, "Müslüman Kongreleri", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 32, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, 2006), 97, (<https://cdn.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/32/C32010417.pdf>), Erişim Tarihi: 01.02.2019.

Türk ve Müslüman halklarının çıkarlarını korumak için mücadele eden Alimerdan Bey Topçubaşov yapmıştır. Topçubaşov, kurultay süresince etkili konuşmalar da yapmıştır. Kesintisiz olarak 10 gün boyunca çalışan kurultay katılımcıları Devlet Duma'sı gündemine şu tasarıları çıkartmışlardır; 1) Rusya Müslümanlarının dini kurumlarının yönetimine dair yönetmelik, 2) dini kurumlarda görev alan kadrolar, 3) okul ve medrese konusunda, 4) camilerin organize edilmesi, 5) Türkistan din işleri yönetimine bağlı mahkeme organlarının tesisi ve 6) dini kurumların oluşturulmasına dair temel hükümler olmuştur. Fakat programda öngörülen bu çalışmalar Ağustos 1914'te Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla gerçekleşmemiştir. 1917'ye kadar İmparatorluk mevzuatında Müslümanlarla alakalı herhangi bir değişiklik yapılmamıştır.²¹²

3. ŞUBAT DEVRİMİ VE KUZHEY KAFKASYA

3.1. Şubat Devrimi (27 Şubat (12 Mart) 1917)

1917 yılına gelindiğinde Birinci Dünya Savaşı üç kıtada onlarca ülkede, üç yıldır devam etmekteydi. Çarlık orduları da yenilgiden yenilgiye koşmaktaydı. Rus İmparatorluğu, savaşın başlangıcından beri aldığı yenilgiler sonrasında ekonomik ve askeri anlamda da büyük sıkıntılar yaşamıştır. Bilhassa 1915'ten itibaren bazı cephelerde yaşanan başarısızlıklar ve savaş endüstrisinde baş gösteren üretim yetersizliği, bir yandan yeni sömürge alanları almak isteyen ve bu hususta İmparator ailesine itimadını yitiren burjuvaziye diğer yandan cephede ve cephe gerisinde açlık yüzünden perişan olan askeri ve işçi - köylü sınıfını incitmişti. Rus askeri donanımı da oldukça zayıftı. Savaş, askeri yanı sıra, toplumsal anlamda da halkın yaşantısını alt üst etmişti. Savaş Rusya'nın ekonomik kaynaklarını da bitirmişti. 10 milyondan fazla kişi üretimden kopartılıp silah altına alınmış ve fabrikalar durma noktasına gelmişti. Savaş ülkenin tüm kaynaklarını adeta eritmişti. Çar II. Nikola 1915'ten itibaren ordunun başkomutanlığını da üstlenmiş ve ülke yönetiminde daha çok otoriteye sahip olmuştur. Otokrasi ve burjuvazi arasında süren çözümsüzlük ve savaş yönetme kavgası halk arasında da huzursuzluğa sebep olmuştur. Grevler, protestolar ve sokak gösterileri ülkenin her tarafına yayılmıştı. 1916'da hükümet ve saray karşıtı gösteriler, Moskova, Kiev, Bakü olmak üzere Orta Asya'ya (Türkistan) kadar genişlemişti. Bu gittikçe kötüleşen koşullarda Çar'ın Savaş Bakanı Suhomlinov'un

²¹² Salavat İshakov, "Tarih Sizin İsminizi Altın Harflerle Yazacaktır", *İRS Miras Dergisi*, Sayı: 7, (2013), 22, (<http://irs-az.com/new/pdf/201312/1386944670396989562.pdf>), Erişim Tarihi: 01.02.2019.

Alman casuslarıyla işbirliği yaptığının ortaya çıkarılması halkın tepkisini artırmış ve İmparatorluğa karşı olan nefret yükselmiştir. Bu hoşnutsuzluk sadece yoksul halk ve askerler arasında değil, burjuvazi içerisinde de yayılmaktaydı. İmparatorun Almanlarla anlaşarak ayrı bir barış anlaşması imzalayacağı iddiaları üzerine burjuvazinin İngiliz-Fransızlarla işbirliğini öngören kesimleri II. Nikola'nın kardeşi Knez Mihail'i saray darbesi ile başa geçirme çabası içine girişmiştir.

Ocak 1917'ye gelindiğinde yiyecek, hammadde ve yakıt stokları tükenmek üzereydi. Fabrikalar kapanıyor bu durum da işsizliğe sebep oluyordu. İşçilerin durumu daha da kötüydü. Onlar arasında da tepki giderek artıyordu. Yapılan grev ve gösterilere öğrenciler gibi işçiler de katılmıştı. Göstericiler “*kahrolsun savaş*” ve “*yaşasın devrim*” sloganları atmaktaydı.²¹³

Şubat devriminden birkaç hafta önce tüm Rusya'da 280 işyerinde 320.000'den fazla işçinin greve katıldığı ifade edilmekteydi. Kadınlar da protesto gösterilerinde oldukça aktiflerdi. İmparatorluktaki erkekler savaşa gidince kadınlar da boş kalifiye işçi pozisyonlarında çalışmak durumunda kalmışlardı. Otokrasinin çöküşü ile sonuçlanan devrim, 23 Şubat'ta (8 Mart) başlamıştı; Dünya Kadınlar Günü olarak bilinen günde binlerce ev hanımı ve kadın işçi sokaklara inerek, ekmek alabilmek için soğukta saatlerce sıraya girmek zorunda kaldıklarını, kocalarını, babalarını ve oğullarını tüketen savaşın üstündeki öfkelerini haykırdılar. “*Yüksek fiyatlar aşağı*” ve “*açlık aşağı*” sloganları atarak, Petrograd kentini üç gün boyunca durduran bu gösteriye binlerce erkek işçi de katılarak kadınların bu gösterisine destek olmuştur.²¹⁴

25 Şubat (10 Mart) 1917'de grevler büyümüş ve Petrograd'da karışıklıklar başlamıştı. 26 Şubat (11 Mart) tarihinde Petrograd'ın Viborg semti işçilerin eline geçmiş, askerler de isyancıların yanına katılmıştır. Duma reisi, İmparatora halkın ricalarını dikkate almasını nezaketle isteyen bir telgraf yollayınca, İmparator Duma'yı dağıttığını haberdar etmiştir. Çar II. Nikola'nın bu emrine Duma üyeleri uymamışlar ve toplantıların yapıldığı yer olan Tavrida Sarayı'ndan ayrılmamışlardır. Bu durum üzerine Çar, Petrograd'a birtakım askeri alaylar yollamış fakat bunların birçoğu

²¹³ İsmet Konak, *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya İle İlişkileri*, (Doktora, İstanbul Üniversitesi, 2017), 34-35-36-37-38.

²¹⁴ Audrey Horst, *A Leaderless Uprising: The February Revolution (February 23rd-25th)*, 21H.467J, Paper 2 (Feb 23-25), (29 March 2011), 2, (<http://web.mit.edu/russia1917/papers/0223-LeaderlessRevolution.pdf>), Erişim Tarihi: 01.02.2019.

ihtilalcilerin arasına girmiştir.²¹⁵ Silahlı kalabalık kısa sürede devletin önemli binalarını ele geçirmiş ve bakanların bulunduğu Marinski Sarayı'nı da abluka altına almıştı. İşin ciddiyetini kavrayan Çar II. Nikola, Petrograd'tan kaçmak durumunda bırakılmış ve başkent isyancıların eline geçmiştir. Böylece 27 Şubat (12 Mart) 1917'de Petrograd'da ihtilalciler kazanmış ve devrim gerçekleşmiştir.²¹⁶

Devrimi, hemen hemen tüm halk benimseyerek sevinçle karşılasa da bunlardan hiçbiri kendisinde memleket yönetimini ele alma yetkisini görmemiştir. O sıralarda Rusya'yı yöneten kuvvet ne Geçici İhtilal Hükümeti'ydi ne de sosyalist aydınların elinde bulunan Sovyetler'di; ülkeyi ordu, daha doğrusu ordu askerleri yönetiyordu; Rusya'nın yeni tarihini onlar yazıyordu. İhtilalciler yeni siyasi vaziyete hazırlıksız yakalanmışlardı. Dördüncü Duma'nın Kadet, Menşevik ve Es - Er milletvekillerinden seçilmek üzere Duma Başkanı Rodzyanko'nun liderliğinde devlet işlerini idareye memur geçici bir komite oluşturulmuştur. 15 Mart'ta Knez Lvov başkanlığında Duma'nın otoritesine dayanan demokratik bir *Geçici Hükümet*'in (*Vremennogo pravitelstva*) kurulduğu bildirilmiştir. Aynı zamanda Duma'daki işçi grubunun üyeleri *İşçi ve Asker Müesseslerinin Şurası (Sovyeti)* adıyla bir teşkilat oluşturmuşlardır.²¹⁷

Moskova'da devrimcilerin eline geçince 15 Mart 1917'de, Çar II. Nikola tahttan kendi isteğiyle çekilmiş yerini kardeşi Mihail'e bırakmıştır. Ancak kardeşi Mihail de tahtı istemeyerek, yeni anayasayı hazırlayacak *Kurucu Meclis (Uçreditelni Sobraniye)* toplanana kadar Rusya'da yönetimin *Geçici Hükümet*'e ait olduğunu ifade etmiştir. 1917 Şubat Devrimi'nden sonra Çar II. Nikola ve ailesi katledilmiş, Çar'ın kardeşi Mihail tahttan feragat etmiş ve Prens Knez Lvov liderliğinde *Geçici Hükümet* işbaşına gelmiştir. Devlet Duma'sının büyük yardımlarıyla gerçekleşen, Rus tarihinde görülmeyen bir demokrasi veya anarşi havasının esmeye başladığı bu dönemde, Geçici Hükümet bir yandan bezgin Rus ordularının savaşa devam etmelerini sağlamak, diğer taraftan sevilmeyen Çar rejiminin yıkılması ile oluşan otorite boşluğunu doldurmak gibi zor bir görevi yüklenmiştir. Geçici Hükümet'in ilk çalışmalarından biri sevilmeyen yöneticileri değiştirmek olmuştur. Ayrıca devletin kolluk kuvvetleri de

²¹⁵ Nadir Devlet, *Millet İle Sovyet Arasında 1917 Ekim Devriminde Rusya Türklerinin Varoluş Mücadelesi*, (İstanbul: Başlık Yayın Grubu, 2011), 42.

²¹⁶ Ramin Sadıkov, "Şubat Devriminden Sonra Rusya'da İktidar Mücadelesi: Ekim Devrimi'ne Giden Yol", *Ankara Üniversitesi-Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD)*, Cilt: 29, Sayı: 48, (Ankara, 2010), 102.

²¹⁷ Leyla Devrisheva, "Rusya'dan Türkiye'ye Göç Eden Aydınların Gözüyle Bolşevik İhtilali", *Mediterranean Journal of Humanities/Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, (Antalya, 2014), 67.

kaldırılarak siyasi otorite de daha fazla zafiyet yaratılmıştır. Bu durumu fırsat bilen aşırı uçlar ve çarlık rejiminin baskılarını hep hissetmiş olan gayri-Ruslar çeşitli faaliyetlere kalkışmışlardır. Bu durumdan çeşitli Türkî boylar da kendilerince yararlanmak istemişlerdir. Geçici Hükümet'in 20 Mart (2 Nisan) 1917 tarihli “*Rusya'daki tüm vatandaşların eşit olduğu*” hususundaki kararı özellikle değişik Türk boylarını hak arama mücadelesine daha da itmiştir. Fakat politik teori ve taktiklerde tecrübe sahibi olan Müslüman Türk aydınlarının sayısı yeterli değildi. Bunlar da prensipte muhafazakâr dinciler, milliyetçi liberaller ve milliyetçi tarafları ağır basmakla birlikte sosyalistlerle işbirliğini tercih eden, ancak yine de aralarında çeşitli farklılıklar olan genç solcular gibi üç hatta dört ana akıma bölünmüş vaziyettedir.²¹⁸

Şubat Devrimi, Rusya'da ikili iktidar ortaya çıkarmıştır. Burjuvazinin güdümündeki Geçici Hükümet, her ne kadar karar alma ve uygulamada tek yetkili ve sorumlu bir organ gibi hareket etse de, işçi, asker ve köylü iradesini yansıtan İşçi ve Asker Mümessilleri Sovyeti de bir denetim mekanizması gibi işlev görme çabasındaydı. Böylece ortaya ikili iktidar kargaşası çıkıyordu.²¹⁹ 15 Mart 1917'de Knez Lvov liderliğinde kurulan Geçici Hükümet'te Milyukov Dışişleri, Guçkov Savunma, Tereşçenko Maliye ve Kerenski de Adalet Bakanı olmuştur. Hükümet içerisine sosyalistlerden, İşçi ve Asker Mümessilleri Sovyeti'nden olan Kerenski'den başka hiçbir kimse dahil olmamıştır. Rusya'da çarlık yıkılmış, Geçici Hükümet ile İşçi ve Asker Mümessilleri Şurası iktidarı paylaşmak için mücadeleye girişmişlerdir. Geçici Hükümet, basın ve konuşma özgürlüğü getirmiş, tüm siyasi mahkûmları serbest bırakmış ve polis teşkilatını lağvetmiştir. Alman hükümeti de Rusya'daki bu karışık durumdan yararlanmak maksadıyla yurt dışındaki ihtilalcileri Rusya'ya sokmaya çalışmıştır. Nisan'da İsviçre'deki 19'u Bolşevik olmak üzere, 32 ihtilalci İsveç yoluyla Rusya'ya girmiştir ve bunların arasında Lenin de bulunmaktaydı.²²⁰

Özetle, Şubat 1917 İhtilali ile Sosyal Demokrasinin savunuculuğunu yapan Geçici Hükümet, sekiz aylık (26 Şubat – 25 Ekim 1917) süresince sırasıyla Rodzyanko, Lvov, Kerenski tarafından ülke yönetimini sürdürmüştür. Geçici Hükümet'in, Kafkasya'da oluşturduğu “*Özel Trans – Kafkasya Komitesi*” nin (*Osobyi Zakavkazkii Komitet, kısaca Ozakom*) eski rejimin “*böl ve yönet*” siyasetinin açtığı

²¹⁸ Devlet, *Millet İle Sovyet Arasında*, 42-43.

²¹⁹ Konak, *age.*, 48.

²²⁰ Devlet, *Rusya Türklerinin*, 219.

faydaları kapatacağı halk nezdinde beklenmekteydi. Geçici Hükümet, Transkafkasya’da Azerbaycan ve Osmanlı Türklerine karşı Ermenileri desteklemiş, 9 Mayıs 1917 tarihinde alınan bir kararla da Rusya’nın işgalindeki Doğu Anadolu’da sivil idareye Ermenilerin tayin edilmesi uygun bulunmuştur. Gerçekte Geçici Hükümet’in bu kararının gayesi, devrimle beraber asker cepheyi terk edince, Doğu Anadolu’da bu boşluğu doldurmak ve Rus Çarlığı’nın savaştaki kazançlarının bir nevi bekçiliğini Ermenilere yaptırmak olmuştur.²²¹

Rusya Müslümanlarının Beşinci Kurultayı (1-11 Mayıs 1917)

Bu kurultay, Rusya’da yaşayan Türk ve Müslümanların katıldığı genel bir toplantı olması nedeniyle “*Bütün Rusya Müslümanlarının Umumi Kurultayı*” diye isimlendirilmektedir. Kurultayın tutanakları da aynı isimle neşredilmiştir. 1917 Bolşevik İhtilali’nin ardından Rusya’da kurulan Geçici Hükümet’in siyasi toplantılara müsaade etmesinin ardından Türkler 1914’ten beri ara verdikleri siyasi nitelikteki toplantılara yeniden başlamışlardır.²²²

IV. Devlet Duma’sı Müslüman üyeleri 15-17 Mart 1917’de Petersburg’ta yaptıkları toplantıda, tüm Rusya Müslümanlarının katılacağı bir kurultay tertip edilmesi kararlaştırılmış ve bunun düzenlenmesi için Dağıstanlı Ahmet Tsalikov’un (Salihov) başkanlığında “*Rusya Müslümanları Geçici Merkez Bürosu*” oluşturulmuştur. Büro, kurultay için Rusya’nın her yerindeki Müslüman toplulukları ile onların dernek, komite, vs. mümessillerini davet etmeyi kararlaştırmıştır. Kurultaya beklenenin üstünde alaka gösterilmiş ve kongre Azerbaycanlı zenginlerden Şemsi Asadullayev’in Moskova Müslümanlarına hediyesi olan Cemiyet-i Hayriye binasında gerçekleştirilmiştir.²²³ Kurultaya 450-500 delegenin katılımı beklenirken bu sayı iki katına çıkmıştır. Davetsiz gelenlerle birlikte 980 delegenin katıldığı kurultayın en ilgi çeken yanı ise 112 kadın delegenin ilk defa kurultaya katılması olmuştur. Ayrıca kurultaya 300’den fazla din görevlisi de iştirak etmiştir.²²⁴ Kurultay saat 15.00’te Dağıstanlı Ahmet Tsalikov’un (Salihov) başkanlığında çalışmalarına başlamıştır. İlk söz

²²¹ Yücesoy, *age.*, 114.

²²² Türkoğlu, *age.*, 97.

²²³ Hilmi Bayraktar, *Türkiye – Azerbaycan İlişkileri (1918-1920)*, (Yüksek Lisans, Selçuk Üniversitesi, 1994), 55.

²²⁴ Diliara Usmanova, “1917 Bütün Rusya Müslüman Kurultayları ve Rusya’nın İdil-Ural Bölgesinde 1917-18 Yıllarında Müslüman Din Kurumlarının Dönüşümü”, *Ekim 1917 Sovyet İhtilali’nin Yüzüncü Yılında Türk Dünyası’ndaki Bağımsızlık Fikri ve Siyasi Hareketler Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, 16-17 Ekim 2017 İstanbul*, Ed: Fatih M. Sancaktar, Ayna Askeroğlu Arslan, Filiz Ferhatoğlu, Cezmi Bayram, (İstanbul: Şenyıldız Yayınevi, 2017), 109.

Musa Carullah Bigiyev'e (Petersburg temsilcisi) verilmiştir. Bigiyev, Türklerin özgürlük mücadelesinde kurbanlar verdiğini ve bu toplantının gerçekte Rusya Müslümanlarının Beşinci Kurultayı olduğunu, elde edilen özgürlük nimetlerinin çok iyi değerlendirilmesi gerektiğini belirterek başarılar dilemiştir. Daha sonra Ahmet Tsalikov'un teklifiyle kurultayın Başkanlık Divanı'na aralarında İbrahim Ahtemov, Ayaz İshakov, Fatih Kerimov, Alimerdan Bey Topçubaşov, Halil Dostmuhammedov gibi isimlerin olduğu 12 kişi oybirliği ile seçilmiştir.²²⁵

Kurultaya Geçici Hükümet adına katılan Yabancı Dinler Daire Başkanı Prof. Sergey Andreviç Kotlayarski, konuşmasının çoğunluğunu Rus İmparatorluğu'nda yaşayan Müslümanların ve Rus olmayan milletlerin dil, din ve eğitim konularına ayırarak geçmişte yapılan hataların yeni dönemde tekrarlanmaması için hükümetin çaba sarfedeceğini, ancak Rusya'dan ayrılma taraftarı olan milletlere bu hakkın verilmeyeceğini ifade etmiştir. Alimerdan Bey Topçubaşov da geçmiş zamanlardaki baskı ve zulümleri protesto ederek Geçici Hükümet'ten taleplerini belirtmiştir. Daha sonra Letonya, Litvanya ve Polonya milli teşkilatlarından gelen temsilciler Rusya'nın sadece Ruslara ait olmadığını ifade ederek İslamiyet hakkında yararlı konuşmalarda bulunmuşlardır. Arkasından Kazan Kadınlar Kongresi adına Zahide Burnaşova, kadın-erkek eşitliğini savunan konuşmasını yapmıştır. Ertesi gün konuşmalar sırasında Başkanlık Divanı tarafından hazırlanan İç Tüzük (15 madde) ile Kurultay Programı (13 madde) okunarak kabul edilmiştir. Ardından komisyonların seçimine gidilmiş ve Rusya'nın gelecekteki idare şekli, işçiler, toprak-su, kadın-kız, kurucu meclis seçimleri için hazırlık, savaş ve askeri teşkilat, dini ve medeni işler, eğitim ve mahalli idareler adıyla dokuz komisyon kurulmuştur.²²⁶

Kurultayın üçüncü gününde Rusya'nın gelecekteki siyasi idaresi hakkında görüşmeler belirtilmiştir. Burada daha çok merkezîyetçi sistem ve federasyon sistemi hakkında görüşler ağırlık kazanmıştır. Ahmet Tsalikov (Salihov) tarafından verilen karar tasarısında bizzat Salihov tarafından Rusça olarak kurultaya okunmuştur: "*1) Rusya üniter parlamenter halk cumhuriyeti olmalıdır; 2) Müslüman halkların milli ve kültürel muhtariyeti Rusya Anayasası'na kabul edilmelidir.*" tezini savunmuştur. Ahmet Salihov, gerekçe olarak, Müslümanların coğrafî açıdan çok geniş bir alana yayılmış olmasını, toplam 96 vilayetin ancak 15'inde %50 oranının üstünde nüfus

²²⁵ Devlet, *Rusya Türklerinin*, 249-250.

²²⁶ Türkoğlu, *age.*, 97-98.

çoğunluğuna sahip olup diğerlerinde azınlık oluşturduğunu iddia etmiştir. Ahmet Salihov ve aynı görüşü savunanlara göre, federasyon esası kabul edilecek olursa, ortak kültürün oluşması engellenebileceği gibi, Müslüman topluluklar ayrı ayrı yollarla gelişmeye başlar ve parçalanırlar, siyasi açıdan zayıf duruma düşerler. Federasyon sisteminde azınlığı oluşturan bölgelerde yaşamakta olan Müslümanların Ruslaşmaları da kaçınılmaz olarak gerçekleşecektir. Ayrıca, Müslüman toplumunda devlet yönetme tecrübesinde haiz kadro sıkıntısı mevcut olmakta ve bu sıkıntı Orta Asya Müslümanları için had safhada bulunmaktadır. Azerbaycanlı Mehmet Emin Resulzade bu görüşe karşı çıkmıştır.²²⁷

Mehmet Emin Resulzade, Rusya federasyonu içerisinde toprak özerkliği talebinin önemini açıklamış ve sözlerini güçlü argümanlarla desteklemiştir. Resulzade, İslam'ın Müslüman kavimler arasında bir bağ oluşturduğunu ancak bu bağın millet oluşturmadağını, bir Hıristiyan milleti olmadığı gibi, bir Müslüman milletinden de söz edilemeyeceğini savunmuştur. Resulzade, federasyon (adem-i merkeziyet) taraftarıydı ve Müslüman toplulukların bu özerklik fırsatını mutlaka kullanması gerektiği fikrindeydi.²²⁸

Mehmet Emin Resulzade konuşmasında, *“Rusya denilen evde her halk kendi odasına sahip olmalıdır.”*; *“Biz Türk-Tatar evladı ve o milletin balalarıyız. Biz Türkoğlu Türk'üz, bununla iftihar ederiz... (Rusya'daki) 30 milyon Müslüman'ın 29 milyonu Türk'tür. Biz mahalli-milli muhtariyet esasına göre, Azerbaycan, Dağıstan, Türkistan vb. gibi ayrı mahalli hususiyetlere malik olan Türk kavimleri için muhtariyet istiyoruz”*; *“Biz, büyük Türk halkının çocuklarıyız, ama bununla beraber İdil Boyu Tatarları, Türkistanlılar, Kazak ve Kırgızlar, Azerbaycanlılar kendi milli özelliklerine, edebiyatlarına sahip bulunuyorlar. Bu özellikleri ortadan kaldırmaya ne gerek var, ne de bunda bir yarar var. Ayrı ayrı ırmaklar varsın kendi yataklarında aksın, onların bir araya gelecekları deniz var, bu da büyük Türk denizidir.”* derken, azınlık halinde kendi alanlarında yaşamak durumunda kalacak Müslüman toplulukları hakkında şu değerlendirmeyi yapmıştır: *“Biz Azerbaycanlılar, Dağıstanlılar, Türkistanlılar, Kırgızlar gibi Türk kabileleri için içişlerini kendilerinin yönetebilecekleri muhtariyetler arzu ediyoruz. Böyle olmakla beraber bütün Rusya Türk halklarının*

²²⁷ Hablemitoğlu, *age.*, 163-164.

²²⁸ Jamil Hasanlı, “Russian Revolution Of The 1917 And Azerbaijan”, *100. Yılında Sovyet İhtilali Ve Türk Dünyası*, Ed: Yunus Koç, Mikail Cengiz, (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2018), 49.

milli ve kültürel işlerinin koordinasyonu için Milli Şura vücuda getirilecektir. Tarihin suçu yüzünden topraklarından mahrum edilen İdilboyu ve Kırım Tatarları için milli ve kültürel muhtariyet kurulabilir. Fakat onlar da, diğer Türkler gibi ortak Milli Şura'ya gireceklerdir. Türk kabilelerinin birliği, kendi ifadesini şunda bulacaktır: İlkokullarda ve halka mahsus edebi yayınlarda yerli lehçeler kullanacaktır; ortaokullarda Türk dili öğrenilecektir, belki aynı zamanda bazı dersler de bu dilde verilecektir; yüksekokullarda öğretim ortak Türk dilinde yapılacaktır. Müslüman halkların dini ve kültürel meselelerinin koordinasyonu için tek Dini Şura'nın kurulması imkan dahilindedir.” Mehmet Emin Resulzade, konuşmasının son kısmında, I. Kafkas Kurultayı'nda alınan usul idare meselesi hakkındaki kararı okumuştur. İç Tüzük gereği, “üniterizm” ve “federalizm” taraftarlarından birçoğuna lehte ve aleyhte olan düşüncelerini ifade etmek için söz hakkı verilmiştir. Sonraki günlerde yapılan oturumda, karar için seçim yapılmıştır.²²⁹ Kültürel-ulusal özerklik savunucularının güçlü muhalefetine rağmen, Mehmet Emin Resulzade tarafından önerilen bölgesel özerklik fikri, yani federalizm teklifi, 271'e karşı 446 oyla kabul edilmiştir.²³⁰

3.2. Kuzey Kafkasya'da Şubat Devrimi

1917 Şubat Devrimi ve ikili iktidarların oluşmasıyla Kuzey Kafkasya'nın Rusya'dan ayrılması düşüncesi yeniden gündeme gelmiştir. Genel anlamda tüm Kafkasya devletleri arasında Rusya'dan ayrılma düşüncesi en erken Kuzey Kafkasya'da oluşmaya başlamıştır. Bölgede Sovyetler ve Geçici Hükümet organlarıyla birlikte, Kuzey Kafkasya'nın imparatorluktan ayrılması düşüncelerini taşıyan teşkilatlar da bulunmaktaydı.²³¹

Şubat Devrimi'nin yankıları altında Terek ve Dağıstan vilayetlerinde Müslümanların siyasi etkileşimi oluşmuştur. Terek vilayetinde Çeçen, İnguş, Kabardin, Balkar, Osetin ve diğer halkların Milli Şuraları biçimlenmiştir. 6 Mart'ta Vladikafkas'ta gelecek siyasi olayların belirleyici etkenlerinden olacak “Birleşmiş Kuzey Kafkas Dağlılarının Merkez İcra Komitesi” teşkilat şurası kurulmuştur. Bu teşkilatın kurulması teklifinin sahibi Balkar Halk Temsilcisi Basyat Şahanov olmuştur. Oluşturulan bu Teşkilat Komitesi'ne Basyat Şahanov (Başkan) dışında, Çeçen

²²⁹ Hablemitoğlu, *age.*, 164-165.

²³⁰ Hasanlı, *age.*, 49.

²³¹ Zaur İsmayılov, *Bakü I. Doğu Halkları Kurultayı ve Kafkasya'da Sovyet Etki Alanının İnşası*, (Yüksek Lisans, İstanbul Üniversitesi, 2009), 48.

Abdülmeçid Çermoyev, Kabardey Pşimaho Kotsev (Kosok), Dağıstanlılardan Beşir Dalgat, Kumık Reşid Han Kaplanov ve diğer Müslüman toplum çalışanları katılmışlardır. Fakat Terek vilayetinde tüm Müslüman teşkilatlar birer sosyal kurum şeklindeydi. Şubat Devrimi'nden sonra Terek vilayetinin resmi hâkimiyetiye Kozakların elinde kalmıştır. Geçici Hükümet'in kararıyla Terek Kozak Ordusu'nun Atamanı M. Karaulov Terek vilayetine komiser olarak atanmıştır. 14 Mart'ta Terek Kozak Ordusu ayrıca kendi hükümetini de oluşturmuştur. Vatandaş İcra Komitesi'nde ise yukarıda isimleri zikredilen Dağlı liderlerin varlığı dikkate alınmamış, burada da çoğunluk Rusların elinde toplanmıştır. Bu Komite'nin yöneticisi Kozak Atamanı M. Karaulov olmuştur. Dağlıların çoğunluk oluşturdukları dairelerdeki komiserlerse onların içinden seçilmiş kişiler olmuştur. Bunlar Kumık Hasavyurt dairesinde R. Kaplanov, İnguş Nazran dairesinde V. Jabagiyev, Çeçen Vedeno dairesinde Polkovnik Aduyev, Kabardin-Balkar Nalçik dairesinde kinyaz H. Çecokov ve diğerleriydi. Terek vilayetinin şehirleriye başta Vladikafkas ve Grozni olmak üzere Kozak olmayan Rusların; daha açık söylemek gerekirse, bu şehirler, Bolşevik tebligatı sonucunda, düzeni bozulmuş garnizonların kurduğu Sovyetlerin kontrolü altındaydı.

Bu şekilde vilayette Sovyetlerin, Kozakların ve Dağlıların katılımıyla reel üçbaşlılık yönetimde bulunmaktaydı. Dağlılar, düzenli askeri kuvvetlere, Mayıs ayına kadar da güçlü bir teşkilata sahip değildiler. Fakat hem Sovyetler hem de Kozaklar, vilayetteki hâkimiyet mücadelesinde kendilerine gerçek rakip olarak Dağlıları görmekteledir. Şubat Devrimi'nden hemen sonraki zamanlarda Kozaklar kuvvetleri oranını göz önüne alarak, Dağlılarla hâkimiyetin paylaşılmasında daha istekli olmuşlar da, Sovyetlerle Dağlılar arasında dikkat çeken bir çelişki mevcuttu; gerçekten de bu durum gelecekte silahlı çarpışmalar şeklinde ortaya çıkacaktı.

Dağıstan bölgesindeki durum ise, Terek bölgesinden ve devrim sonrası diğer Müslüman bölgelerinde oluşan durumlardan oldukça farklı bir haldeydi. Çünkü Dağıstan'da Geçici Hükümet'in yerel organları sadece Müslümanlardan (Dağıstan'ın yerli halkından) oluşturulmuştu. Gerek Komiserlik, gerekse İcra Komitesi (Yerel Hükümet) Müslümanların nezareti altında kurulmuştu. İhtilalden sonra Rus memurları, alıştıkları şekilde, yerliler üzerindeki Rus üstünlüğünü korumak için Dağıstan'da iktidarı ele geçirmeye can atsalar da bunu başaramamışlardır. Dağıstan halkı 9 (22) Mart 1917'de Temirhan Şura'da, devrilmiş bulunan Çarlık rejiminin yerel organlarının yerine bölgede yeni iktidarı temsil edecek olan Geçici Bölge İcra Komitesi'ni

oluşturmuştu. Bu komiteye, Dağıstan'ın 9 dairesini temsil eden 30 temsilci seçilmişti. Onların içerisinde Müslümanların sosyo-politik yaşamında ve gelecekteki siyasi olaylarda rol oynayacak olan Zubeyr Temirhanov, Haydar Bammatov, Nuh Bek Tarkovski, Danyal Apaşev, Mahamet Mirza Mavrayev, Muhammed Kadı Dibirov, A. Hasanov, B. Saidov, A. Dalgat, P. Amirov, H. Yusubbeyov, Z. Danagoyev, Necmeddin Gotsinski, Mahaç Dahadayev, S. Kuvarşalov, vb. aktif üyeler bulunmaktaydı.

Dağıstan'da da Terek Bölgesi'nde olduğu gibi, Rus milliyetçiliğinin dayanağı rolünü büyük şehirlerde oluşturulmuş olan Sovyetler (Konseyler) oynuyordu. Port-Petrovsk Sovyeti ise Rusların bu bölgedeki asıl dayanak noktası olarak kabul ediliyordu. 22 Eylül 1917'de Port-Petrovsk Sovyeti, Dağlı özgürlük hareketi önderlerinin kontrolünde olan Bölge İcra Komitesi (Yerel Hükümet) ile ilişkisini kestiğini bildirmişti. Daha sonra Derbent ve Temirhan Şura Sovyetleri de aynı şekilde bu adımı yinelemişlerdir.

Görüldüğü üzere Dağıstan'da, Terek Bölgesi'nden farklı olarak ihtilalden hemen sonra iki başlılık oluşmuştur. Fakat bu iki başlılık, Sovyet edebiyatının bildiğimiz klasik iki başlılıktan kesin bir şekilde farklı olmuştur. Gerçekte, Dağıstan'ın adı geçen kentlerinin Müslüman olmayan (Rusça konuşan) tüm halkı, Sovyetleri Dağlıların milli egemenlik iddiasına karşı çıkacak bir etken olarak değerlendiriyor ve destekliyorlardı. Dağlılar ise Yurttaş İcra Komitesi'ne kendi milli organları olarak bakıyorlardı. Özetle, Dağıstan'da iki başlılık, Rus-Dağlı karşıtlığı şeklindeydi. Kutuplaşmanın bir yanında yerli Müslümanların tam denetiminde bulunan Geçici Hükümet organları, diğer yanındaysa sınıf ve parti farkları söz konusu olmaksızın tüm Rusların desteklediği Sovyetler yer almaktaydı.²³²

Geçici Hükümet, Kafkasya'daki Türk ve Müslüman Toplulukları, kültürel değerlere (din, dil, eğitim, vb. gibi) kültürel otonomi yani merkezi bir otonomiyi müdafaa etmektedir. Arazi talepleri göz önüne alınmadığı gibi bu idarenin başına kendine yakın Sosyal Demokrat kişileri getirmeyi arzulamaktaydı. Bu maksatla, 15-17 Mart 1917 tarihinde Petersburg'ta yapılan Rusya Müslüman Liderleri Kongresi'nde kurulan Merkezi Büro'nun başına Müslüman ve Sosyal Demokrat olan Dağıstanlı

²³² Altay Göyüşov, "Cumhuriyet Yolunda: 1917 Yılında Kuzey Kafkasya'nın Kendi Geleceğini Tayin Etme Çabaları", *100. Yılında Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti*, (İstanbul: Ofis Yayınları, 2018), 39.

Ahmet Salihov getirilmiştir. Ahmet Salihov, daha sonra 1 – 11 Mayıs 1917 tarihleri arasında Moskova’da yapılan *Umumi Rusya Müslümanları Kurultayı*’nda (*Rusya Müslümanlarının Beşinci Kurultayı*) “merkezi otonom” görüşünü müdafaa etmiştir. Ancak kurultay onun bu görüşü yerine Mehmet Emin Resulzade’nin Rusya Federasyonu içerisinde “*topraklı muhtariyet (özerklik)*” fikrini kabul etmiştir.²³³

Kuzey Kafkasya Müslümanları, sorunlarını halletmek için 15 – 20 Nisan 1917 tarihlerinde Bakü’de düzenlenen Kafkasya Müslümanlarının Kurultayı’nda toplanmışlardı. Kongre, Kuzey ve Güney Kafkas Müslümanlarının samimi münasebetlerine sahne olsa da, bu iki grubun mevcut siyasi şartlara bakış ve gelecek perspektiflerinde ciddi sayılabilecek fikir ayrılıklarının olduğunu ortaya çıkartmıştır. Kuzey Kafkasyalılar kongrede, Kafkas Müslümanlarının tek medeni-özerk bir kurumda birleşmesi fikrini ileri sürüyorlardı. Azerbaycan’da da bu düşünceden yana olanlar az değildi; fakat Azerbaycan’da Güney Kafkas Türkleri için bağımsız bir özerklikten yana olanlar daha fazlaydı.²³⁴ Kafkas Müslümanlarının Kurultayı, Rusya Müslümanlarının siyasi yaşamında çok önemli rol oynamış, siyasi olayların bu aşamasında onların çıkarlarını dile getirerek, Rusya Müslümanları için ulusal hareketin kuvvetlendirilmesi yollarını, demokratik cumhuriyet ilkelerine dayalı devlet yapısı tercihini belirlemiştir.²³⁵

Toplanan kurultay, Kuzey Kafkasya ve Güney Kafkasya (Kafkasötesi) Müslümanlarının karşılıklı iyi ilişkileri koşullarında yapılmışsa da, bu iki tarafın bakışlarında mühim fikir ayrılıklarının bulunduğu artık yadsınamaz bir gerçektir. Azerbaycan milli hareketinde bilhassa Türkçülük ideallerinin öne çıktığı, Kuzey Kafkasya Müslümanlarının dikkatinden kaçmamıştır. Bu sebeple de Dağlı özgürlük hareketinin önderleri, günün şartlarındaki stratejik ve taktik amaçlarını belirginleştirmek maksadıyla bir araya gelme hususunda da bir karar kabul etmişlerdir.²³⁶

Genel anlamda özetleyecek olursak, 20. yüzyılda Rus İmparatorluğu, ekonomik, sosyal ve siyasi krizlerin fazlasıyla yaşandığı bir yer olmuştur. 1900-1903

²³³ Yücesoy, *age.*, 114-115.

²³⁴ Göyüşov, *Cumhuriyet Yolunda*, 40.

²³⁵ Anar İsgenderov, “Rusya’da Şubat - Burjuva Devrimi ve Azerbaycan”, *Ekim 1917 Sovyet İhtilali’nin Yüzyüncü Yılında Türk Dünyası’ndaki Bağımsızlık Fikri ve Siyasi Hareketler Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, 16-17 Ekim 2017 İstanbul*, Ed: Fatih M. Sancaktar, Ayna Askeroğlu Arslan, Filiz Ferhatoğlu, Cezmi Bayram, (İstanbul: Şenyıldız Yayınevi, 2017), 159.

²³⁶ Göyüşov, *Kuzey Kafkasya Dağlarının*, 69.

dünya ekonomik krizi Rus ekonomisini kötü etkilemiş, enflasyon yükselmiş ve halkın yaşamını zorlaştırmıştır. 1904-1905 Rus-Japon savaşında Rus ordusunun yenilmesi ve halkın bu savaşa olan itirazlarının artması da durumu kötüleştirmiştir. Ayrıca Rus İmparatorluğu'nun iç siyasetinde de kırılmalar gerçekleşmekte ve muhalefet bastırılmaktaydı. İmparator karşıtı hareketlerin artması ve halkın hoşnutsuzluğu sonucu pek çok eylem gerçekleşmiştir. Bu iç kargaşaya son vermek adına Rus Çar'ı, "Devlette Düzenin İyileştirilmesi Üzerine" bir manifesto yayınlamıştır. Bu manifesto bazı kesimleri rahatlatsa da bazı kesimi de tatmin etmemiştir. Duma seçimleri için farklı partiler de ortaya çıkmıştır.

Rus İmparatorluğu içerisinde kımıldanmalar yaşanırken Kafkasya'da genelinde de özellikle Müslüman aydınlar siyasi hayatı canlı tutuyor ve Rus İmparatorluğu genelinde sosyo-politik süreçlere katılım sağlıyorlardı. Bu kapsamda 1905'te Rusya Türklerinin siyasi taleplerinin tespit ve hukuklarını savunmak maksadıyla "Rusya Müslümanları İttifakı" adını verdikleri bir topluluk oluşturulmuştur. Rusya Müslümanları bu alanda çalışmalara başlamış, Kafkasya'nın her yerinden Müslümanlar çağırılmış ve toplantılar gerçekleştirmişlerdir. Rusya Müslümanları sırasıyla beş kurultay düzenlemiştir. Rus İmparatorluğu içerisinde yaşayan bütün Müslümanların sosyal, siyasi, hukuk, eğitim, din, dil ve daha pek çok konuda haklarını, taleplerini içeren hususta görüşmeler yapılmış ve belli başlı kararlar alınmıştır. Rus İmparatorluğu'nun devlet yetkilileri ile de bu hususta görüşmeler yapılmıştır. Devlet Duma seçimleri zamanı Rusya içerisinden farklı yerlerden sayıca az da olsa Müslüman vekil seçilmiştir. Duma içerisinde "Müslüman Fraksiyonu" da oluşturulmuştur.

İmparatorlukta had safhaya ulaşan sıkıntılı süreç 1917 Şubat Devrimi ile sonuçlanmıştır. Devrimi halk sevinçle karşılamış ancak İmparatorluk içerisinde ikili iktidar oluşmuştur. Kafkasya'nın genelinde de karışıklıklar meydana gelmeye başlamıştır. Özellikle bu dönemde Geçici Hükümet tarafından Ermeniler, Azerbaycan Türklerine karşı desteklenmiştir. Şubat Devrimi ve ikili iktidarların ortaya çıkmasıyla Kuzey Kafkasya'da da Rus İmparatorluğu'ndan ayrılma düşüncesi konuşulmaya başlanmıştır. Bu amaçla Kuzey Kafkasya Müslümanları çalışmalara başlamıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUZEY KAFKASYA DAĞLILARI BİRLİĞİ CUMHURİYETİ

1. CUMHURİYETİN KURULMASI

1.1. Terekale (Vladikafkas) ve Andi Kurultayları 1917

Kuzey Kafkasya Dağlı Halklarının Birinci Kurultayı - Terekale (Vladikafkas) Kurultayı - (1 - 9 Mayıs 1917)

Birinci Dünya Savaşı'nın meydana getirdiği sarsıntılar nedeniyle 27 Şubat 1917'de (eski takvime göre 12 Mart 1917'de) meydana gelen ihtilal sonucunda Rus Çarlığı yıkılmış ve Rusya Geçici Hükümeti oluşturulmuştu. Bu vaziyette Kuzey Kafkasya'da yaşayan hürriyetsever yerli halklar bağımsızlık için harekete geçmişlerdi. Temirhan Şura'da Milli Komite oluşturulmuştu. Rus memurlar Kuzey Kafkasya'dan teker teker ayrılmaya mecbur kalmışlardı. Alman cephesinde savaşın kritik bir şekilde sürmesi ve Geçici Hükümet'in iç düzeni sağlayamaması nedeniyle Rusya'da büyük bir kaos yaşanırken Kuzey Kafkas aydınları 1 Mayıs 1917 tarihinde “*Kuzey Kafkasya Halkları Büyük Kongresi*”ni toplamışlardır. Terekale'de (Vladikafkas) tiyatro binasında bir araya gelen kongreye Kuzey Kafkasya'da yaşayan tüm kavimlerin temsilcileri davet edilmişti. Kurultaya Çeçenleri, İnguşları, Kumukları, Dağıstanlıları, Nogayları, Türkmenleri, Kabardeyleri (Adıgeler), Balkarları, Çerkesleri, (Kuban Adıgeleri), Osetleri, vd. halkları temsil eden 500'den fazla resmi temsilci gelmişti.²³⁷ Davetliler içerisinde Devlet Duma'sı üyelerinden M. A. Karaulov ve N. N. Nikolayev de bulunmaktaydı. Başkanlık Divanı'nda “*Kafkasya Dağlıları Birliği Geçici Merkez Komitesi*” üyelerinin de yer aldığı toplantı Dağıstan Kadısı'nın (Kumuk) okuduğu dua ile açılmıştır. Geçici Komite Başkanı Avukat Basiat Şahan (Şahanov) kutlama konuşması ile katılımcılara seslenmiş ve Meclis Başkanlık Komitesi'nin seçilmesini önermiştir. Bu öneri doğrultusunda Başkanlık Divanı şu kişilerden oluşmuştur: Kuban ve Karaçay Bölgesi Çerkesleri adına avukat Mahomet Abuk, Balkarları temsilen avukat Basiat Şahan, Kabardey yöresi Adıgeleri temsilen avukat Pşimaho Kotse (Kosok), İnguşları temsilen Ahmethan Mutuş, Çeçenleri temsilen Abdülmecid (Tapa) Çermoy ve General Tonta Ukurov, Kumuklar, Karanogaylar ve Stavropol bölgesi

²³⁷ Halil Bal, “Kuzey Kafkasya'nın İstiklali ve Türkiye'nin Askeri Yardımı (1917-1918)”, *Kafkas Araştırmaları III*, (İstanbul: Çetin Matbaası, 1997), 33-34.

Türkmenleri temsilen avukat Reşidhan Kaplan, Stavropol bölgesi Nogaylar adına Bek-Murza İsayev, Osetler adına K. Borukatı ve N. Dziotı (Dziyoyev), Dağıstan bölgesini temsilen Devlet Duma'sı üyesi Dr. Muhammed Dalgat, mühendis A. Efendiyeve, yazar Said Habıy, vergi müfettişi A. Hasanov ve mühendis Zubeyir Temirhan ve Transkafkasya Türk-Tatarları adına Dr. A. Agayev. Ayrıca kurultaya Kafkasya ve Rusya'nın pek çok yerinden kutlama telgrafları gelmiştir. Kurultay Başkanlığı'na ise Basiat Şahan seçilmiştir. Kongre Başkanı Basiat Şahan mecliste sosyal-siyasal, tarım, hukuk, hırsızlık, din, eğitim ve mali sorunlarla ilgili komisyonların oluşturulduğunu ve çalışmaya başladıklarını bildirmiştir.

Daha sonraki günlerde görüşülen en önemli konulardan biri Meclis Başkanlık Üyesi Reşidhan Kaplan tarafından kongreye sunulan “*Birleşik Kafkasya Dağlıları Birliği*” örgütünün oluşturulması konulu raporu ve “*Dağlılar Birliği Anayasası*” olmuştur. Birleşmenin temel özellikleri anlatılıp görüşülmüş, daha sonra da anayasa metni madde madde okunarak tartışılmıştır. Yapılan görüşmeler sonucunda delegelerin alkışları ve sevinç gösterileri arasında “*Birleşik Kafkasya Dağlıları Birliği*”nin kuruluşu ve anayasası kongre tarafından oy birliği ile onaylanmıştır.²³⁸

Meclis'in kabul ettiği “*Kafkasya Dağlılar Birliği Anayasası*” şöyledir:

Madde 1. *Kafkasya Dağlılar Birliği bütün Kafkas Dağlılarını, Nogayları ve Türkmenleri birleştirir; Kafkasya Müslüman birliğinin bir üyesidir ve amacı tüm Kafkasya ve Rusya halklarının ortak barışçı yaşamını güvence altına almak, devrimin getirdiği özgürlükleri korumak ve güçlendirmek, demokratik ilkeleri ve tüm Dağlı kabilelerde ortak siyasal, sosyal, ulusal, kültürel çıkarları koruyucu ilkeleri yaşama geçirmektir.*

Madde 2. *Dağlıları, Nogayları ve Türkmenleri birleştiren organlar şunlardır:*

- 1) *Temsilciler Meclisi.*
- 2) *Dağlılar Birliği Merkez Komitesi.*

Madde 3. *Temsilciler Meclisi, Dağlı kabilelerin, Nogayların ve Türkmenlerin temsilcilerinden oluşur: 15 bin kişiye bir temsilci.*

²³⁸ Hüseyin Tosun Bey (Şaplı), *Terekale ve Andi Kurultayları – 1917*, Kuzey Kafkasya Halkları Toplantı ve Yasama Çalışmaları Raporları, Çev: Ahmet Nart, (İstanbul: Apra Yayıncılık, 2015), 28-30-58-63.

Madde 4. Mecliste bulunan her halk, Merkez Komitesi'nde temsil edilme hakkına sahiptir. Bugünkü Dağlılar Birliği Merkez Komitesi'ne 15 üye atanmıştır: Dağistan bölgesinden 6, Terek bölgesinden 6, Kuban ve Karadeniz bölgesinden 6 ve Stavropol bölgesinden 1 üye. Komitenin her üyesinin birinci ve ikinci aday gösterme hakkı vardır. Komite üyeleri kendi çevrelerinden bir başkan seçerler.

Dağistan bölgesi 6 temsilcisinden 5'i sürekli Temir-Han-Şura'da bulunur ve böylece Merkez Komitesi birimini oluştururlar, öteki üye Vladikafkas'tadır. Dağistan biriminin tümü, acil durumlarda Vladikafkas'a gidecek ve Merkez Komitesi'nin toplantılarına katılacaktır.

Kuban bölgesi iki temsilciden biri sürekli Vladikafkas'ta ikamet edecek, öbürü ise Kuban bölgesinde Merkez Komitesini temsil edecektir.

Madde 5. Merkez Komite üyeleri ve adayları Temsilciler Meclisi'ne seçileceklerdir; ayrıca her bölge ya da yönetim ayrı ayrı seçim yapacak ve meclis bu seçimleri değerlendirecektir.

Madde 6. Merkez Komitesi, Temsilciler Meclisi'nin yaptığı programı hayata geçirecek, kararlarını uygulayacak ve dönemin şartlarına göre gerekli bütün önlemleri alacaktır.

Madde 7. Dağlı kabileler arasındaki tüm siyasal ve sosyal sorunlar ve her kabilede ortaya çıkan komplikasyonlar Dağlılar Birliği Merkez Komitesi tarafından ele alınıp incelenecektir. Bu anlaşmazlıklar ve çatışmalar yerel komiteler ve örgütler tarafından ele alınamaz.

Madde 8. Merkez Komitesi, dönemin şartlarına göre bu tür bir temsilcilik durumu gerekli olduğunda bütün Dağlı nüfusun ve ayrı ayrı kabilelerin ve Dağlıların çıkarlarının temsilcisidir.

Madde 9. Dağlılar Birliği üyeleri Merkez Komitesi'nin getirdiği bütün düzenlemelere uymak zorundadır. Merkez Komitesi'nin kararlarına itaatsizlik durumunda Komite, Temsilciler Meclisi'ne, Birliğin itaat etmeyen üyesinin atılması önerisini getirebilir.

Madde 10. Dağlılar Birliği Merkez Komitesi, Kafkasya Müslüman Birliği Konseyi'ne temsilci gönderebilir.

Madde 11. Dağlılar Birliği'nin, Merkez Komitesi'nin tasarrufunda bulunan fonları ve kendi mühürü olacaktır.

Madde 12. Komite devrim düşüncesi propagandası amacıyla ve devrimin kazanımlarının Müslüman ve Dağlı Birliği için korunması gerekliliğiyle Vladikafkas'ta Rus ve Arap dillerinde yayınlanacak gündelik basın organını "Dağlı Yaşamı" (Горная жизнь - Gorskaya jizn) adında bir gazete çıkaracaktır.²³⁹ Komite ayrıca Dağlılar arasında konferanslar, mitingler vb. düzenleyerek propaganda çalışmaları yapacaktır.

Madde 13. Temsilciler Meclisi ve Merkez Komitesi toplantılarının geçerli olabilmesi için üyelerin yarısının toplantılarda bulunması gerekir ve kararlar basit çoğunlukla alınacaktır."

Merkez Komitesi'nin kompozisyonunu konu alan **14. Madde** üzerinde tartışmalar sürmüştür. Komite içerisinde tüm kabilelerin temsilcilerinin yer alması önerisi sunulmuştur. Sonunda Ahmethan Mutuş'un nüfusu 100 binden az olmayan tüm kabilelerin komiteye birer temsilci göndermesi önerisi 8 oyluk bir çoğunlukla kabul edilmiştir.²⁴⁰

Sonraki gün, mali sorunlar, tarımsal yardımlar, ortaklaşa çalışma, vergiler gibi sorunları inceleyen komisyonların yaptıkları çalışmaların sonucunda oluşturulan raporlar incelenmiş ve karara bağlanmıştır. Kurulan "Kafkasya Dağlı Halkları Birliği"nin siyasi alanı ve programı görüşülmüştür. Birliğin en büyük probleminin, özgürlüklerin sağlanması ve güvence altına alınması olduğu ifade edilmiştir. Birleşme ve örgütlenmenin, gericiliğe ve anarşiye karşı en etkili silahı oluşturacağı vurgusu yapılmıştır. Oluşturulması öngörülen Rusya Kurucu Meclisi ile Kafkasya Dağlı Halkları Birliği arasındaki ilişkilerin ne tür olacağı, özerk yerel hükümetlerde, idari, dini ve hukuki örgütlerde yapılacak reformlar, demokratik ve federal bir cumhuriyet yapısının gerekliliği gibi konuların da içerdiği rapor tartışılarak oybirliğiyle ve alkışlarla kabul edilmiştir. Diğer görüşülmesi gerekli sorunlarla ilgili raporlar da karara bağlanmıştır. Kuzey Kafkasya ve Dağıstan Dağlıları Birliği'nin anayasası da yürürlüğe sokulmuştur.²⁴¹

²³⁹ *Dağlı Yaşamı (Горная жизнь)*: Toplumcu-politik, ekonomik ve edebi türde olan bu gazete haftada iki kez çıkmak üzere 4 Ağustos 1917 tarihinden sonra Vladikafkas'ta yayınlanmaya başlamıştı. Kafkasya'nın sağ-sol tüm aydınlarını bir araya getiren bu milli yayın organı büyük bir tarihsel önem taşımaktadır.

²⁴⁰ (Şapli), *age.*, 70-71-72.

²⁴¹ Sefer E. Berzeg, *Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti 1917-1922 I. Cilt Kafkasya Dağlıları Birliği'nin Kuruluşu*, (İstanbul: Birleşik Kafkasya Derneği, 2003), 38-39.

Böylece Karadeniz ve Hazar arasında siyasi birlik meydana getirildiğini ortaya koyan bu ilk kurultayda ülkenin ekonomik, sosyal ve siyasi problemlerine ilişkin raporlar ele alınarak geçici yürütme görevine sahip “Kuzey Kafkasya Merkez İcra Komitesi” (Hükümet) oluşturulmuştur. Kafkasya Dağlı halklarının acı tecrübelerle dolu yaşamdan saygın ve müreffeh bir hayat tarzına yönelişi; sömürgecilerin “parçala-böl-yönet” zihniyetine hayır diyen iradeyi temsil eden bu kurultay, ülkeyi önce “egemenliğe” ardından “bağımsızlığa” götüren süreci başlatacaktır. Ayrıca bu durum Kuzey Kafkasyalıların zihniyet dünyasındaki büyük değişimin de dışı vurumudur. Kafkasya Dağlı Halklarının İkinci Kurultayı’nın Eylül ayında Dağıstan bölgesinin Andi yöresinde toplanması kararı alınarak çalışmalar sonlandırılmıştır.²⁴²

Kuzey Kafkasya Merkez İcra Komitesi’ne (Hükümet) Dağıstan’dan Beşir Dalgat, Mahaç Dahadayev, Nuh Tarkovski, Ali Hasanov, Zübeyir Temirhan ve Abdullayev, İnguşlardan Vassan Girey Cabağı²⁴³, Kabardey (Adıge)lerden Pşimaho Kotse, Balkarlardan Basiat Şahan, Terek bölgesi Kumuklarından Reşidhan Kaplan, Çeçenlerden Abdülmecid (Tapa) Çermoy, Kuban bölgesi Çerkes (Adıge), Abaza ve Dağlılarından Sultan Kaplan Girey, Stavropol Türkmen ve Nogaylarından Baymirza İsayev, Osetlerden Yelbızdiko Britayev (Britatı) seçilmişlerdir. Bunların yanında Merkezi Komite’nin aday (yedek) üyelikleri için de 28 kişi belirlenmiştir. Bunların içerisinde Alibek Taho-Godi, Nurmehmet Şahsuvar, Musa Kurumov, Nikola Cioyev, vb. gibi ünlü ve sosyo-politik sahalarda topluma hizmette bulunmuş kişiler de yer almaktaydı. Kabul edilen anayasaya göre, Merkezi Komite kendi içerisinde yöneticilerini belirleyecekti. Gerçekleştirilen seçimler sonucunda Abdülmecid (Tapa) Çermoy²⁴⁴ “Birleşmiş Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Merkez Komitesi” nin

²⁴² Mustafa Aydın Turan, “XIX. Yüzyıl Başlarında Bir Ulus-Devlet Tasarımı Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti ve Sonrası”,(Dünden Yarına Kafkasya-Konferans-İstanbul-2004), *Birleşik Kafkasya İdealine Adanan Ömür M. Aydın Turan Söyleşileri, Konferansları, Makaleleri, Çevirileri, Hikâyeleri ve Şiirleri*, Der: Nail Sönmez ve Orhan Doğbay, (İstanbul: Birleşik Kafkasya Derneği, 2018), 98.

²⁴³ Vassan Girey Cabağı (1882-1961) : 1882’de İnguş yöresindeki Nasırkort köyünde doğdu. Vladikafkas Klasik Spor Lisesi’ni bitirdikten sonra, Dorpat Politeknik Enstitüsü’nü (Ziraat Fakültesi) ve sonra Almanya’da Jena Tarım Enstitüsü’nü bitirdi. Üniversite yıllarında çeşitli Doğu ve Batı Avrupa dilleri öğrendi. Petersburg’ta Tarım Bakanlığı’nda görev aldı. Şubat 1917’den sonra Kuzey Kafkasya’da gerçekleştirilen kongreler sonucunda Kuzey Kafkasya Merkez Komitesi’nde Terek bölgesi İnguş yöresi asli üyesi oldu. Ailesiyle birlikte Kafkasya’ya yerleşerek, yurdunun örgütlenme ve devletleşme çabalarına aktif olarak katıldı. 11 Mayıs 1918’de bağımsızlığını ilan eden Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti’nde Abdülmecid Çermoy ve Pşimaho Kotse kabinelerinde Maliye Bakanı olarak görev aldı. Kızıl Ordu’nun Kafkasya’yı istilasından sonra 1921’de Türkiye’ye iltica etti. Daha sonra pek çok yerde çalışmalarını sürdürmüştür. 1961’de İstanbul’da vefat etmiştir.

²⁴⁴ Abdülmecid (Tapa) Çermoy: 15 Mart 1882’de Grozni’de dünyaya geldi. Çar’ın Muhafız Alayı’nda görev aldı. Daha sonra Kafkasya’ya dönerek ticarete atıldı ve petrol ticaretinde çok başarılı oldu.

Başkanlığına, Beşir Dalgat Dağıstan bölgesi, Basiat Şahan Terek bölgesi ve Pşimaho Kotse²⁴⁵ de Kuban bölgesini temsilen Başkan Yardımcısı olarak belirlenmiştir. Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği'nin bu kongrede kabul ettiği siyasal ilkeler arasında asıl problem olarak, Rusya'nın gelecekteki yönetim şeklinin federatif-demokratik cumhuriyet şeklinde kurulmasının gerekliliği belirtilmiştir. Kongre adına Duma (Yasama Meclisi) Başkanı Rodzyanko'ya, Hükümet Başkanı Prens Lvov'a ve Petrograd Sovyeti'nin Başkanı Çheidze'ye gönderilen telgraflarda da Dağlıların federatif-demokratik Rusya için mücadele edecekleri haber veriliyordu.²⁴⁶

Böylece Kuzey Kafkasya'nın çok çeşitli dillerde konuşan halkları tek bir harekette bir araya getirme yönünde mühim bir adım atılmıştır. Cesur ve savaştı ruhla Dağlıların tek bir yerde, aynı siyasi idealler etrafında birleşmeleri gerçekten büyük bir başarı sayılmaktadır. Dağlılar Rus İmparatorluğu ile uzun yıllar birlikte mücadele ettikleri için birleşme eğilimleri güçlü olmuştur. Rus yayılmacılığı Kuzey Kafkasya'da ayrı ayrı Çeçenlerle, İnguşlarla, Kumuklarla, Avarlarla, Kabardey-Adıgelerle, Balkarlarla vd. halklarla değil, tek bir siyasal örgütte birleşmiş ve bu birleşme ile muazzam bir güce dönüşmüş tüm Dağlılarla karşı karşıya kalmıştır. Kongrenin ilk ve en mühim başarısı bu olmuştur. Dağlı halklarının siyasi durumu giderek güçlenmeye başlamıştır. Dağlı bölgelerinde, Geçici Hükümet'in liderlik ettiği organlara Dağlılar Birliği Merkezi Komitesi'nin önderleri yerleşmiştir. Abdülmecid (Tapa) Çermoy, Pşimaho Kotse, Reşidhan Kaplan vd. gibi laik liberal-demokrat hareket liderlerinin Dağlı halklarının kendi geleceğini kendilerinin belirlemesi yönündeki ilerici düşünceleri, Kongre katılımcıları tarafından da bu düşüncelerin kabul edilmesi ve desteklenmesiyle, tüm Dağlı halklarının güçlerini bu düşünceler etrafında birleştirmesi, Kongre içerisinde sağlanan önemli bir başarı olmuştur. Sonuçta Kongre, Dağlı özgürlük hareketinin tüm aşamalarını ve amaçlarını belirlemiş ve başarı ile sonuçlanmıştır.

Bolşevik İhtilali'nden sonra Kafkasya'nın bağımsızlığını ilan etmesi sonucunda yeni kurulan devletin ilk başkanlığını üstlendi. Barış görüşmeleri için gittiği Paris'ten bir daha dönmedi. 1937'de Paris'te öldüğü sanılmaktadır.

²⁴⁵ *Pşimaho Kosok*; Rus resmi kaynaklarındaki adı "Kotsev Pşemaho Tamaşeviç", 1887'de bugünkü Kabardey-Balkar Cumhuriyeti sınırları içindeki Babugoy köyünde doğdu. Sankt Petersburg Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunu oldu. Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti Hükümeti'nin 2. Devlet Başkanlığı'nı yaptı. Kafkasya'nın işgalinden sonra Türkiye'ye iltica etmek zorunda kaldı. 9 Ocak 1962'de İstanbul'da vefat etti.

²⁴⁶ Göyüşov, *Kuzey Kafkasya Dağlılarının*, 73.

Kuzey Kafkasya Dağlı Halklarının İkinci Kurultayı - Andi Kurultayı (18 Eylül 1917)

Bu sırada Rusya’da tam bir karışıklık vardı. İktidarda olan Liberalist Kerenski Hükümeti duruma hâkim olamamış ve vaatlerini gerçekleştirememiştir. Bununla beraber Lenin’in yönettiği Bolşevik Partisi durmaksızın güç kazanmaktaydı. İmparatorluk taraftarı Gl. Vrangeli ile Gl. Denikin ise İngiltere ve Fransa’nın yardımlarıyla İmparatorluğu yeniden canlandırmaya çalışıyorlardı. Kuzey Kafkasyalılar ise bu karışık durumdan bir an önce kurtulmak, örgütlenmek maksadıyla büyük çaba içerisindeydiler.²⁴⁷

Kuzey Kafkasya Dağlı Halklarının Birinci Kurultayı genel olarak, sosyalistlerden genel tarikatlara kadar farklı gruplar adına bir tartışma platformu olarak hizmet etmiş ve en azından bir süre bu grupları Kuzey Kafkasyalıların ana ideolojisi olan “birleşme” hususunda bir araya getirme konusunda büyük bir rol oynamıştır. Merkez Komitesi Eylül 1917’de Andi köyünde Kuzey Kafkasya Dağlı Halklarının İkinci Kongresi’ni düzenlemeyi planlamıştı. Ancak ikinci kurultay için delegelerin seçilmesi amacıyla yerel toplantılara Ağustos 1917’de başlamışlardı. Bununla beraber, Kuzey Kafkasya’nın bağımsızlığının derhal ilan edilmesini istemek amacıyla Müslüman din adamları, özellikle Necmeddin Gotsinski²⁴⁸ ve Uzun Hacı Saltinski tarafından kışkırtılmış 20.000 kişilik bir kitlenin toplanması ve yeni ortaya çıkan komünist tehdidi, Celal Korkmazov²⁴⁹ başkanlığındaki unsurlar, kongrenin Andi’de

²⁴⁷ Yılmaz Nevruz Karaçaylı, “Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti”, *Birleşik Kafkasya*, Yıl: 1, Sayı: 1, (Ağustos-Eylül-Ekim 1964), 24.

²⁴⁸ *Necmeddin Gotsinski (1862-1925)* : Dağistan’ın Avar yöresinde, Gozo köyünde doğdu. İmam Şamil döneminde Rus İmparatorluğu’nun işgalci kuvvetlerine karşı savaşmış olan Naib Donogo Muhammed’in oğludur. Seçkin bir din alimi ve yetenekli bir şair olan Gotsinski, öğrenimini tamamladıktan sonra Koisublinsky bölgesinin naibi (yöneticisi) oldu ve Dağistan Halk Mahkemesi üyeliğine seçildi. 1903’te Türkiye’ye giderek bir süre İstanbul’da dini ve laik literatürü inceledi; bu nedenle Rus makamlarınca “Osmanlı-Türk ajanı” olarak görüldü. Dağistan’a dönüşünde ilahiyat okullarında ders verdi. Şubat 1917 Devrimi’nden sonra Dağistan Milli Komitesi’ne seçildi. Kuzey Kafkasya’nın özgürleşme ve devletleşme çabaları içinde önemli rol oynadı. Mayıs 1917 Vladikafkas Kongresi’nde “Dini İşler Konseyi” başkanlığına seçildi. Eylül 1917’deki Andi Kongresi’nin öncesinde, Kuzey Kafkasya’nın beşinci imamı (İmam Şamil’den sonraki teokratik devlet başkanı) ilan edildi. Ancak kendisi, bu iki kurultaydan sonra Kuzey Kafkasya Merkez İcra Komitesi’nin emrinde Din İşleri Konseyi Başkanı (Şeyhülislam) olarak çalışmayı kabul etti. 1925’te Sovyet Hükümeti tarafından ele geçirilmiş ve Rostov’da idam edilmiştir.

²⁴⁹ *Celal (Celalutdin) Korkmazov (1877-1938)*: Kumuk. Temirhan Şura yakınlarındaki Kumtorkala köyünde doğdu. 1905’teki devrimci faaliyetleri nedeniyle Olonest’e sürgün edildi ancak 1917’ye kadar Paris’te yaşadı ve Sorbonne’da hukuk eğitimi aldı. Şubat Devrimi’nin ardından geri döndü. 1917 Mayıs’ında önce Dağlı sosyalistlerin kurduğu gruba, sonra da Rus Komünist Partisi’ne katıldı. Rus Komünist Partisi tarafından Dağistan Bölgesi İcra Komitesi Başkanı oldu. Temmuz 1918’de Bölge İcra Komitesi Başkanlığı’na getirildi. Ocak 1920’de Kafkasya Savunma Kurulu Başkanı oldu. 21 Şubat 1921’de Lenin tarafından Dağistan delegelerinin merkezdeki liderliği verildi. Haziran 1939’da diğer Kafkasyalı yöneticilerin akıbetine uğrayıp burjuva milliyetçiliği ile suçlanınca tasfiye edildi. Dağistan’ın

toplanmasını imkânsız hale getirmiştir.²⁵⁰ Bir toplantı yapan Merkezi Komite üyeleri, böylesine kalabalık ve heyecanlı bir ortamda delegeleri toplayarak ülkenin yaşamsal sorunlarını tartışmanın olanaksız olacağı neticesine varmışlardı. Bu yüzden de Andi'ye gidilerek siyasi ortamın genel olarak halka açıklanması ve delegelerin çağırılması suretiyle kurultayın Vedeno'da yapılması kararlaştırılmıştı. Bu kurultay, Şamil'in yakalanmasıyla kesintiye uğrayan İmam Şamil devletinin yeniden canlanması ve Birinci Kurultay'ın hazırladığı Birlik Anayasası'nın sonuçlandırılması ve onaylanması olarak algılanıyordu. Medeni kanunlar ve yerel geleneklere dayanan temel hükümler ve sözleşme hazırlanmıştır. Ayrıca Kuzey Kafkasya ve Dağıstan'daki tüm Müslümanların müftüsü olarak Necmeddin Gotsinski seçilmişti.²⁵¹

“*Kuzey Kafkasya Milli Kurucu Meclisi*” ismini de alan bu kongre de tam bir birlik ve anlayış havası içerisinde tüm Kuzey Kafkasyalılar temsil edilerek çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Birinci Kurultay'da alınan kararlar tekrar kabul edilmiş ve müstakbel anayasanın ana hatları belirlenmiştir.²⁵² Bölgenin bağımsızlığını sağlamak amacıyla yönelik olan bu ikinci kurultaya katılanlar arasında Dağıstan ve Zakatala (Azerbaycan) sakinleri, Terek bölgesinden Kabardeyler, Balkarlar, Osetinler, İnguşlar, Çeçenler, Kumuklar ve Salataylar, Kuban bölgesi kabileleri; Karaçaylar, Abhazlar, Çerkesler, Nogaylar vd., Sohum bölgesi sakinleri; Abhazlar, Terek bozkırlarının kabileleri Nogaylar ve Kara Nogaylar ve Stavropol vilayetinden Türkmenler ve Nogayların temsilcileri (1500 temsilci) bulunmaktaydı.²⁵³ Bu durum İmam Şamil'in bir asır önce oluşturmak istediği ve Çerkeslerin istiladan sonra da düşünmekten bir an bile vazgeçemedikleri Şimali (Kuzey) Kafkas siyasi ve idari birliğinin yani Kafkas birleşik hükümetinin temel atması anlamına geliyordu. Bu ikinci kurultay, kutsal birleşmenin meydana çıkmasını sağlamaktan başka diğer bir önemli vazife görmüştü ki: o da devletin esaslarını medeni kanunlara ve milli geleneklere uyarak sıraya koyması ve düzenlemesi olmuştur. Birinci kurultayda kararlaştırılan Merkez Komitesi,

önde gelen Bolşeviklerinden biridir. Kendisi için “Ermeni'den daha beter! Rus'tan daha çok Rus!” olduğu söylenmektedir.

²⁵⁰ İkinci Kurultay ile ilgili çelişkili bilgiler vardır. Bazı kaynaklarda tarih verilmekte ancak gerçekleşen yer açısından, bazı kaynaklar, Vladikafkas'ı verirken bazı kaynaklar ise Andi'yi vermektedir. Bkz. Berzeg, *Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti 1. Cilt*, 73, Bkz. Göyüşov, *Kuzey Kafkasya Dağlılarının*, 134.

²⁵¹ Mitat Çelikipala, *Search For A Common North Caucasian Identity: The Mountaineers' Attempts For Survival And Unity In Response To The Russian Rule (Müşterek Bir Kuzey Kafkasyalı Kimliği Arayışı: Dağlıların Rus Hâkimiyeti Karşısında Varoluş ve Birlik Mücadelesi)*, (Doktora, Bilkent Üniversitesi, 2002), 68-70-71.

²⁵² Karaçaylı, *age.*, 24.

²⁵³ Saydam, *Kuzey Kafkasya'daki Bağımsızlık Hareketleri*, 325.

dört aylık tecrübenin ardından teşkilat kanunlarını Umumi Meclis'e (Genel Meclis) sundular. Pek çok müzakere ve görüşmelerden sonra Şimali (Kuzey) Kafkas Hükümeti'nin anayasasının şu temel ilkeleri belirlenmiştir:

“1- Tüm Şimali (Kuzey) Kafkas kavimleri bir siyasi birlik teşkil ederler.

2- Bu birlik içinde her kabile tam bir muhtariyete sahip olacaktır.

3- Memleketin umumi işleri iki teşrii (yasama) meclise bırakılmıştır. Birincisi otuz binde bir nispetinde seçilmiş Mebuslar Meclisi, diğeri her kabilenin seçeceği ikişer azadan oluşacak olan Ayan Meclisi.

4- Her iki meclis kendi aralarında bir icra heyeti, bu heyet de kendi arasından bir reis seçer. Bu reis aynı zamanda bütün birliğin başkanıdır.

5- Devletin anayasasının muhafaza ve idamesi, meclisler tarafından yapılan kanunların, icra kuvvetinin ve her kabileye ait idari ve kazai işlerin anayasaya uygun olup olmadığını denetlemek üzere bir yüksek divan oluşturulacaktır.”²⁵⁴

Taslak onaylandı ve taslakta saptanan ilkelere uygun olarak ihtiyaç duyuldukça, hükümet kurumlarının oluşturulacağı ve bunların kesin onayının organizatör kurumlara ait olacağı kararlaştırılmıştır. İkinci kongre, siyasi olayların daha sonraki gelişimini düşünerek, bu hususta Dağlıların ülkülerine esas teşkil edecek bir temel düzenlemekteydi. Bu gaye ile anayasa taslağındaki gibi Kurultay Merkez Komitesi ile Dağlılar Birliği Kurultayı'nın yetkisini ve görevlerini hükümet ve parlamento haline dönüşebilmelerini sağlayacak şekilde genişletme çalışmaları yapmıştır. Kurultayda alınan bu kararlar sonucunda 15 üyeden oluşan Merkez İcra Komitesi yeniden belirlenmiştir. Komitenin başkanlığına Abdülmecid Çermoy getirilmiş ve çalışmalar sonlandırılmıştır. Komite içerisinde Haydar Bammat²⁵⁵, Pşimaho Kotse gibi tanınmış önemli kişiler bulunmaktadır. İkinci Kurultay, Komite'ye memleketin yüz yüze geldiği

²⁵⁴ Aziz Meker, “Kafkas”, *Kafkas Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 8, (Ağustos 1953), 9-10.

²⁵⁵ *Haydar Bammat*; 1890'da Dağıstan'da doğdu. 1912'de Petersburg Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. Bolşevik İhtilali'nden sonra kurulan yeni devletin Dışişleri Bakanlığı görevini üstlendi. Kafkasya'nın işgalini takiben Fransa'ya yerleşti ve çeşitli anti-Sovyet yayınların yöneticiliğini yaptı. 1925'te Nadir Şah'ın ricasıyla Afgan vatandaşlığına geçerek Afganistan'ın İsviçre temsilcisi oldu. Yine aynı yıllarda Sovyetler Birliği ile düşmanca ilişkiler içinde olan Japonya adına istihbarat faaliyetlerinde bulundu. 1934-1965 yılları arasında çalışmalarına devam ettiği ve Kafkasya hakkında birçok önemli yazılar yazdığı Paris'te 31 Mart 1965'te vefat etti.

en tehlikeli durumlarla mücadele edebilecek olağanüstü yetkiler de vermiştir.²⁵⁶
Bunlar:

“ a) *Ulusal ordu kurma yetkisi.*

b) *Temel tüketim mallarının ülkeden ihracını yasaklama yetkisi.*

c) *En uygun görülecek zamanda Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını resmen ilan etme yetkisi.*”

Kurultay tüm bu kararları alarak onaylamış ve dağılmıştır.²⁵⁷

Kurultayın başlıca kazanımı, Kuzey Kafkasya Dağlılarının özerkliğinin hayata geçirilmesi için çalışmalara başlanması kararının alınması olmuştur. Alınan bu karara istinaden özerkliğin fiili olarak hayata geçirilmesine başlanmış ve Kuzey Kafkasya Dağlıları Merkez Komitesi'ne hükümet yetkileri verilmesi kararı alınmıştır.²⁵⁸

Merkezi Komite olağanüstü geniş yetkilerle donatılmış bir vaziyette, en karışık ve en tehlikeli bir zamanda çalışmalara başlamıştır. Dağlılar ile Kazaklar arasındaki tehlikeli boyutlara ulaşmakta olan çatışmalar, partilerin yeni sarsıntılara neden olabilecek başkent merkezlerindeki çekişmeleri, cepheden evlerine dönen morali bozuk askerlerin gürültülü patırtılı geçişleri ve dahası demiryolları ile iâşe, finans ve diğer kurumlardaki tam bir örgütsüzlük o zamandaki karmaşıklığı gözler önüne seren şartlar olmuştur. Yaşanan bu büyük kargaşa ortamı Merkez İcra Komitesi'nin işlerini daha da zorlaştırıyordu. Kerenski Hükümeti, her iki tarafta da hayal kırıklığına sebep olmuştu. Sağda, Kazaklar ve daha dün o denli güçlü Kadetler Partisi tarafı; solda, başlarında Lenin'in yer aldığı Enternasyonalist ve Maksimalist olarak isimlendirilen Sosyalist Devrimci sol tarafı bulunmaktaydı. Merkezin bu iki aşırı akımla koalisyon oluşturma hususunda tekrarlanan girişimleri sonuç vermiyordu. Kısaca yokluğu bütün ülkeyi zarara uğratan üçlü bir iktidar kurulamıyordu. Merkezin civarla (periferi) olan ilişkisi gittikçe azalıyordu.²⁵⁹ Bolşeviklerin hükümet darbesi artık yaklaşıyordu.

²⁵⁶ Ayten Berzeg (Fransızca'dan Çeviren), *I. Dünya Savaşında Kuzey Kafkasyalılar*, (Ankara: KAFAV Yayınları, 2005), 23.

²⁵⁷ Berzeg, *Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti*, 77.

²⁵⁸ Göyüşov, *Cumhuriyet Yolunda*, 43.

²⁵⁹ Berzeg, *I. Dünya Savaşında*, 23-24.

1.2. Güney – Doğu Birliği

General Kornilov'un eylemlerinin tasfiyesini takiben Petrograd'daki Geçici Hükümet yalnızca bir isim olarak yerinde durmaktaydı. Kuzey Kafkasya'da, Kazakların yoğun olarak yaşadığı alanlarda iç savaşın kapıya dayandığı görülmekteydi. Kuban ve Don bölgelerinde Kazaklarla Rus nüfus arasındaki ilişkiler bozulma aşamasındaydı. Rusların çoğu Bolşeviklerin yanında yer almaktaydı. Bolşevikler, aynı zamanda kalabalık yerleşim merkezlerinde toplanan başıbozuk askerler ordusundan da destek almaktaydı. Don ve Kuban bölgesindeki Kazak önderleri, bu ortam içinde Don, Kubak, Terek ve Astrahan Kazaklarıyla beraber Kalmukları ve bütün Kafkasya halklarını birleştirecek olan, Güney-Doğu Birliği olarak isimlendirilen bir oluşumun olabirliği üzerinde fikir alışverişinde bulunmaya başlamışlardı.²⁶⁰ Kazaklar, aynı zamanda bazı Müslüman bölgelerinin halkını ve bu arada Kafkasya Dağlılarını da, bu girişime katılma hususunda ikna etmişlerdi. Tarihe “*Güney-Doğu Birliği*” ismiyle geçen bu kurumun birleşiminde 7 Kazak ordusu, Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği, Başkurt, Kazak-Kırgız, Türkistan'ın özerk grupları, Kalmıklar vb. bir araya gelmişlerdi. Bu birliğin kurulmasında başrolü oynayan Terek-Kazak Ordusu'nun Atamanı M. Karaulov olmuştu. Birliğin kuruluş kongresi 15-21 Ekim 1917'de Vladikafkas'ta gerçekleştirilmişti.²⁶¹

Gerçekleştirilen bu görüşmeler neticesinde “*Kazak Orduları, Kafkas Dağlıları ve Özgür Bozkır Halklarının Güney-Doğu Birliği*” antlaşması imzalanmıştır. Bu birlik Don, Kuban, Terek, Astrahan, Ural Kazaklarını, Kuzey Kafkasyalıları (Sohum yöresi-Abhazya ve Zakatala yöresi-Lezgiler dahil), Astrahan ve Stavropol bölgelerinin özgür bozkır halklarını (Kalmuklar, Türkmenler, Nogaylar vb.) da içermekteydi. “*Güney-Doğu Birliği Birleşik Hükümeti*”, 16 Kasım'dan sonra Kuban bölgesinin merkezi olan Yekaterinodar'da faaliyetlerine başlamıştır. Kuzey Kafkasyalıları, bu birlik hükümetinde 4 temsilci ile temsil edilmişlerdir. Bunların arasında yalnızca üç kişi Abdülmecid (Tapa) Çermoy, Haydar Bammat ve Pşimaho Kosok'un kişiliğinde dolduruluyordu. Fakat bunlardan Haydar Bammat gerçekte hiçbir zaman hükümete girmemiştir. Henüz başlangıçta uzun sürmeyeceği belli olan bu anlaşmayla Kuzey Kafkasyalıları, Güneydoğu Birliği'nin merkezden kopma politikasını desteklemek

²⁶⁰ Sefer E. Berzeg, *Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti Devlet Başkanı Pşimaho Kotse (Kosok) - Yaşamı ve Gurbet Yazıları*, (Ankara: Kuban Matbaacılık Yayıncılık, 2011), 147.

²⁶¹ Göyüşov, *Kuzey Kafkasya Dağlılarının*, 131.

maksadıyla, merkezin kendi sorunları üzerindeki etkisine son vermeyi ve Kazakları Rusya'dan tecrit etmeyi düşünmüşlerdir. Bu şekilde zaman içinde kendi durumlarını az çok sağlam bir biçimde kuvvetlendirmek ve daha sonra Rusya'nın ve onun güçlü maşası Kazakların ilhakçı komplolarını boşa çıkarmayı hedeflemişlerdir. Nitekim bu anlaşma, Kafkasyalılarla Terek Kazakları arasında sürmekte olan silahlı mücadelenin şiddetini biraz da olsa azaltmıştır. Güneydoğu Birliği Hükümeti, silahlı çatışmayı bitirmek maksadıyla, Terek Kazaklarını Kafkasyalılar lehine bazı toprak ödünlerinde bulunmaya zorlamıştır. İhtilalin ardından yerli halk tarafından silahlı mücadele suretiyle Kazaklardan geri alınmış bulunan Çeçen-İnguş muhitindeki Karabulak, Sunja, Voznesenski kaleleri Kafkasyalılara bırakılmıştır. Kuban bölgesinde de buna benzer bir durum yaşanmıştır. Güneydoğu Birliği'nin zorlamasıyla Kazaklar yerli Kafkasyalılar ile olan ilişkilerini yumuşatmak mecburiyetinde kalmışlardır.²⁶²

Güney-Doğu Birliği, bir zaman şekli olarak varlığını sürdürmüştü de, Ekim Devrimi, Kuzey Kafkasya'da meydana gelen olayların tamamen farklı bir senaryo üzerinden gelişmesine sebep olacaktır. Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesi aynı zamanda, Eylül 1917'de gerçekleştirilen Kuzey Kafkasya Dağlı Halklarının İkinci Kurultayı'nın kabul ettiği kararların da kâğıt üzerinde kalmasına sebep olacaktır.²⁶³

1.3. 1917 Ekim – Bolşevik Devrimi (25 Ekim (7 Kasım) 1917) ve Kuzey Kafkasya

Kuzey Kafkasya'da bu gelişmeler yaşanırken Rusya'da Bolşevik İhtilali'nin gerçekleşmesi için son hazırlıklar da bitmek üzereydi. Lenin, Eylül sonundan itibaren silahlı ayaklanmanın başlatılması için gereken işareti bildirmişti. Bolşevik Parti içindeki zayıf muhalefete rağmen 10 Ekim'de Parti Merkez Komitesi, Lenin'in dayattığı ilkeleri kabul etmişti. 16 Ekim'de Petrograd Sovyeti, Askeri Devrim Komitesi'ni oluşturdu. Komitenin başına da Troçki gelmişti ve komite partinin askeri kanadı niteliğinde yer almaktaydı.²⁶⁴

25 Ekim günü (Batı takvimine göre 7 Kasım. 25 Ekim, birkaç ay sonra değiştirilen eski takvime göredir) çoğunluğunu fabrika işçilerinin meydana getirdiği Kıızıl Muhafızlar kentteki kilit noktaları tutarak Kışlık Saray'a doğru harekete

²⁶² Berzeg, *Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti*, 82.

²⁶³ Göyüşov, *Kuzey Kafkasya Dağlılarının*, 133.

²⁶⁴ Kumuk, *age.*, 91.

geçmişlerdir. Bu hareket, kansız bir hükümet darbesinin ta kendisiydi. Geçici Hükümet'in varlığına son verildi. Hükümetin bazı bakanları tutuklandı, Başbakan Kerenski ülkeyi terk etmişti. Darbe zamanlaması, diğer akşam açılan Tüm Rusya İşçi ve Asker Temsilcileri Sovyetleri İkinci Kongresine denk gelecek şekilde planlanmıştı. Kongreye katılan 649 delegenin 399'u, yani %60'ı Bolşevikti ve gündemi de onlar belirlemekteydi. Menşevik ve sosyalist devrimcilerin sağ kanadına ait delegeler kongreden kovulmuşlardı. İşçi organizasyonlarından destek alan sosyalist devrimciler Bolşeviklerle kısa süren bir koalisyona ulaştılar.

Kongre, Geçici Hükümet'in düştüğünü ve iktidarın Sovyetlere geçtiğini bildirerek oy birliği ile üç mühim karar almıştır. Alınan kararların ilk ikisi Lenin tarafından önerilen kararlardır. İlki, "İşçi ve Köylü Hükümeti" adına, ilhaksız, tazminatsız, "adil ve demokratik bir barış" için savaş halindeki bütün halklara ve devletlere, müzakerelere başlama önerisi yapan bir bildiriye olmuştur. Sosyalist Devrimciler tarafından yazılan bir tasarı metniyle birleştirilmiş olan ikinci karar önergesi ise toprak üzerine olmuştur. Bu karar, Bolşeviklerin uzun vadede tarımın toplumsallaştırılmasına yönelik teorilerden çok, köylülüğün küçük burjuva isteklerine cevap niteliğindedir. Toprağın özel mülkiyeti yürürlükten kaldırılıyordu. *"Toprağı kendi emeği ile işlemek isteyen tüm Rusya devleti vatandaşlarına (cinsiyet ayrımı yapılmaksızın)"* toprağı kullanma hakkı veriliyordu. Madenler ve madenlerden kaynaklanan diğer haklar ise devlete ait olmuştu. Toprağın alınıp satılması, kiralanması ve ücretli işçi çalıştırılması da yasaklanmıştı. Toprak hususundaki son karar Kurucu Meclis'e bırakılmıştı. Toplantıya başkanlık eden Kamenev tarafından teklif edilen üçüncü kararlar da Kurucu Meclis toplanana kadar ülkeyi yönetmek için, Tüm Rusya Sovyetleri Kurultayı ve onun yürütme komitesinin otoritesi altında Geçici İşçi ve Köylü Hükümeti olarak çalışacak bir Halk Komiserleri Konseyi (Sovnarkom) oluşturuluyordu. İhtilalin kapsamı gibi içeriği hakkındaki karar da zamana bırakılmıştı. 12 Kasım günü yapılması önceden planlanan seçimlerin iptal edilmesini Lenin istememiştir. Beklenildiği gibi çoğunluğu köylülerin oluşturduğu seçmenler, Sosyalist Devrimcilere salt çoğunluk vermiştir. Toplamda 520 sandalyenin 267'si Sosyalist Devrimcilere, 161'i Bolşeviklere gitmiş ve kalanı da pek çok sayıda gruba bölünmüştür.

Batı dünyasında şok etkisi bırakan devrimin ilk sonucu, Almanya ile korkunç bir savaşın tam ortasında Rusya'nın İtilaf Devletleri saflarından ve savaştan

çekilmesi olmuştur. Yaşanan bu affedilmez ihanetin ardından eski Rusya hükümetlerinin borçlarının reddi ile toprak ve fabrikaların kamulaştırılması gelince ve ihtilal kendini bütün Avrupa ve dünyayı ezecek bir devrimin ilk aşaması ilan edince, bu durum kapitalist Batı dünyasının tamamına yönelik kökten bir saldırı olarak sayılmıştır.²⁶⁵

Devrimin ardından Lenin'in imzasını taşıyan şu açıklama duyurulmuştur:

“Rusya Müslümanları, Kırım ve Volga Tatarları, Çeçenler ve Dağ Kazakları!”²⁶⁶

Çarlar ve zalimler tarafından kutsal emanetleri ve camileri yok edilen, inanç ve geleneklerine saldırılan sizler! Bundan sonra inançlarınız, gelenekleriniz, ulusal ve kültürel kurumlarınız tamamen özgürdür ve bunlara tecavüz edilemeyecektir. Artık hiçbir engelleme olmaksızın kendi ulusal yaşamınızı inşa edebilirsiniz. Bu sizin en doğal hakkınızdır. Ve bilin ki haklarınız kudretli devrimin işçileri, askerleri, köylüleri ve temsilcileri tarafından korunacaktır.”

Devrimin ertesi günü, 8 Kasım 1918'de Sohum'da Abhaz Halk Kurultayı yapıldı. Abhazlar kendi kaderlerini kendileri tayin edeceklerini duyurarak *Abhaz Halk Sovyeti*'ni oluşturdular. Bu esnada Güneydoğu Birliği, Kazaklar üzerinde baskı oluşturarak, onların militarist eylemlerini durdurup, etki alanı hususunda Kafkasyalıların lehine kararlar almaktaydı. Kazak işgali altındaki Karabulak, Sunja ve Voznejenski bölgeleri Kafkasya Merkez Komitesi'nin yönetimine bırakılırken, Kuban bölgesinde de benzer olaylar gerçekleşmiştir. Terek Kazakları, Kafkasyalıların birliğe dahil olmasından ve arazi hususunda avantajlar elde etmesinden rahatsızlık duymuştur. Sunja hattındaki sekiz yerleşim biriminde protesto eylemleri yapan Kazaklar, *“İnguş, Çeçen ve diğer Kafkasyalılar bizim için bir felakettir, Güneydoğu Birliği'nin içine alınmamalıdır,”* diye konuşuyorlardı. Bir sonuç çıkmayınca, birliğin en mühim üyelerinden olan Karaulov öldürülmüştür.

Kasım ayında Çeçen Alayı ile büyük bölümü Kazaklardan meydana gelen Rus birlikleri arasında ilk büyük çatışma gerçekleşti. Yaşanan bu çatışmalarda Grozni'de yaşayan sivil Çeçenler üzerinde toplu katliamlar yapılmıştır. Bu gelişme üzerine tepki olarak Şeyh Deni Arsan idaresindeki Çeçenler şehri kuşatmıştır. Fakat Şeyh Deni

²⁶⁵ Edward Hallett Carr, *Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi, 1917-1929*, Çev: Levent Cinemre, (İstanbul: Yordam Kitap, 2015), 52-53-54-55.

²⁶⁶ Kazakların Müslüman olmadığı göz önüne alınırsa, *“Dağ Kazakları”* deyimiyse Lenin büyük olasılıkla Kafkasyalı Müslüman Dağlı Halklarını kastetmiştir.

Arsan ve adamları Kazaklar tarafından öldürülmüştür. 1917 yılının sonlarına doğru Bolşeviklerin tarafına geçtiklerini duyuran Mozdok bölgesi Kazakları, Rusya ile ittifak yaparak Çeçen ve İnguşlara karşı bir cephe meydana getirmişlerdir. Bu provokatif taktiğin maskesi Kirov ile beraberindeki Bolşevik grubu tarafından düşürülmüş ve Kazaklar tekrardan karşı ihtilalcilerin tarafına geçmişlerdir. Kazaklar Kafkas Cephesi'nden dönen askerlerin himayesi altına girmeye çalışmışsalar da bir sonuç alamamışlardır. Bir taraftan Kafkas Cephesi'nden dönen askerler, diğer taraftan Don bölgesinden gelen Bolşevik baskısı Güneydoğu Birliği'ni Kuzey Kafkasyalılar için anlamsızlaştırmıştır. Bu durumun ardından Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Merkez Komitesi gönderdiği temsilcileri geri çekerek 2 Aralık 1917'de Güneydoğu Birliği ile olan ilişkisini sonlandırmıştır. Güneydoğu Birliği'nden ayrıldıktan sonra Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Merkez Komitesi, Rusya Kurucu Meclisi'nin toplanacağı zamana kadar Kuzey Kafkasya'da kontrolü altında geçici bir hükümet kurulduğunu duyurdu (5 Aralık 1917'de ilan edilen bir deklarasyonla Merkez Komite Başkanı Reşidhan Kaplan başkanlığında geçici Terek-Dağıstan Hükümeti kuruldu. Bu hükümet Terek Kazaklarını da kapsıyordu. Hükümet uzun ömürlü olmamıştır. Topraklarının bir kısmını Kuzey Kafkasyalılara bırakmaları gerekebileceğinden endişelenen Terek Kazaklarının büyük çoğunluğu Bolşevikleri desteklemeye başlamıştır.) ve Kuzey Kafkasya'nın özerkliğini ilan ederek Rusya'dan ayrılmanın ilk adımını attığını göstermiştir. Merkezi Komite ilke olarak Rusya ile federal yapıda bir birliğe doğru gidildiğini ifade etmekteydi. Her halk kendi kendini yönetecek ve kendi kaderini tayin etme hakkına sahip olacaktı. Bu karar doğrultusunda Kafkasya Dağlıları Birliği, Federal Rusya Cumhuriyeti'nin bir ögesi olarak görüldüyse de 21 Aralık 1917 tarihinde Rusya ile olan tüm bağların koparıldığını duyurarak Rusya Kurucu Meclisi'nin toplanmasının da Kuzey Kafkasyalılar için artık bir anlam ifade etmeyeceğini ilan etmiştir.²⁶⁷

Kuzey Kafkasya'nın istiklalini ilan etmesi 21 Aralık 1917'de yayımlanan bu deklarasyonla olmasına rağmen, dış devletlerce tanınması ancak 11 Mayıs 1918'de, özetle bundan beş ay kadar sonra yayınlanacak bir deklarasyonla gerçekleşecektir. Kuzey Kafkasya'nın 21 Aralık 1917'de bağımsızlığını duyurması, ülkeye yerleştirilmiş bulunan Rus ve Kazak kolonilerini memnun etmemiş ve bunların

²⁶⁷ Kumuk, *age.*, 92-93-94-95-97.

Bolşeviklere daha da yaklaşmalarına neden olmuştur. Böylelikle Kuzey Kafkasya, istiklali için fiilen mücadeleye yeniden başlamış durumda kalmıştır.²⁶⁸

1.4. Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti'nin Bağımsızlık İlanı – 11 Mayıs 1918

1918 yılının Mart ayında, birleşmiş Rus birliklerinin Vladikafkas'ı ele geçirmesi üzerine, Dağlı hükümetinin bir grup üyesi Kuzey Kafkasya'da Vassan Girey Cabağı'nın liderliği ile bağımsızlık uğrunda mücadeleye devam ederken, diğer bir grup ta Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın dahil olduğu Güney Kafkasya Birliği ile görüşmeler yapmak üzere Tiflis'e gitmişlerdir. Geçici Dağlı Hükümeti'nin Başkanlığını yürütme görevi ise İnguş Milli Konseyi'nin Başkanı Vassan Girey Cabağı'ya verilmişti. Vassan Girey Cabağı'nın yazdığına göre, *“Ülke dışına gönderilmiş olan kurula, memlekette kalmış olan hükümet üyelerinin başındaki Vassan Girey Cabağı'nın imzasıyla her çeşit anlaşmalar yapabilmek için tam yetki belgesi verilmişti”*. Tiflis'ten sonra birçok yerlerde de çeşitli kişilerle görüşmeler yapacak olan bu temsilciler kurulunda Haydar Bammat (Başkan), Zübeyir Temirhan, Muhammed Kadı Dibir, Abdülmecid Çermoy, Alihan Kantemir gibi kişiler yer almaktaydı. Heyet daha sonra İstanbul'a Osmanlı Devleti ile görüşmeye de gidecekti. Bu heyet Dağlı hükümetinin, siyasi varlığını koruyabilmek için yollar aramaya başlamış ve Güney Kafkasya Birliği'ne katılmak maksadıyla onun önderlerine başvurmuştur. Bu başvuruda birleşmenin siyasi ve iktisadi zorunluluklardan doğduğu ve eğer Dağlılar ile birleşmezlerse, Güneylilerin de tek başlarına Bolşeviklerle baş etmelerinin mümkün olamayacağı belirtilmekteydi. Başvuruda çeşitli nedenler gösterilmiş olmasına karşın, Dağlı liderleri her şeyden önce Ruslarla mücadelelerinde Güney Kafkasyalılardan yardım almak istiyorlardı. Ancak Vassan Girey Cabağı'nın yazdığı gibi, Temsilciler Kurulu, Tiflis'te *“Rus ve Kazaklarla yapılan mücadelede yardım talep etmişse de buna olanak bulamamış ve bir netice elde edememiştir”*.

Mart 1918'de Tiflis'te, Kafkasötesi Seym'inin (Diyet Meclisi) Azerbaycan fraksiyonu ile Kuzey Kafkasya Temsilcileri Kurulu'nun yaptıkları ortak toplantının protokolünden anlaşıldığına göre, Dağlıların birleşme önerilerine karşı çıkan esas taraf Ermeniler olmuştu. Toplantıdaki konuşmasında bu konuda bilgi veren Haydar Bammat şöyle diyordu: *“Görüşmeler sırasında dış tehlikenin değerlendirilmesi sorununda*

²⁶⁸ Berzeg, *Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti*, 118.

Ermenilerle ciddi fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştı. Gürcüler ise Bolşeviklerin bir Velikoros (Büyükros) akımı olarak değerlendirilmesi hususunda bizimle aynı düşüncedydiler...” Azerbaycan tarafı ise her zaman olduğu gibi yine Kuzey Kafkasya Dağlılarıyla aynı davranış içinde olmuştur. Azerbaycan siyasetçilerinden Şefi Bey Rüstembeyli'nin önerisi üzerine, Güney Kafkasya önderliğiyle yapılan görüşmelere bağlı olmaksızın Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya delegeleri karşılıklı ilişkilerini düzene sokmak üzere özel bir komisyon oluşturdular. Bu komisyona Azerbaycan adına Fethali Han Hoyski, Nesib Bey Yusufbeyli ve Aslan Bey Sefikurdlu, Dağlılar adına Haydar Bammatt, Abdülmecid (Tapa) Çermoy ve Muhammed Kadı Dibir katılmışlardır. Lakin kendi topraklarının büyük bir kısmının kontrolünü kaybetmiş Azerbaycan milli kuvvetlerinin Dağlılara manevi destek olmaktan başka yapacak bir şeyi yoktu. Onlar Dağlılara her konuda yardımcı oluyorlardı.

Bu duruma göre de Dağlılar işgal altında olan topraklarının temizlenmesi için destek arayışında iken doğal olarak yegane çıkış yolu olan Osmanlı Devleti'ne müracaat etmişlerdir. Dağlı Temsilciler Kurulu, Güney Kafkasya'daki görüşmeler sonrasında, Osmanlı hükümeti tarafından Trabzon'da toplanacak olan konferansa davet edilmiştir.²⁶⁹ Trabzon Konferansı'na 9-10 Nisan 1918'de ulaşan Kuzey Kafkasya heyeti, Türk Heyeti Başkanı Miralay Hüseyin Rauf (Orbay) Bey ile görüşmelere ve çalışmalara başlamıştır.²⁷⁰ Kuzey Kafkasya heyetinin Trabzon'a gelmesinin asıl sebebi, Maverayı Kafkasya ile birlikte bir ittifak yapmadan önce Osmanlı hükümetinin düşüncesini öğrenmektir. Ayrıca kendileriyle 10 Nisan'da gizli bir görüşme de gerçekleşmiştir. Bu görüşmenin konusu Osmanlı hükümetinden yardım istenmesiyle ilgiliydi. Kuzey Kafkasyalıların ifadelerine göre, o sıralarda en çok ihtiyaç duyulan şey maddi yardımdı ve bunu da Türkiye'den bekliyorlardı. Yapacakları ilk işin, bağımsızlık ilanı, Kazakları kuzeye sürmek ve Bolşevik taarruzuna karşı hazırlanmak olduğunu ifade ediyorlardı. Heyetin isteklerini Rauf Bey 13 Nisan'da Hariciye Nezareti'ne (Dışişleri Bakanlığı) bildirmiştir.²⁷¹ Heyet bir süre daha Trabzon'da kaldıktan sonra Batum'a geçmiştir. Burada Enver Paşa ile heyet arasında uzun

²⁶⁹ Altay Göyüşov, “Qafqaz İslam Ordusunun Dağıstan Hərəkatı”, *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və Qafqaz İslam Ordusu*, Ed: Mehmet Rihtim ve Mehman Süleymanov, Kafkas Üniversitesi, Kafkas Araştırmaları Enstitüsü Neşriyatı – Sayı: 006, (Bakü, 2008), 394-395.

²⁷⁰ Saime Yüceer, *Milli Mücadele Yıllarında Ankara – Moskova İlişkileri*, (İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2016), 47.

²⁷¹ Enis Şahin, “Trabzon ve Batum Konferanslarında Kuzey Kafkasya'nın Bağımsızlığı İle İlgili Gelişmeler”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 4, (1996), 74-75-76.

görüşme yapılmış ve heyet tarafından yardım talebinde bulunulmuştur. Kuzey Kafkasya heyetinin istekleri Enver Paşa'nın siyasetine bütünüyle uyuyordu. Bu konuda daha detaylı görüşmek, maddi imkânları araştırmak için Talat Paşa ve kabinenin diğer üyeleriyle de danışmak gerektiğinden, Abdülmecid Çermoy, Haydar Bammat ve Muhammed Kadı Dibir'den meydana gelen bu heyet ile Enver Paşa gemi ile İstanbul'a hareket etmişlerdir.²⁷² Yolculuk esnasında da Kafkaslarda kurulacak olan bir "İslam Devleti" ve Türkiye'nin yapacağı askeri yardımlar hakkında önemli görüşmeler yapılmıştır. Kuzey Kafkasya heyetinin İstanbul'a ulaşmasından sonra, bölge ile ilgili olarak İstanbul basınında önemli yazılar çıkmıştır.²⁷³ Heyet, padişah ve Osmanlı hükümeti erkânı tarafından çok iyi karşılanmış ve karşılıklı kurdukları bu ilişkiden dolayı duyulan memnuniyet ifade edilmiştir.²⁷⁴

Dağlı Temsilciler Kurulu, İstanbul görüşmeleri esnasında mevcut durumu tahlil ederek, tarihsel bir adım atmayı kararlaştırmıştır. Vassan Girey Cabağı'nın yazdığı gibi, Batum Konferansı arifesinde "Kuzey Kafkasya yetkili kurulu, 11 Mayıs 1918'de Türkiye (Osmanlı Devleti) ve onun bağlaşıklarıyla diğer tüm devletlere resmi bir nota vererek, Kuzey Kafkasya 'nın²⁷⁵ bağımsızlığını ilan etti."²⁷⁶ Bu tarihi bir olaydır. 11 Mayıs 1918 tarihi Şimali (Kuzey) Kafkasya Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını duyurduğu gündür. Bu karar milli gücünü Andi'de toplanan ikinci kongreden almıştır.²⁷⁷

Kuzey Kafkasya Temsilciler Kurulu tarafından yayınlanan tarihi bağımsızlık bildirgesi şöyle idi:

"Aşağıda imzaları bulunan bizler, Şimali (Kuzey) Kafkasya'nın yetkili millet temsilcileri olarak şu hususları bütün dünya hükümetlerine duyurmayı şeref telakki ederiz:

²⁷² Enver Paşanın bu Batum seyahati, Kafkaslardaki Türk askeri ilerleyişi yüzünden çıkan Alman-Türk ihtilafını yatıştırmak amacıyla Alman Generali Von Seeckt ile Batum'a kadar uzanan bir seyahatte bulunuyordu. Bu durumdan ötürü Kuzey Kafkasya heyeti ile Batum'da görüşmüştür.

²⁷³ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011), 484-485.

²⁷⁴ Mustafa Öztürk, *Atatürk Döneminde Türkiye'nin Kafkasya Politikası*, (Yüksek Lisans, Hacettepe Üniversitesi, 2005), 54.

²⁷⁵ *Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti: "Kafkasya Cibaliyyunu İttihadı Hükümeti"* (Kafkasya Dağlıları Birliği Hükümeti) adıyla bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.

²⁷⁶ Göyüşov, *Qafqaz İslam Ordusunun*, 395.

²⁷⁷ Pşimaho Kosok, "Yeşil Mayıs", *Birleşik Kafkasya*, Yıl: 1, Sayı: 4, (Mayıs-Haziran-Temmuz 1965), 5.

Şimali (Kuzey) Kafkasya halkları tarafından meşru ve normal seçimle meydana getirilmiş olan milli meclisin, 1917 Mayıs ve Eylül içtimalarında, Şimali (Kuzey) Kafkas Dağlıları'nı temsil yetkisi ve bütün selahiyetler uhdesine verilen Birleşmiş Kafkasya Dağlıları hükümeti, hüküm süren anarşi havasından ötürü ve bizzat Petersburg hükümeti tarafından, büyük Rus Çarlık İmparatorluğu'nu teşkil eden milletlerin, siyasi geleceklerini kendilerinin yürütmeleri hakkında istifade ederek, aşağıdaki yazılı kararları almıştır:

1- *Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği, Rusya'dan ayrılmaya ve bağımsız bir devlet kurmaya karar vermiştir.*

2- *Yeni kurulan devletin coğrafi sınırlar, şimalden (kuzeyden), Rus Çarlık İmparatorluğu'na dahil olduğu zamandaki sınır esas alınmak suretiyle Dağıstan, Terek, Stavropol; batıdan Karadeniz; doğudan Hazar Denizi ve güneyden ise komşu hükümetlerle (Trans-Kafkas hükümetiyle) bu hususta yapılacak anlaşmaya göre düzenlenmek suretiyle tespit edilecektir.*

3- *Bu kararların bütün dünya hükümetlerine duyurulması ve malumat verme vazifesi aşağıda imzaları bulunan yetkili vekiller heyetine verilmiştir.*

Böylece, imzaları aşağıda yer alan bizler, bugünden itibaren bağımsız “Şimali (Kuzey) Kafkasya Devleti”nin meşru yol ile kurulduğunu hür dünyaya beyan ederiz.

İmza: Abdülmecid Çermoy (Hükümet Başkanı), Haydar Bammat (Dışişleri Bakanı).²⁷⁸

Kuzey Kafkasya bu nota ile bağımsızlığını ilan etmiş ve hükümeti oluşturma görevini de Abdülmecid Çermoy'a verdiğini bildirmiştir.²⁷⁹

2. BAĞIMSIZLIK DÖNEMİ GELİŞMELERİ

2.1. Abdülmecid (Tapa) Çermoy Dönemi (11 Mayıs – 15 Aralık 1918)

Kuzey Kafkasya'da kurulan yeni devleti oluşturan Müslüman unsurlar şunlar olmuştur: Kafkasların Hazar Denizi sahilleri, Dağıstan ve Terek Nehri'ne kadar uzanan coğrafyada yaşayan Çeçenler, Osetinler ile Kumuklar, Balkar ve Karaçay Türkleri gibi kavimler olmuştur. Kuzey Kafkas ve Dağıstan bölgesinde Bolşevik Devrimi meydana geldiğinde nüfusun yaklaşık dört milyon olduğu bilinmektedir. Yedi farklı kavimden

²⁷⁸ Balo Bilatti, “Şimali Kafkasya ve 11 Mayıs 1918”, Çev: Gazavat Kafkaslı, *Birleşik Kafkasya*, Yıl: 2, Sayı: 7, (Şubat-Mart-Nisan 1966), 6.

²⁷⁹ Koçak, *age.*, 113.

meydan gelen bölge nüfusunun ortak paydası şüphesiz İslam dini olmuştur. Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti'nin sınırı batıda Karadeniz, doğuda Hazar Denizi olmak üzere Dağıstan, Stavropol, Terek ve Kuban gibi bölgeleri kapsamaktadır. Bölgedeki önemli şehirler Vladikafkas, Nasran, Timurhan-Şura, Mahaçkale (Petrovsk) ve Derbent sayılmaktadır.²⁸⁰

Kurulan devletin yeni hükümeti istiklalini İstanbul'da ilan etmiş ve kabine de Tiflis'te oluşturulmuştur. Hükümetin kabinesi şu kişilerden meydana gelmiştir:

“Hükümet Başkanı: Abdülmecid Çermoy

Başkan Yardımcısı: Ali Rıza Pişmah

İçişleri Bakanı: Reşidhan Kaplan

Dışişleri Bakanı: Haydar Bammat

Milli Savunma Bakanı: Nuh (Bek) Tarkulu

Maliye Bakanı: Wassan (Vassan) Giray Cabağı

Ulaştırma Bakanı: İbrahim Haydaroğlu

Meclis Başkanı: Zübeyir Temirhan”²⁸¹

Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti'nin bağımsızlık ilanını sevinçle karşılayıp ilk tanıyan devlet, Osmanlı Devleti (Türkiye) olmuştur. Ardından Almanya tanıdığını duyurmuştur.²⁸² Daha sonra İran ve Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri İtilaf Devletleri tarafından yeni kurulan devlet tanınma yoluna gitmiştir.²⁸³ Osmanlı hükümeti yeni devletin isteklerini kabul edip bu kapsamda hazırlıklara başlamıştır. Öte yandan Osmanlı Devleti'nin Kuzey Kafkasya'nın istiklalini tanınması Rusya'nın şiddetli tepkisine neden olmuştur. Bu hususta Sovyet Rusya Hariciye Komiseri Çiçerin, 30 Mayıs 1918 tarihli bir notayı Moskova'daki Türk Büyükelçisi Galip Kemali Bey'e vererek bu tanımayı protesto etmiştir.²⁸⁴ Kuzey Kafkasya'nın

²⁸⁰ Hamit Pehlivanlı, “Birinci Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti'nin Kuzey Kafkasya Politikası ve Kafkasya Cibaliyyunu İttihadı Hükümeti İle İlişkileri”, *Tarih ve Kültür Ekseninde Orta Aras Havzası Uluslararası Sempozyumu*, 17-19 Kasım 2016, Nahçıvan, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2018), 312-313.

²⁸¹ Koçak, *age.*, 114.

²⁸² Alev Erkilet, *Ele Geçirilemeyen Toprak: Kuzey Kafkasya-Şeyh Şamil'den Şamil Basayev'e Çeçenistan-Dağıstan Direniş Hareketleri*, (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2015), 62.

²⁸³ “Kafkasya Cumhuriyetlerinin İstiklal Günü”, *Birleşik Kafkasya*, Yıl: 3, Sayı: 6 (23), (Haziran 1953), 25.

²⁸⁴ Öztürk, *age.*, 54-55.

bağımsızlığının tanınmasından Rusya'nın rahatsızlık duymasının sebebi, Osmanlı Devleti'nin tanınmasıyla Türk nüfusu ve hâkimiyeti Kuzey Kafkasya'ya kadar yayılmış olacak ve bu da Rusya'nın hayati menfaatlerini bozmuş olacaktı. Şimali (Kuzey) Kafkasya bir kere Rusya'nın kontrolünden çıkınca, tüm Kafkasların Rusya'nın elinden gitmesi mümkün olacaktır. Bu yüzden Çiçerin, 30 Mayıs 1918 tarihli nota ile durumu protesto etmiştir ancak bu nota dikkate alınmamış ve cevap dahi verilmemiştir.²⁸⁵

12 Mayıs 1918'de İstanbul'da bulunan Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti hükümetinin temsilcileri Abdülmecid (Tapa) Çermoy ve Muhammed Kadı Dibir Osmanlı hükümetine başvuruda bulunarak, Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti ile Osmanlı Devleti arasında barış anlaşması ve öncelikle de askeri yardım talebinde bulunmuşlardır. Onların bu talebi, İstanbul'da bulunan Kuzey Kafkasya siyasi göçmenlerinin örgütleri (Çerkes İttihad ve Teavun Cemiyeti, Şimali Kafkas Cemiyeti, Kafkas İttihad Cemiyeti) tarafından da destek görmüştür. Bu yardım talebi Osmanlı hükümeti tarafından derhal kabul edilmiş ve Osmanlı Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa, Kuzey Kafkasya'ya yardıma gönderilecek kuvvetlerin ve teşkilat kadrolarının hazırlanması ve bu hazırlıkların 25 Mayıs 1918'e kadar tamamlanması için talimat vermiştir.²⁸⁶

11 Mayıs 1918 tarihinde Kuzey Kafkasya'nın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra 26 Mayıs 1918'de Gürcistan, 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan ve Ermenistan istiklallerini ilan etmiştir.²⁸⁷ Bu kurulan komşu cumhuriyetlerle özellikle, birbirine milli ve dini bağlarla bağlı Azerbaycan Cumhuriyeti ile yakın bir dostluk siyaseti izlenmekteydi. Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'nin kurulması için Azerbaycan Cumhuriyeti mali yardımda bulunmuş ve o zaman 50 milyon ruble parayı bu amaçla onlara vermiştir. Ayrıca General Denikin'e karşı Dağıstan'ı müdafaa için de hususi teşkilat kurulmuş ve bu teşkilata ödenek verilmiştir.²⁸⁸

Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti'nin kurulması Bolşevikleri son derece endişelendirmiştir. Fazla zaman geçmeden Lenin, Kızıl Ordu kitalarını Kuzey Kafkasya'ya göndermeye başlamıştır. Özgürlüğe kavuşmanın verdiği heyecan ve coşkuyla silaha sarılan Dağlı mücahitler, üç Kızıl Ordu tümenini arka arkaya imha

²⁸⁵ Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 487.

²⁸⁶ Berzeg, *Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti*, 199-200.

²⁸⁷ Yüceer, *age.*, 49.

²⁸⁸ Resulzade, *age.*, 67.

etmekte başarı sağlamışlardır. Dağlıların bu azmini gören Bolşevikler, politikalarını değiştirmek mecburiyetinde kalmışlardır. Önce sahte bir samimiyetle Kuzey Kafkasya'nın istiklalini tanıdıklarını duyurmuştur. Daha sonra beşinci kollarını faaliyete geçirerek devleti içeriden yıkma çalışmalarına başlamışlardır. Ancak bu durum İslam'a inanmış, vatanına ve özgürlüğüne canını adanmış, töre ve geleneklerine sadık kahraman Dağlılara asla tesir etmemiştir. Bu durum karşısında Bolşevikler, Kızıl Ordu'yu iyice donatarak son darbeyi vurmak maksadıyla, Dağlıların, Çar taraftarı Denikin kuvvetleri ile yaptıkları mücadelenin sonunu bekleme kararı almışlardır. Çünkü bu savaşlar neticesinde hem Kuzey Kafkasyalılar, hem de Çar taraftarı birlikler askeri güçlerini kaybedecekler ve bu durumda nihai ve kesin sonuç elde etmek kolaylaşacaktır. Çarlık taraftarı Denikin orduları, İngiliz ve Fransızların silah ve malzeme yardımları ile güç buluyor ve asıl Bolşeviklerle savaşacakları yerde mazlum Dağlılar üzerine tüm güçleriyle saldırıya geçiyorlardı. Vatansever Dağlılar da canları pahasına vatanlarını savunuyorlardı.²⁸⁹

Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti ve Osmanlı Devleti Arasındaki Antlaşma (8 Haziran 1918)

Yaşanan gelişmeler üzerine Batum Konferansı'nda yapılan görüşmeler sonucunda Osmanlı Devleti (Türkiye), 4 Haziran 1918'de Azerbaycan Cumhuriyeti ile 8 Haziran 1918'de ise Kafkasya Cibaliyyun-u İttihadı Hükümeti (Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Hükümeti) ile geniş kapsamlı birer karşılıklı dostluk ve yardım antlaşması ("Muhadenet" (Dostluk) Muahedenamesi) imzalamıştır.²⁹⁰ Kafkasya Cibaliyyun-u İttihadı Hükümeti'nin antlaşma ve yardım talepleri Enver Paşa'nın Kafkasya planları ve fikirleri ile uyuşmaktaydı. Dostluk antlaşması görüşmelerine Osmanlı Devleti'ni temsilen Adliye Nazırı ve Şuray-ı Devlet Reisi Halil (Menteşe), Kafkas Cephesi Osmanlı Orduları Kumandanı Ferik Vehip Paşa iştirak etmiştir. Kafkasya Cibaliyyun-u İttihadı Hükümeti'ni temsilen ise Haydar Bammat, Abdülmecid Çermoy, Zübeyir Temirhan ve Alihan Kantemir yer almıştır.²⁹¹

²⁸⁹ Karaçaylı, *age.*, 24-25.

²⁹⁰ Şahin, *Trabzon ve Batum Konferanslarında*, 88.

²⁹¹ Pehlivanlı, *age.*, 314.

Anlaşma metni ve ek antlaşma incelendiğinde savaş sırasında uygulanacak hükümler ve savaş esnasında uyulacak hükümler üzerinde ayrı ayrı durulmuştur. Asıl antlaşmada gelecek için öne çıkan hususlar şunlar olmuştur:²⁹²

- 1- Dostluk ve devamlı yardımlaşma,
- 2- Kafkasya Cibaliyyun-u İttihadı Hükümeti istediği takdirde iç düzeni ve asayişi sağlamak üzere Osmanlı hükümeti askeri yardımda bulunacaktır,
- 3- Devlet yeni kurulduğu için daha önce herhangi bir anlaşma, mukavelename yoktur. Dolayısıyla taraflar bir şehbenderlik (konsolosluk) mukavelenamesi, bir ticaret anlaşması ile hukuki ve iktisadi işleri düzenleyecek bazı senet ve antlaşmalar yapmak konusunda anlaşmışlardır.

Ek antlaşmada ise savaş sırasında uyulacak hükümler yer almaktadır. Her şeyden evvel antlaşma iki hükümet arasında yapılmasına rağmen adeta Osmanlı Devleti'nin Kafkasya bölgesindeki askeri ve siyasi hedeflerine ulaşmada kolaylık sağlamaya yönelik olarak kaleme alınmış bir antlaşma olduğu izlenimi vermektedir. Asıl antlaşma metninde savaş sonrası durumu ilgilendiren ve geleceğe yönelik hükümler yer alırken, ek antlaşmada savaş esnasında hemen uygulanacak hususlar ön plana çıkmaktadır. Bunları ise şu şekilde sıralamak mümkündür.

Personel Meselesi: Birinci maddede Kafkasya Cibaliyyun-u İttihadı Hükümeti, Osmanlı Devleti ve müttefikleriyle savaş halinde bulunan devletlerle veya bunlarla antlaşma yapmış olan devletlerin mülki ve askeri personelini Kuzey Kafkasya'dan çıkarmayı ve savaş müddetince bunları yeniden ordu ve hükümet hizmetlerine almamayı taahhüt etmektedir.²⁹³

Askeri Meseleler: Antlaşmanın 2. maddesinin 1. fıkrasında Osmanlı ordusuna Kafkasya hükümetine ait bütün demiryollarını kullanma hakkı verilmektedir. Osmanlı ordusu Kafkasya hükümetine ait demiryollarında askeri birliklerini, eşyalarını, harp malzemesini, erzak ve cephanesini taşıma hakkına sahip olmaktadır. Bu işleri yapmak üzere Osmanlı ordusu bir komisyon oluşturacak ve Kafkasya Cibaliyyun-u İttihadı Hükümetince kurulacak komisyonla müşterek çalışma yapacaktır. Komisyonlar, Kafkasya hükümetine ait demiryollarının kapasitesini, askeri nakliyenin esaslarını belirleyeceklerdir. Bu nakliyat Osmanlı Komisyonu Başkanı'nın ordudan alacağı

²⁹² Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), HR-HMŞ-İŞO-124.16.04, 5-6.

²⁹³ BOA, HR-HMŞ-İŞO-124.16.01.

talimata göre vereceği emir üzerine Kafkasya Cibaliyyun-u İttihadı Hükümeti'nin demiryolları idaresinin memurları tarafından yapılacaktır.²⁹⁴

3. fıkrada demiryolu komisyonlarının ortaklaşa tayin edecekleri önemli istasyonlarda birer muvazzaf Osmanlı subayı görevlendirilecek ve emrine yeterli personel verilecektir. Bu istasyonlarda Osmanlı askerinin işleri, istirahatları ve nakilleri bu subayın kontrolü altında gerçekleşecektir. Bu işler yapılırken Osmanlı subayı, Kafkas hükümeti istasyon şefleri ve memurlarının işlerine karışmayacaktır. Görevli Osmanlı subayının muhtelif yerlerde yapacağı satın almalara Kafkasya Cibaliyyun-u İttihadı Hükümeti hızlı bir şekilde yardım edecektir. 4. fıkrada yukarıda ismi geçen komisyonların antlaşmanın imzalanmasından bir hafta sonra işe başlayacağı hükmü bulunmaktadır. Kafkasya Cibaliyyun-u İttihadı Hükümeti demiryolları idaresi bu bir hafta içerisinde komisyonlara lazım olacak bilgileri toplayıp verecektir. Bunlar, demiryollarının hareketli malzeme miktarı, yolların durumu ve sabit malzemeleri hakkındaki bilgileri içermektedir. Osmanlı Devleti adeta kendi ülkesindeymiş gibi hareket etmekte ve bazı hususları dikte etmektedir. 5. fıkrada, Kafkasya Cibaliyyun-u İttihadı Hükümeti demiryollarının kendisini, sabit ve hareketli malzemesini devamlı surette sağlam bulunduracağını ve oluşacak arızaları en kısa sürede gidereceğini taahhüt ettiği hükmü bulunmaktadır.²⁹⁵

6. fıkrada ayrıca Kafkasya Cibaliyyun-u İttihadı Hükümeti'nin bu nakliyat esnasında oluşabilecek suikastların tahribat ve zayiata neden olmaması için gerekli yerlerde kendi askeri ile tertibat alacağı hükme bağlanmıştır. Kafkasya hükümeti bunları yapamayacak olursa Osmanlı Devleti ile anlaşarak bu vazifeyi Osmanlı askeri yapacaktır.²⁹⁶ Osmanlı Devleti bahsettiğimiz adeta tek taraflı diktesine ara vererek 7. fıkrada ise Osmanlı ordusunun bu nakliyat esnasında Kafkasya Cibaliyyun-u İttihadı Hükümeti'nin her türlü nakliyatına zarar vermemeye çalışacağını taahhüt etmiştir. Antlaşmanın 3. maddesine Kafkasya hükümetini bağlayıcı bir hüküm daha eklenilmiştir. *Osmanlı Devleti 2. madde ve fıkralarında bahsedilen haklardan kendisi faydalanabileceği gibi müttefiklerini de yararlandırma hakkına sahip olmuştur.* Bununla beraber 4. maddede Kafkasya Cibaliyyun-u İttihadı Hükümeti'nin haklarını garantiye alan bir hüküm de eklenmiştir. Osmanlı ordusunun savaş münasebetiyle

²⁹⁴ BOA, HR-HMŞ-İŞO-124.16.01, 02.

²⁹⁵ BOA, HR-HMŞ-İŞO-124.16.02.

²⁹⁶ BOA, HR-HMŞ-İŞO-124.16.02, 03.

yollardan sadece askeri amaçla faydalanabileceği bilhassa açıklanmıştır. Başka bir gaye için kullanılmayacağı özellikle antlaşmaya eklenmiştir.²⁹⁷

2.2. Kafkas İslam Ordusu'nun Oluşturulması ve Bir Türk Subay Heyetinin Kuzey Kafkasya'ya Gönderilmesi

Bolşevik Devrimi'nin Rusya'da oluşturduğu sarsıntı sebebiyle Kafkaslarda Rus idaresinin çökmesi, Azerbaycan'ın yardım isteğinde bulunması, buradaki siyasi ve askeri durumun askeri harekâta müsait olması Enver Paşa'nın bir türlü uygulamaya fırsat bulamadığı Turancı siyaseti için tarihi bir fırsat ortaya çıkarmıştır. Karşısında güçlü Rus ordusu yoktur. Ermeni ve Gürcülerin askeri güçleri Türk ordusunu durduracak vaziyette değildir. Enver Paşa Azerbaycan ve Dağıstan'ı kurtarmak amacıyla Osmanlı Devleti'nden yardım bekleyen Kafkasya halkına yardım etmek için oluşturmayı düşündüğü “Kafkas İslam Ordusu” Komutanlığına Yarbay Nuri Killigil'i (üvey kardeşi) getirmiştir. Daha sonra rütbesi tümgeneralliğe yükseltilmiş ve Kafkas işleri konusunda kendisine geniş yetkiler verilmiştir. Nuri Paşa, 25 Mayıs 1918'de Gence'ye varmış ve çalışmalara başlamıştır. Görevi beraber geldiği subay kadrosundan yararlanarak Azerbaycan'da Kafkas İslam Ordusu'nu kurmak ve Bakü'yü Bolşeviklerin elinden kurtarmaktır.²⁹⁸

General Nuri Paşa, 5. Kafkas, 15. Çanakkale tümeni ve Azerbaycan Müslüman ordusu birliklerinden oluşan Kafkas İslam Ordusu'nu kurmaya başlamıştır.²⁹⁹ Tam bu sırada Kuzey Kafkasya, Bolşevikler ve Kozaklar tarafından dört bir taraftan saldırılara maruz kalmış bir vaziyetteydi.³⁰⁰ Bu esnada İstanbul'da bulunan Kuzey Kafkasya temsilcilerinin çalışmaları ve Bolşevik işgaline uğrayan Kuzey Kafkas halkının yardım istekleri üzerine Osmanlı hükümeti, Kuzey Kafkasya'da bir askeri teşkilat oluşturmak için de çalışmalara başlamıştır. Bu maksatla Çanakkale Grubu ve 14. Kolordu Kumandanı Met Yusuf İzzet Paşa hem “*Şimali (Kuzey) Kafkas Kumandanı*” ve hem

²⁹⁷ BOA, HR-HMŞ-İŞO-124.16.03.

²⁹⁸ Nasır Yüceer, *Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas İslam Ordusu'nun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı*, (Yüksek Lisans, Gazi Üniversitesi, 1995), 56-95-96.

²⁹⁹ Sevinc Aliyeva, “1918-1920 Yılları Türkiye-Kuzey Kafkasya İlişkileri”, *XVII. Türk Tarih Kongresi*, II. Cilt, II. Kısım, (15-17 Eylül 2014, Ankara), 463.

³⁰⁰ Saydam, *Kuzey Kafkasya'daki Bağımsızlık Hareketleri*, 329.

de Şimali (Kuzey) Kafkas Cumhuriyeti nezdinde Osmanlı hükümetinin siyasi ve askeri temsilcisi olarak yeni görevine atanmıştır.³⁰¹

1918 yılı yazının sonlarında Türk orduları, Güney Kafkasya'ya girdiği zaman Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği hükümet temsilcilerinin bir kısmı Tiflis'e geri gelmiştir. Sadece Dışişleri Bakanı Haydar Bammatt diplomatik görevle Avrupa'ya gitmiştir. Dağlı hükümeti üyeleri Pşimaho Kotse ve Vassan Girey Cabağı, Osmanlı Devleti'nin askeri yardımının ayrıntılarını netleştirmek için Tiflis'te Yusuf İzzet (Met) Paşa ile görüşmelerde bulunmuşlardır. Kafkas İslam Ordusu'nun Komutanı Nuri Paşa, Abdülmecid Çermoy'un ısrarlı taleplerinden sonra Dağıstan'a (Kuzey Kafkasya) Haziran 1918'de Mithat Şaplı, Muzaffer Bey ve İsmail Hakkı (Berkok) Bey'i teşkilat oluşturmak üzere Kuzey Kafkas Komutanı (Vekili) olarak Dağıstan'a, Şeki ve Zakatala (Azerbaycan) bölgelerine yollamıştır. İsmail Hakkı (Berkok) Bey'in emrinde bulunan 74 subay ve 577 askerden oluşan Osmanlı ordusu, Dağıstan'ın dağlık bölgesinde, Albay Tarkovski ile Albay Caferov'un liderliği altında Bolşeviklere karşı vuruşan ve karargâhları Gunib'de bulunan Dağıstan gönüllüleriyle birleşecekti. Bu birliğin tamamı Çerkeslerden oluşmaktaydı ve birlik komutanı İsmail Hakkı Berkok da Çerkes idi. 21 Haziran 1918'de İsmail Hakkı Bey, bütün Kuzey Kafkasya Müslümanlarına hitaben bir bildiri yayınlamış, halkı birliğe ve Bolşeviklere karşı mücadeleye teşvik ederek onların milli duygularını canlandırmaya çalışmıştır. Azerbaycan tarafı da sürekli olarak Dağlı hükümetine ve Dağlı halkına siyasi, ekonomik ve askeri yardım sağlama çabalarında bulunmuştur.³⁰²

Genel anlamda 1918'de Kuzey ve Güney Kafkasya'nın durumunu özetleyecek olursak, Gürcüler, Almanların koruması altına girmiş, Almanlar da Gürcülerin himayesini kabul etmiş hatta bu bağımsızlığın Rusya tarafından onaylanması için de Sovyet hükümeti nezdinde girişimde bulunulmuştur. Buna karşılık Ruslar, Azerbaycan ile Kuzey Kafkasya'nın bağımsızlığını onaylamamışlardır. Ermeniler ise Türklere düşman olan her grupta anlaşmaya hazır bir vaziyette, bir taraftan İngilizlerin emellerine hizmet, diğer taraftan Bolşeviklerle faaliyet birliği içerisinde Kafkasya'nın her tarafında mücadele içindeydiler. Yine Kazaklar da Bolşeviklerle anlaşarak

³⁰¹ Mesut Erşan, *Birinci Dünya Harbinde Osmanlı Devleti'nin Kuzey Kafkasya Siyaseti (1914-1918)*, (Doktora, Atatürk Üniversitesi, 1995), 81.

³⁰² Qabil Əliyev, "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Dağlı Respublikasına Yardımları Haqqında", *Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası*, (GEO Stratejiya.-2014.- Sayı: 4(22).-S.29-33), 105-106.

Kafkaslılara muhalif ve düşman bir vaziyet içerisindeydiler. İtilaf Devletleri ve özellikle de İngilizler de Osmanlı Devleti'nin teşebbüslerine karşı koymak amacıyla her türlü kuvvet ve durumdan hatta fırsattan yararlanmak için çaba sarf etmekteydiler. Osmanlı Devleti de her türlü teşebbüse rağmen elinden geldiğince Kuzey Kafkasya Müslümanlarına ve Azerbaycan Türklerine mümkün olan yardımı sağlamaya çalışmaktaydı.³⁰³

2.3. Kuzey Kafkasya Topraklarının Bolşevik ve Diğer Rus Güçlerinden Temizlenmesi Uğrunda Yapılan Mücadele

Azerbaycan'ın kuzey bölgelerinde (Şeki ve Zakatala) görevlendirilen İsmail Hakkı (Berkok) Bey ve arkadaşları, Şeki'de bir süre kaldıktan sonra buralarda askeri ve idari teşkilat yaparak asayiş sağlamıştır. Bu esnada Kuzey Kafkasya Kolordusu Kurmay Başkanlığı tayini hakkında emri alan İsmail Hakkı Bey, 23 Haziran 1918'de Ahti'ya geçmiştir. İsmail Hakkı Bey Ahti'ya geçtiği esnada Bakü-Derbend-Petrovsk demiryolu ve Kuba, Derbend, Petrovsk, Temirhan Şura, Grozni, Vladikafkas gibi memleketin önemli şehirleri Bolşevik işgali altında idi. 8 Temmuz 1918'de İsmail Hakkı Bey ve arkadaşları 77 subay ve çeşitli rütbelere 500 askerle birlikte Gunib'e ulaşmışlardı. Bu birliği başlıca amacı, bölgeyi Bolşevik ve Menşevik kuvvetlerden temizlemek, düşman kuvvetlerini kuzeyde tutarak Azerbaycan'a inmelerini engellemek ve eğitim çalışmalarıyla bölgede sürekli görev yapacak bir ordunun oluşturulmasını sağlamak olmuştur. İsmail Hakkı Bey, gerekli hazırlıkları yapmış ve halkı da memleketlerini savunmaya ve düşmanla mücadele etmeye çağırmıştır. Kuba, Derbend ve Temirhan Şura cephelerinde düşmana karşı gerekli tedbirler de alınarak çalışmalar sürdürülmüştür.

Bolşevikler 12 Temmuz'da Temirhan Şura'dan hareket ederek Gimri üzerinden Hunzah'a doğru saldırıya geçmişlerdir. İsmail Hakkı Berkok 15 Temmuz'da saldırıya geçerek Bolşevikleri Temirhan Şura'ya çekilmek zorunda bırakmıştır. Temmuz ayı sonlarında nüfuz sahibi İmam Necmeddin Efendi (Gotsinski), Hunzah üzerine yürümüş ama başarılı olamayınca hükümet kuvvetleriyle işbirliği yapmayı kabul etmek zorunda kalmış ve Şeyhülislam unvanıyla hükümete girmiştir. Aynı dönemde Almanların desteğini alan Gürcüler, Vladikafkas'a bir saldırı düzenlemişler de başarılı olamamışlardır. Gürcüler daha sonra bu bölgede yaşayan Osetin ve İnguşları

³⁰³ Tuna, *age.*, 77.

kazanmaya yönelik propaganda faaliyetlerine girişmişlerdir. Güneydoğu cephesinde Süvari Binbaşı Sabri Bey'in yönetimindeki kuvvetler, 2 Ağustos'ta Kuba'ya (Azerbaycan) almıştır. Bu esnada Ahıtı'ya gelmiş olan 4. Fırka Komutanı Şükrü Bey de Kuba harekâtına yardımcı olmuştur. Kuba'dan kaçan Bolşevik kuvvetleri Haçmaz'a çekilerek direnmeye başlamışlardır. 8 Ağustos'ta General Biçerakov ve kuvvetleri Haçmaz'a (Azerbaycan) gelmiş, burada Bolşevik ve Ermenilerin de kendisine katılmasıyla kuvvetlerini artırmıştır. Biçerakov kuvvetlerini Derbent'e çekince Haçmaz 11 Ağustos 1918'de ulusal birliklerin eline geçmiştir. Ulusal kuvvetler, Biçerakov kuvvetlerini Derbent önlerine kadar takip etmiş ama son saldırıyı yapamamıştır.³⁰⁴

İsmail Hakkı Berkok ve arkadaşları, Kuzey Kafkasya'da tam anlamıyla asayışı sağlamak için Bakü'nün düşmandan temizlenmesi gerektiğinin farkındaydı. Yapılan çalışmalar ve hazırlıklar daha çok bu yönde olmaya başlamıştı. İran üzerinden kuzeye doğru ilerleyerek Ağustos 1918'de Bakü'yü işgal eden İngiliz General Dunsterville, Türk kuvvetleri karşısında daha fazla dayanamamıştır. Fazlaca zayıf veren İngiliz ordusu güneye doğru çekilmiştir. General Biçerakov ve Ermeni kuvvetleri ise, Derbent ve Petrovski (Şamilkale) şehirlerinde direnişe hazırlanmışlardır.³⁰⁵ 14 Eylül 1918 günü Nuri ve Halil Paşa kumandasındaki Türk ordusu Bakü'ye doğru hücumu geçmiştir. Türk hücumu karşısında İngilizler gemiyle Bakü'yü terk etmişler ve onları takiben Ermeniler de şehri terk etmişlerdir. 15 Eylül 1918'de halkın sevinç gözyaşları içerisinde Bakü, Türk ordusu tarafından kurtarılmıştır. Akabinde Milli Azerbaycan Hükümeti Gence'den Bakü'ye taşınmış ve Cumhuriyet böylece öz başkentine kavuşmuştur. Bakü'nün kurtarılmasından sonra Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'nden bir heyet İstanbul'a gelerek Enver Paşa'dan yardım istemiştir.³⁰⁶

Bolşevikler Dağıstan'da yoğun bir faaliyet içerisindeydiler. Dağıstan'ın can damarı konumunda Derbent, Petrovsk ve Temirhan Şura şehirleriyle Derbent-Petrovsk demiryolu hattı da Bolşeviklerin elindeydi. Bu yüzden birlikler en kısa sürede Kuzey Kafkasya'ya geçmeliydi. Daha önceden görevlendirilen Yusuf İzzet (Met) Paşa, 22 Eylül 1918'de Batum'a gelmiş ve buradan da Tiflis üzerinden Kuzey Kafkasya'ya ulaşmanın planlarını yapmaktaydı. Bu duruma müteakip Süleyman İzzet Bey

³⁰⁴ Bal, *Kuzey Kafkasya'nın İstiklali*, 50-51-52-53.

³⁰⁵ Hızal, *Kuzey Kafkasya*, 75.

³⁰⁶ Nilgün Erdaş, *Milli Mücadele Döneminde Kafkas Cumhuriyetleri İle İlişkiler*, (Yüksek Lisans, Hacettepe Üniversitesi, 1993), 64.

kumandasındaki 15. Tümen, Kuzey Kafkasya’da hareket için görevlendirilmiştir.³⁰⁷ 15. Tümen üç grup halinde Derbent istikametine ulaştırılmıştır. 6 Ekim 1918’de Derbent şehri alınmıştır. Bu harekâta Türk kuvvetlerinden 25 er şehit, 28 er ve 1 subay yaralı olmak üzere 54 zayıat verildiği bilinmektedir. Derbent’i geri alabilmek için özellikle de kuzey bölgesinde düşman azim ve gayretle saldırmış buna karşı da Türk birlikleri kayıplar verse de mücadele etmiştir. 10 Ekim’de Kuzey Kafkas Ordu Komutanlığına atanan Yusuf İzzet (Met) Paşa ve Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti Devlet Başkanı Abdülmecid Çermoy, daha sonra 12 Ekim’de Kafkas İslam Ordusu Komutanı Nuri Paşa Derbent’e gelmiştir. Yusuf İzzet Paşa burada Kuzey Kafkasya hükümet temsilcileri ile görüşmeler yapmıştır. 13 Ekim 1918’de bir tören düzenlenmiş ve Derbent Hükümet Konağı’nda “Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti Hükümeti”nin yedi yıldızlı milli bayrağı çekilmiş ve hükümetin kuruluşu resmen ilan edilmiştir.³⁰⁸ Yapılan törende Devlet Başkanı Abdülmecid Çermoy’un Dağlı halkına yaptığı konuşmada, Türk kuvvetlerinin iki taraf arasında imzalanan antlaşmaya göre geldiğini, bölgeyi fethetme amacı taşımadığını ve anarşiyle mücadelede Dağlılara yardım edeceğini ifade etmiştir.³⁰⁹

Yusuf İzzet Paşa, Nuri Paşa ve Abdülmecid Çermoy törenin ardından Derbent’te devletin güvenliğinin sağlanması hususunda bir toplantı yapmışlardır.³¹⁰ Toplantı sonucunda düşmanın ne pahasına olursa olsun Derbent’i geri almaya çalışacağı göz önüne alınarak 15. Tümen’in Batum’a naklinden şimdilik vazgeçilmesi, bu tümenin Kafkas Komutanlığı emrine verilmesi ve tüm kuvvetlerin birleştirilerek Mahaçkale’ye hücum edilmesi, sonuç olarak Kafkasya’nın düşman kuvvetlerinden temizlenmesi kararı verilmiştir.³¹¹ Artık ikinci ve asıl hedef Dağıstan’ın kuzeyinde, ovada, Hazar Denizi kıyısındaki Petrovsk şehri olmuştur. Çünkü orası alındığı takdirde Temirhan Şura kasabası ve Terek bölgesi kolayca alınacaktır.³¹²

Daha sonra Devlet Başkanı Abdülmecid Çermoy tarafından Petrovsk’da (Şamilkale) bulunan Beyaz Rus kuvvetlerine, General Biçerakov’a buldukları yeri derhal terk etmeleri konusunda sert bir ültimatolmuş ve Derbent’in kuzeyinde işgalleri altında bulunan Dağıstan topraklarının 20 Ekim’e kadar boşaltılmasını talep

³⁰⁷ Konak, *age.*, 210.

³⁰⁸ Bal, *Kuzey Kafkasya’nın İstiklali*, 66-68-69.

³⁰⁹ Konak, *age.*, 211.

³¹⁰ Pehlivanlı, *age.*, 320.

³¹¹ Kumuk, *age.*, 125.

³¹² Kafli, *age.*, 139.

etmiştir.³¹³ General Biçerakov'un ultiyatoma riayet etmeyip savunmasını sürdüreceğini bildirmesi üzerine Türk ve Dağı kuvvetleri, 20 Ekim'de Derbent'ten yola çıkarak aşamalı bir şekilde 6 Kasım'a kadar ilerleyişini sürdürmüş ve 7 Kasım 1918'de Petrovsk (Şamilkale) şehri kurtarılmıştır. Böylelikle Dağıstan ve Çeçenistan Bolşeviklerden kurtarılmıştır.³¹⁴ General Biçerakov ağır kayıplar vermiş ve ordusuyla birlikte vapurla İran'a doğru kaçmıştır.³¹⁵ Yine bu esnada Dağıstan'ın önemli şehirlerinden biri olan Temirhan Şura da milli kuvvetler tarafından alınmıştır.³¹⁶ Tarki Dağları'ndaki düşman birlikleri tamamen ortadan kaldırılmıştır. Nitekim Türk ordusu sayesinde gerek Beyaz, gerekse Kızıl Rus kuvvetleri, Kuzey Kafkasya'nın büyük bir kısmından çıkarılmıştır. Türk ordusu ve milli kuvvetler duruma hâkim olmuştur. Gerçekleşen bu askeri harekâtlarda Türk kuvvetleri, 7 subay, 158 er şehit; 16 subay, 346 er yaralı ve 20 er kayıp vermiştir.³¹⁷

Türk ordusunun Kuzey Kafkasya'ya girmesiyle, buradaki işler düzelmeye başlamıştır. Türk uzmanlarının yardımıyla Dağıstan'da "*Şamil Alayları*" oluşturulma çalışmalarına başlanmıştır. Dağıstan bölgesinde milli otorite tesis edilmiştir. Ancak Kuzey Kafkasya'nın batı kısmında, Terek ve Kuban Kazaklarının yaptıkları baskı gittikçe artmıştır. Bu kısımlarda da düzeni sağlamak ve milli otoriteyi kuvvetlendirmek için ciddi askeri tedbirler almak icap ediyordu. Bunun için de gerekli hazırlık çalışmaları sürmekteydi. Fakat bu sırada Osmanlı Devleti'nin de içinde olduğu Üçlü İttifak Bloğu Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmiş, Osmanlı Devleti de İtilaf Devletleri ile Mondros Ateşkes Antlaşması'nı 30 Ekim 1918'de imzalamıştır. Antlaşma şartları gereğince Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya'dan tamamen çekilmesi gerekmektedir.³¹⁸

Antlaşmanın 11. ve 15. maddelerine göre Osmanlı Devleti, Kafkaslardan tamamen çekilecek ve Bakü'nün işgaline itiraz etmeyecekti. Fakat Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'dan kolay vazgeçmeye niyeti yoktu. Bunun için Enver Paşa başta olmak üzere İtilaf Devletleri ile pazarlık masasına oturmuş ve onları ikna etmeye çalışmıştır. Tüm çabalara rağmen İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı General Thomson, sert bir notayla Osmanlı Devleti'nin antlaşmaya uymasını ve Osmanlı subaylarının bir

³¹³ Yüceer, *Birinci Dünya Savaşı'nda*, 200.

³¹⁴ Aliyeva, *age.*, 470.

³¹⁵ Konak, *age.*, 212.

³¹⁶ Yüceer, *Birinci Dünya Savaşı'nda*, 207.

³¹⁷ Hızal, *Kuzey Kafkasya*, 75.

³¹⁸ Koçak, *age.*, 122.

an önce Kafkasya'yı boşaltmasını talep etmiştir. Bu durum üzerine 24 Kasım 1918'de Kuzey ve Güney Kafkasya'daki tüm Osmanlı subaylarının iki ay içinde çekilmesi emri verilmiştir. 17 Kasım 1918'de Osmanlı askerlerinin Bakü'den ayrılmasının akabinde General Thomson İtilaf Devletleri'ni temsilen şehri işgal etmiştir.³¹⁹ İtilaf Devletleri'nin Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti hakkındaki fikirlerini öğrenmek için bir heyet Bakü'ye gönderilmiştir. Burada heyete verilen cevapta, Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti'nin geleceğinin Paris Barış Konferansı'nda görüşüleceği ifade edilmiştir. Bu esnada İstanbul'da İngiliz Kuvvetleri Başkomutanı General Miln ve Kuban'da General Denikin'in yanında elçisi Briggs bulunmaktaydı. Onun etkisi ile General Miln, Denikin'in tarafında yer alıyordu ve kendisine askeri mühimmat hususunda büyük yardımları olmaktaydı. General Denikin kuzeyde Bolşeviklere yenilince güneye yönelmiş ve Kuban, Stavropol, Vladikafkas şehirlerini eline geçirmiştir. Karaçay, Çerkes, Kabardey ve Osetin kesimlerine girmiştir. Sunçkale üzerine kuvvet yollamıştır.³²⁰ Yaşanan bu gelişmeler üzerine Abdülmecid Çermoy hükümeti 12 Aralık 1918'de istifa etmiştir. Parlamento bu istifayı kabul etmiş ve yerine Pşimaho Kotse (Kosok) geçmiştir.³²¹

2.4. Pşimaho Kotse (Kosok) Dönemi (19 Aralık 1918 – 12 Mayıs 1919)

Temirhan Şura'da bir araya gelen Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti'nin Parlamentosu (Birlik Sovyeti), istifasını sunan Abdülmecid Çermoy liderliğindeki hükümet yerine Adige hukukçu Pşimaho Kosok'un (Kotse) başkanlığında yeni bir hükümet kurulmuştur. 19 Aralık 1918'de programını açıklayarak göreve başlayan yeni hükümet şu kişilerden oluşmaktaydı:

“Başbakan: Pşimaho Kotse

Savunma Bakanı: Nuh Bek Tarkovski

İçişleri Bakanı: Reşid Han Kaplan

Dışişleri Bakanı: Haydar Bammat

Maliye Bakanı: Vassan Girey Cabağı

Ticaret ve Sanayi Bakanı: Bahadur Malaçhan

³¹⁹ Kumuk, *age.*, 127-128.

³²⁰ Koçak, *age.*, 122-123.

³²¹ Mehmet Uyar, “Dağıstan Tarihinin Türk Tarihi İle İlişkisi ve Dağıstan'ın Türkiye İçin Önemi”, *Türk Dünyası Araştırmaları (TDA)*, Cilt: 119, Sayı: 234, (Mayıs-Haziran 2018), 228-229.

Ulaştırma Bakanı: İbrahim Haydar

Milli Eğitim Bakanı: Nurmammed Şahsuvar

Tarım ve Milli Emlak Bakanı: Aslanbek Butati(Butayev)”

Adalet, Çalışma ve Sağlık Bakanlıklarına ve Yüksek Denetlemeye atama yapılmamıştır. Bu bakanlıklar birliğe dahil olma kararı vermiş bulunan Kazak-Köylü hükümetinin üyeleri ile anlaşma suretiyle doldurulmak üzere şimdilik boş bırakılmıştır. Eski Devlet ve Hükümet Başkanı Abdülmecid Çermoy’un liderliğinde, Dışişleri Bakanı Haydar Bammat, Ulaştırma Bakanı İbrahim Haydar ve Dr. Hasan Hazrak’tan meydana gelen bir heyet, Kuzey Kafkasya’nın istiklal ve haklarını Paris Barış Konferansı’nda savunmak üzere görevlendirilerek Paris’e hareket etmiştir.³²²

Pşimaho Kotse (Kosok), Parlamento’da aynı gün yaptığı konuşmada bölge durumunu yorumlamış ve yeni hükümetin temel görevlerinden birinin Azerbaycan ve Gürcistan’la birlikte Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti’nin bağımsızlığının dünya çapında tanınması için çaba göstermek olduğunu vurgulamıştır. Ancak hem General Denikin’in askerleri hem de Bolşevikler, Paris Konferansı’nın vereceği karardan önce Kuzey Kafkasya’yı ele geçirmek amacıyla saldırıya geçmişlerdir. 1919’da Kuzey Kafkasya’nın iki düşmanı vardı: Denikin ve Bolşevik Beyaz Ordusu.³²³

Güney Rusya’da oluşturulan Beyaz Rus orduları, asıl maksatları olan komünizmi yok etme iddiasına rağmen öncelikle Kuzey Kafkasya’daki devleti ortadan kaldırmaya yönelik harekete geçmişlerdir.³²⁴ Kuzeyden Bolşevikler (Kızıllar), kuzeybatıdan Beyazlar ve içeride de beşinci kol hareket içerisindeydiler. Kuzey Kafkasya’da koloni halinde yerleştirilen Rus ve Kazak köylüleri düşmanın bu harekâtını kolaylaştırmıştır. Buna karşı koymak için Kuzey Kafkasya’nın teşkilatlanmış muntazam askeri birlikleri çok fazla yoktu. Halkı seferber etmek suretiyle mücadele etmek dışında başka çare yoktu. Dağlı halkının da mücadelesi ile hareket eden ulusal kuvvetler, Grozni petrol sahasını Bolşeviklerden temizleyerek, Hoşgeldi, Berdikal ve Çeçenevvel’i ele geçirmiştir. 21 Ocak 1919’da Aldı petrol

³²² Berzeg, *Kuzey Kafkasya*, 370.

³²³ Çelikpala, *age.*, 105.

³²⁴ Saydam, *Kuzey Kafkasya’daki Bağımsızlık Hareketleri*, 331.

kuyuları da Bolşeviklerin elinden alınmıştır.³²⁵ General Denikin yönetimindeki bu ordular, Dağlıların tüm müdafaalarına rağmen Adige, Karaçay, Kabardey ve Oset bölgelerini ele geçirmiştir. Ancak Dağıstan ve Çeçenistan'a çekilen ulusal kuvvetler savaşı sürdürmüştür. Etkileyici savaşlar birbirini izlemiştir. Ocak 1919'da Kantiş ve Dalak bölgelerinde günlerce süren kanlı muharebeler gerçekleşmiştir. Bu savaşta Dağlı kız ve kadınları da kahramanca savaşmış ve şehit olmuşlardır. General Denikin ve kuvvetleri Çeçenistan'a da saldırmıştır. Goyti avulunda, Alhanyurt'ta ve Sunç Nehri kıyılarındaki muharebelerde düşman büyük kayıp vermiştir.³²⁶ Çeçenistan'da ve Alhanyurt'ta Sunç Nehri kenarında Dağlılar köprüyü ele geçirmiş, karşı yakaya geçerek Kazak bölgesini almışlar, General Denikin'in birliklerinin bir kısmını çevirip, ortadan kaldırmışlardır. Düşman tarafında kayıplar açısından yalnız ölü olarak 700 asker sayılmıştır. Düşmana ait olan top, tüfek ve diğer eşyalara el konulmuş, Kumandan General Şatilov yaralanmış, kurmay heyet kaçmış ve pek çok sayıda esir alınmıştır. Büyük bir zafer kazanılmış ancak cephaneye de bitmiştir.³²⁷

Şubat 1919'dan itibaren General Denikin ordusu, Kuzey Kafkasya'daki saldırılarını artırmıştır. Savaşmaktan yorgun düşen ve çaresiz kalan Dağlı halkı bu durum karşısında sarsılmıştır. Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti Hükümeti Paris'teki temsilcileri aracılığıyla İtilaf Devletleri nezdindeki General Denikin'in ordusunun bu hareketini protesto etmiştir. Ancak kendi bilgileri dışında olmayan General Denikin'in bu işgal çalışmalarına karşı İtilaf Devletleri herhangi bir yaptırımında bulunmamışlardır. Protestoya dahi cevap vermemişlerdir. General Denikin de hiçbir meşru esasa dayanmayan bu istila hareketini sürdürmüştür.³²⁸ Bu esnada gönüllü ordu birlikleri Gürcü işgali altında bulunan ve daha önce de yardım isteğinde bulunan Abhazya'ya girdiyse de Gürcü birlikleri tarafından püskürtülmüşlerdir. 18-22 Mart tarihleri arasında gerçekleştirilen düzmece seçimle yeni bir Abhaz Halk Konseyi kurulmuş ve bu konsey Abhazya'nın Gürcistan içerisinde özerk bir birim olarak kalacağını duyurmuştur.³²⁹

Yaşanan gelişmeler üzerine Dağlılar tekrar savunmaya geçmişlerdir. Şiddetli savunma karşısında General Denikin bölgeye yeni kuvvetler getirmek mecburiyetinde

³²⁵ Kosok, *age.*, 6.

³²⁶ Hızal, *Kuzey Kafkasya*, 77.

³²⁷ Kafli, *age.*, 143.

³²⁸ Koçak, *age.*, 124.

³²⁹ Kumuk, *age.*, 140-141.

kalmıştır. Nisan 1919’da Bolşeviklere karşı mücadele eden en güçlü iki kolordusunu Voronej’den alarak Dağlılara karşı hücumu geçirmiştir.³³⁰ İki koldan Alhanyurt ve Güdermes bölgelerinde hücum başlamıştır, Dağlılar top ve tüfeğe karşı kama ve kılıçla savaşmıştır. Alhanyurt ve Güdermes’teki savaş bir hafta sürmüş, Alhanyurt yerle bir olmuş, düşman Güdermes’i de almış ve ilerlemeye başlamışlardır. Kuzey Kafkasyalılar Veden’e kadar çekilmişlerdir.³³¹

Kuzey Kafkasya’nın düzenli birlikleri oluşturulamadığından bu çarpışmalara, esas itibariyle, Beyaz Rus Ordusu’nun yolu üzerinde bulunan meskûn yerlerde yaşayan Kuzey Kafkasyalılar katılmışlardır. Çarpışmalar tüm Nisan ayı boyunca sürmüş ve İngilizlerin müdahalesi ile durdurulmuştur. Temirhan Şura’da bulunan General Thomson’un elçisi Albay Ravlinson’un Kuzey Kafkasya Hükümetine bildirdiğine göre, “İngilizlerin teklifi üzerine Denikin harekâtı durdurmayı kabul etmiştir...” Bunun dışında ayrıca, Kuzey Kafkasya’nın istiklali ve sınırları meselesinin Versailles Barış Konferansı’nda çözümleneceği haber verilmiştir. 1919 Mayıs ayının sonlarında Beyaz Rus müfrezesinin Port-Petrovsk’ı aniden işgal etmesi üzerine, 12 Mayıs 1919’da Pşimaho Kotse (Kosok) Hükümeti istifa etmek durumunda kalmıştır.³³²

Bu savaşlarda Dağlı halkı büyük kayıplar vermiş ve toplamda 20.000 şehidin en az 1000’e yakını erkeklerle beraber omuz omuza çarpışan kadınlardan oluşmuştur.³³³

3. BOLŞEVİK İSTİLASI VE CUMHURİYETİN SONU

3.1. General Mikail Halil’in (Halilov) Hükümeti Kurmakla

Görevlendirilmesi

Pşimaho Kotse (Kosok) hükümetinin istifasının ardından Reşidhan Kaplan ve Vassan Girey Cabağı’nın hükümeti kurma girişimi muhalefetle karşılaşmış, eski Rus polis memuru olan Apaşev liderliğindeki sağcı ve Rusya yandaşı grup tarafından hükümetin kurulması için General Mikail Halil (Halilov) vazifelenmiştir.³³⁴ Askeri çevre ve sağcılarının desteğine rağmen General Halilov hükümeti kurmayı başaramamıştır. Zira parlamentodaki siyasi kişilerden hiçbiri bu hükümetle işbirliği

³³⁰ Kosok, *age.*, 6-7.

³³¹ Kafli, *age.*, 144.

³³² Baytugan, *age.*, 16.

³³³ Mansur, *age.*, 71.

³³⁴ Kumuk, *age.*, 145.

yapmak için istekli olmamıştır. General Halilov, hükümetin oluşturulması hususunda Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti'nin Parlamentosu'ndan açık kart (kart blanş) almış olmasına rağmen on gün sonra, verilen görevi yerine getirmek yerine ihanet etmeyi seçmiştir. 23 Mayıs 1919'da, Kuzey Kafkasya Hükümeti'nin eski Savunma Bakanı Nuh Bek Tarkovski, Denikin'in gayri resmi elçisi olarak General Halilov'un yanına gelerek, Beyaz Ordu'nun Dağlılar Birliği Cumhuriyeti Hükümeti'ni tanımadığını fakat ayrı bir Dağıstan Hükümeti'ni tanıyacağını haberdar etmiştir. Nuh Bek Tarkovski, aynı zamanda Denikin ordularının Kızıl Burun'a kadar ilerleyeceklerini de belirtmiştir. General Halilov, Nuh Bek Tarkovski ile görüşükten sonra mevcut durumu çözümleyerek direniş göstermeye ve itiraz etmeye gücü olmadığını ifade etmiş ve Dağlılar Birliği Hükümeti'nden vazgeçilmesi hakkında beyanatta bulunmuştur. Bu problem, parlamentonun yetki ve ayrıcalığı içerisinde olmakla beraber, üyeler Hükümet Başkanı'nın bu söylediklerini dikkate almışlardır. Bir saatlik bir molanın ardından parlamento çalışmalarını sürdürmüş, üyelere Danyal Apaşev, Başbakan Halilov'un söylediklerini göz önüne alarak ve Gönüllü Ordu'ya karşı direnmenin olanaksız hale gelmiş olduğunu ifade ederek parlamentonun feshedilmesi hakkında bir karar lahiyası vermiştir. Ancak Parlamento Başkanı bu lahiyanın oylanmasını talep edince Danyal Apaşev üyelerin ruhsal durumundan bunun geçemeyeceğini anlamış ve parlamentodaki Dağıstan Fraksiyonu'nun hem bu oylamada, hem de genel olarak Dağlılar Parlamentosu bileşiminde bundan sonra bulunmayacağını ifade etmiştir. Bu vaziyet karşısında Başkan, Parlamento (Birlik Meclisi) oturumunu kapattığını bildirmiştir. Bu karar ile Ağustos 1919'da Meclis görüşmeleri, daha aydınlık günlere kadar dileğiyle tatil edilmiştir. Böylelikle gerçekte Kuzey Kafkasya Dağlılar Birliği Cumhuriyeti varlığı sona ermiştir.³³⁵

Mayıs 1918'de istiklalini ilan etmiş olan Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti'nin toprakları, tam bir yıl sonra, 1919 yılının yazında, halkının şiddetli direnişine rağmen Denikin orduları tarafından işgale uğramıştır. Osmanlı Devleti'nin kardeşçe yardımları ile ülkesini Bolşeviklerden kurtarmış olan Dağlılar Birliği Hükümeti, kuruculuk işlerine başlamaya fırsat bulamadan bu sefer de renk değiştirmiş olan kuzeydeki tehlikenin kurbanı olmuştur. Fakat hükümetin dağılmış olması halkın boyun eğmiş olduğu manasına gelmemiştir. General Denikin'in Kuzey Kafkasya'yı işgal etmesi üzerine Dağlılar bir kez daha silaha sarılarak vatanlarını korumak için

³³⁵ Göyüşov, *Kuzey Kafkasya Dağlılarının*, 263-264.

savaşmışlardır. Her türlü diplomatik girişim ve arayışları sonuçsuz kalan hükümet üyelerinin bir kısmı hicret etmiş, diğerleri ise mücadeleye katılmıştır. Hükümetin topraklarını koruyamaması, onun nüfuzunun sarsılması ve gerek direniş hareketlerinin önderliğinin, gerekse diğer alanlardaki girişimlerin bütünüyle din liderlerinin eline geçmesi ile sonuçlanmıştır. Rus işgaline karşı yürütülen bu mücadeleye, Çeçenistan’da Uzun Hacı (Saltı’lı) ve Dağıstan’da ise Ali Hacı Akuşalı liderlik etmiştir. Bu istiklal mücadelesinin başlamasında ve ona yardım edilmesinde ise kardeş Azerbaycan halkının bilhassa hizmetleri olmuştur.³³⁶

General Halilov daha sonra Denikin tarafından Dağıstan Genel Valisi unvanıyla ve onun grubundan olan Hacı Murat Orotşanov da Temirhan Şura Bölge Komutanlığı ile mükâfatlandırılmıştır. Hacı Murat Orotşanov bu vaziyetin ardından bağımsızlık yanlısı meclis üyelerini tutuklama girişiminde bulunmuş ancak bu kişiler Bakü’ye hareket ettikleri için amacına ulaşamamıştır. Fiili anlamda çalışmaları son bulan Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti Hükümet üyeleri, Gürcistan’da Kafkasya Meclisi adı altında faaliyetlerini sürdürmüştür. Hatta bu durum Denikin tarafından şu sözlerle özetlenmiştir: “*Kafkasya ilhak edilmiş, ancak yola getirilememiştir...*” Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti Hükümeti’nin çalışmalarına son verilmesinin ardından mücadeleyi sürdürmekte kararlı olanlar olmuş ve bunlar da dağlara çekilmiştir. Tiflis’te Ağustos ayında bunlar (Gürcistan ve Azerbaycan’a iltica eden hükümet ve parlamento üyeleri ile aydınlar) “*Kafkasya Savunma Konseyi*”ni kurarak tanınmış bazı Kafkas yurtseverleri ile bir araya gelmişler ve Konsey, milli mücadele hareketinin yönetiminin bütün sorumluluğunu üzerine almıştır.³³⁷ Bu konsey, Kuzey Kafkasya’nın içinde bulunduğu olumsuz şartlarda dahi İslamcı, Liberal Milliyetçi, Sosyal Demokrat ve Bolşevik kanatlardan oluşan bir konsey olmuştur. İslamcı-muhafazakâr Uzun Hacı ve Akuşalı Ali gibi tarikat liderlerinin yönetimindeki Savunma Konseyi’ne aralarında pek çok düşünce farklılıkları olmasına rağmen vatanları için bir araya gelmiş pek çok şahsiyet destek vermiştir. Maalesef giderek kötüleşen durum karşısında Kuzey Kafkasya, Beyaz Ordu’nun bozgununu takiben, Kızıl Ordu’nun işgaline uğrayacaktır.³³⁸ Ayrıca Konsey, diğer birçok Kafkasyalıların yanında Azerbaycan’da bulunan köken olarak Çerkes

³³⁶ Göyüşov, *Kuzey Kafkasya Dağlılarının*, 267.

³³⁷ Kumuk, *age.*, 145-146.

³³⁸ Turan, “Kuzey Kafkasya ve Rusya Müslümanlarının Öncü Aydınlarından Ahmet Tsalıkkatı”, (Tarih ve Toplum, İstanbul, Eylül 1996, Sayı: 153), *Birleşik Kafkasya İdealine Adanan Ömür*, 188.

(Abhaz) olan genç subay *Kazım Kap*'ı da (Kabba Kazım) ana yurduna hizmet etmek ve görevlendirmek için Tiflis'e çağırmıştır. Kazım Kap, Kuzey Kafkasya'da Gönüllü Ordu'ya ve Rus Bolşeviklerine karşı çok önemli rol oynamıştır.³³⁹

3.2. Kuzey Kafkasya'nın Rusya Tarafından İşgali (Bolşevik İstilasası)

Uzun Hacı ve Ali Hacı'nın hükümetin davetiyle Temirhan Şura'ya gelmelerinden sonra, Dağlı Parlamentosu acil olarak, "Çeçenistan ve Dağlılar Birliği Cumhuriyeti'nin diğer topraklarının" Gönüllü Beyaz Ordu'dan temizlenmesi için alınacak önlemler planı üzerinde çalışma yapmış ve bir takım kararları kabul etmiştir. General Halilov'un sebep olduğu dönüşümün ardından hükümet çalışmalarını devam ettirmese de parlamentonun bu son girişimi sonuçsuz kalmamıştır. Kuzey Kafkasya halkının Denikin gericiğine karşı mücadeleye hazır bulunan bölümleri bu kişileri mücadelenin liderleri olarak kabul etmişlerdir. Direniş hareketine resmen Uzun Hacı'nın liderlik etmesine rağmen pratikte o sadece Çeçenistan'daki mücadelenin önderine, Ali Hacı Akuşalı ise Dağıstan bölgesindeki hürriyet savaşının önderine dönüşmüşlerdir.³⁴⁰

Genel Vali ve Komutanlığa General Erdeli atanmış, Rusya'nın prensiplerine sadık kalınarak memleket bir takım bölgelere ayrılmıştı: Dağıstan'da General Mikail Halilov, Çeçenistan'da General Aliyef, Osetya'da General Habayef, Kabardey'de General Bekoviç Çerkaski'nin liderliğinde Rusya'ya tabi muhtar askeri idareler oluşturulmuştur. Kuban bir Rus şehrine dönmüş; Bolşeviklerle savaş için buralardan asker toplanmış ve kuzeye yollanmıştır. Aynı zamanda halk ağır vergiler ve baskılar altında eziliyordu. Halkın buna tahammül edemeyerek baş kaldıracığından şüphe yoktu, ancak tüm memleketin birden hareket etmesi için imkânlar bulunmadığı gibi bu imkânları oluşturacak kabiliyette bir lider de yoktu.

Denikin yönetimine karşı ilk isyan Çeçenistan'da Ali Hacı yönetiminde çıkmış ve hızlı bir şekilde bastırılmıştır. Batı Dağıstan'da Uzun Hacı da henüz harekete geçmemişse de durum olumsuz vaziyette sürmekteydi. General Mikail Halilov ara ara çıkan küçük direnişlere karşı cumhuriyet döneminden kalma ulusal kuvvetleri kullanmak istemiştir; bunlar birinci ve ikinci Şamil alayları olmuştur. Ancak ulusal kuvvetler halktan en ufak bir direniş görünce silah kullanmıyorlar; birçok yerde dostça

³³⁹ Sefer E. Berzeg, *Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti 1917-1922 II. Cilt Bağımsızlık Mücadelesi*, (İstanbul: Birleşik Kafkasya Derneği, 2004), 145.

³⁴⁰ Göyüşov, *Kuzey Kafkasya Dağlılarının*, 292-293.

karşılıyorlar ve dostluk gösteriyorlardı. Bu vaziyet üzerine General Denikin, bu kuvvetleri kuzeyde Çariçin'e, Bolşeviklere karşı yollamış, onların yerlerine de Kazak alaylarını getirmişti. Bu Kazak alayları da General Erdeli yönetiminde bulunmaktaydı. Dağıstan'ın ortasında ve hâkim noktada bulunan Guni'de Albay Şikoli karargâh oluşturmuştur. Albay Şikoli de halk üzerindeki baskıyı artırmış ve ağır vergiler koymuştur. Bunun yanında tüm silahların da teslim edilmesi emrini vermiştir. Bu emir Dağlılar için büyük hakaret sayılmıştır. Çünkü Dağlılar için silah namusları demektir. Bu durum üzerine Dağlılar, Uzun Hacı ile görüşmüşler ve sıkıntılarını iletmışlerdir. Gelişmelerden sonra Dağlılar ansızın ayaklanmış ve Rus garnizonlarına baskınlar gerçekleştirmişlerdir. Bir gecede her tarafta başarı sağlamışlar, Ruslar kılıçtan geçirilmiş ve içlerinde yüksek rütbeli subaylar dahi esir alınmıştır. Uzun Hacı da sözü en çok geçen Çeçenistan'da isyan bayrağını çekmiştir. İlk iş olarak Vidino'dan başlamıştır. Ayrıca etrafta kalmış olan Türk subayları da bulunup, iş başına getirilmekteydi. Zira halkın onlara olan güveni yerli subaylara göre daha fazlaydı. Kuzey Kafkasya'nın farklı bölgelerinde de mahalli ve milli hareketler gerçekleşmekteydi. Batıda Kuban'da General Kılıç Girey, Adigelerden, Karaçaylardan, Nogaylardan, bir kısım bağımsızlık yanlısı Kazaklardan kuvvetler toplayarak on binden fazla sayıya ulaşmışlardır. Battalpaşa ve diğer bazı şehirler ele geçirilmiştir.³⁴¹

Uzun Hacı, Vidino garnizonlarını düşmandan temizledikten sonra Güdermez, Grozny, Beslan, Nazran'a baskınlar yaparak tüm Çeçenistan'ı Ruslara karşı harekete geçirmiştir. General Denikin, güneyde sıkıntıya düşen kolordusunu desteklemek için, Moskova'ya doğru ilerleyen kuvvetlerden bir kolordu daha ayırıp Kafkasya'ya yollamıştır. Bu harekâtın komutasına da General Vrangel'i atamıştır. Bolşevikler de Kuzey Kafkasyalıların Denikin'e karşı yürüttüğü mücadeleyi amacına uygun düşüğü için desteklemiştir. Bu esnada Kuzey Kafkasya'da gizli komünist teşkilatını Celal Korkmazov yönetmekteydi. Celal Korkmazov, bir kısım gençleri etrafında toplamış, teşkilat kurmuş ancak halkın bir türlü yakınlığını kazanamamıştır. Bu yüzden mücadelenin genişlemesini Moskova'dan aldığı talimata göre devam ettirebilmesi için milliyetçilerle anlaşması gerekmektedir. Sağ ve sol unsurlardan bir araya gelmiş bir "Müdafaâ Heyeti" oluşturulacak, bu heyet mücadeleyi yönetecek ve ilk fırsatta ulusal hükümeti meydana getirecektir. Celal Korkmazov ve Alihan Kantemir hemen

³⁴¹ Kafli, *age.*, 145-146-147.

Lavaşa'ya giderler ve Ali Hacı ile anlaşarak onun liderliğinde bir heyet yollarlar. Gürcistan da Kazım Bey'in komutasında 49 vagon mühimmat göndermiştir. Kazım Bey, Çeçenistan'da bağımsızlık mücadelesini sürdürmekte olan Uzun Hacı ile birleşmek ister, ancak iki bölgenin ortasındaki hâkim bir noktada olan Hunzak kalesindeki Ali-Man Kayıtmaz, Beyaz Ruslar ile birlik olmuş ve emri altındaki Rus ve yerli kuvvetlerle yolu kesmiştir. Beyaz Ruslara karşı yapılan bu savaş bir yıldan daha uzun sürmüştür. 1920 yılı başlarında General Denikin, Bolşeviklere yenilmiş ve Kafkasya'daki inisiyatifini kaybetmiştir. Bu gelişme üzerine Sovyet Rusya'dan aldığı gizli yardımlarla teşkilatını güçlendirmiş olan Celal Korkmazov, hemen faaliyete geçerek Dağıstan'daki ayaklanmaya yardıma gelen eski Kafkas İslam Ordusu Komutanı Nuri Paşa ile Kazım Bey'i Dağıstan'dan çıkarmıştır. Gayesi Kızıl harekât için bir problemin çıkmamasıdır.³⁴²

Bu durumdan sonra Kuzey Kafkasya artık tamamen Bolşevik ordularıyla karşı karşıya kalmıştır. Sovyet Rusya, Kuzey Kafkasya'nın Denikin kuvvetlerinin saldırıları yüzünden maddî ve manevî anlamda büyük zararlara uğradığını ve fazlasıyla yıprandığını bilmektedir. Daha önce de sahte bir samimiyetle Kuzey Kafkasya'nın bağımsızlığını tanıdığını tüm dünyaya ilan ettiğini bir beyanname ile belirtmiştir. Böyle bir durumda Bolşevik orduları, Kuzey Kafkasya Müdafaa Şurası'nın askeri kıtaları ile temasa geçmişlerdir. Bolşevikler, General Lahof yönetimindeki 11. Kızıl Ordu'yu Kuzey Kafkasya üzerine yollamışlardır. Herhangi bir direniş görmediğinden rahatça Dağıstan içlerine kadar ilerleyen bu ordu, burada ani bir baskınla milli kuvvetlerin (Dağlı mücahitlerin) saldırısına uğramıştır. 25 Şubat 1920'de çok kanlı geçen savaşlardan sonra Rus ordusu imha edilmiştir. Kızıllar, Dağlı Milli Birliklerin mücadele gücünü ve azmini kaybettiklerini düşünmüşlerdir. Fakat yanıldıklarını anlayınca hemen politikalarını değiştirmişlerdir. Temirhan Şura'ya yolladıkları General Smirnov, Nisan 1920'de her zamanki sahte samimiyetleriyle Kuzey Kafkasyalılara hitap etmiştir. Bu görüşmede Sovyet Hükümeti'nin, Kuzey Kafkasyalıların Beyaz Ordu'ya karşı olan mücadelelerini takip ettiklerini, Kuzey Kafkasyalıların bağımsızlığının tanındığını, hayatlarını istedikleri gibi devam ettirmekte serbest olduklarını belirtmiş ve Kuzey Kafkasyalılarla beraber

³⁴² Mansur, *age.*, 72-73.

Bolşeviklerin, kardeş Doğu Müslümanlarını batı emperyalistlerinin esaretinden kurtarmak gibi önemli bir görevlerinin kaldığını ifade etmiştir.³⁴³

Çok vakit geçmeden Sovyet Hükümeti bu sözlerinden de dönmüştür. Çünkü Rusya'da iç savaş sona ermek üzere. Durumlarını sağlamlaştırmışlardır. Artık Bolşevikler, beyazları zayıf düşürecek yardımcı kuvvetlere ihtiyaç duymadıkları gibi Kuzey Kafkasya'nın kilit noktalarına da yerleşmişlerdir. Kızıl Ordu artık Kuzey Kafkasya'yı işgale başlamıştır. 6 Mayıs 1920'de Çeçenistan'da Vedeno civarında Kayışyurt'ta Bolşevik tehdidi altında büyük bir kurultay gerçekleşmiştir. Kızıllar, bu kurultayı dağıtmak istemişler de kahraman mücahitler bu saldırıları geri püskürtmüştür. Kurultaya katılanların çoğu din adamları olmuştur. Türkiye'den İsmail Berkok başkanlığında Aziz Meker ve Mustafa Butbay gibi isimlerin de yer aldığı bir heyet bulunmaktadır.³⁴⁴

Kurultay, Kuzey Kafkasya'nın bağımsızlığını elde edinceye kadar mücadele edileceğine dair yemin etmiş ve bir Milli Meclis oluşturmuştur. Ayrıca tüm Kuzey Kafkasyalıların istiklal bayrağı altında toplanmalarını da talep etmiştir. Bu olay Bolşevik memur ve askeri erkânın gözleri önünde gerçekleşmiştir. Bu esnada Uzun Hacı'nın tavsiyesine uyularak Türkiye'de bulunan İmam Şamil'in oğlu Kamil Paşa'ya haber gönderilerek mücadelenin başına geçmesi istenmiş ancak Paşa rahatsız olduğundan yerine oğlu Said Şamil'i durumu tetkik ettikten sonra icabına göre hareket etmek üzere Kuzey Kafkasya'ya yollamıştır. Dağlılar, Said Şamil'in liderliğinde yeniden mücadeleye başlamıştır. Birbiri ardına gönderilen Bolşevik kuvvetleri kılıçtan geçirilmiştir. Memleketin büyük bir kısmı düşmandan temizlenmiştir.³⁴⁵ Ancak Dağlıların yaşadıkları en büyük zorluk silah ve cephane eksikliği olmuş ve tüm dünyadan bekledikleri yardım isteğinden bir yanıt alamamışlardır. Sovyet Rusya, sayısız silah ve mühimmata sahip büyük kuvvetlerle Kuzey Kafkasya'ya saldırmıştır. Diğer yandan Azerbaycan'ı istila etmiş ve Gürcistan da Şubat 1921'de Kızıl Ordu'nun saldırısına uğramıştır. Ayrıca Rusya, Anadolu'da istiklal savaşı yapan Türklerle de anlaşmıştır. Kuzey Kafkasyalıları her taraftan dünya ile alakaları kesilmiş ve büyük

³⁴³ Hızal, *age.*, 80-81.

³⁴⁴ Anadolu'da milli mücadeleyi sürdüren Mustafa Kemal Paşa, Kuzey Kafkasya'daki gelişmeleri takip etmekteydi. Kuzey Kafkasya'dan gelen *Ebubekir Piliyev* isimli bir delege önce Sivas'a uğrayarak Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüş ve Türkiye'den bir heyetin Kuzey Kafkasya'ya gitmesi hususunda anlaşmışlardır. Bu çerçevede daha önce bölgede bulunmuş olan İsmail Berkok başkanlığında bir heyet 12 Şubat 1920'de Kafkasya'ya gönderilmiştir.

³⁴⁵ Karaçaylı, *age.*, 26.

kuvvetlerle sarılmış bir halde düşmana karşı mücadelede Haziran 1921'e kadar dayanabilmişlerdir. 11 ay süren bu kanlı mücadelede Kuzey Kafkasyalılar, şanlı geçmişlerinin kahramanlık destanlarına yenilerini eklemişlerdir.³⁴⁶

Said Şamil ve bazı mücahitler, Kızıl Ordu tarafından alınan Gürcistan topraklarından büyük bir güçlkle Türkiye'ye geçmiştir. 11 Mayıs 1918'de bağımsızlığını ilan eden Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti Hükümeti'nin bir yılı Beyaz, bir yılı da Kızıl Ruslara karşı yapılan mücadeleyle geçmiştir.³⁴⁷ Dağıstan'da Sovyet yönetimi başa geçince, 20 Ocak 1921 tarihinde Dağıstan Otonom (Özerk) Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti oluşturulmuştur.³⁴⁸

Rusya içerisinde yaşanan bunca olaydan sonra Kuzey Kafkasya'da yaşayan Türk ve Müslüman halklar bağımsızlıkları için artık harekete geçmişlerdir. Bu kapsamda Mayıs 1917'de Vladikafkas'ta Kuzey Kafkasya Dağlı Halklarının Birinci Kurultayı'nı gerçekleştirmişlerdir. Bu kongrede "*Kuzey Kafkasya Merkez İcra Komitesi*" oluşturulmuş ve hükümet görevini üstlenmesi talimatı verilmiştir. Yine bu kongrede Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği'nin anayasa taslağı yürürlüğe koyulmuştur. Oluşturulan komiteye üyeler seçilmiştir. Ardından Eylül 1917'de Kuzey Kafkasya'nın Andi vilayetinde Dağlı Halklarının İkinci Kurultayı yapılmıştır. Bu kongrede örgütlenme sağlanmaya çalışılmıştır. Kurultay'da pek çok hususta karar alınmıştır. Kuzey Kafkasya'da bu zamanlarda Kazakların yoğun olarak yaşadığı yerlerde iç savaşın patlak üzere olduğu görülmekteydi. Oluşturulan Merkez İcra Komitesi tehlikeli ve karışık zamanlarda çalışmalarını sürdürmüştür.

1917 Ekim Devrimi ile Bolşevikler zafer kazanmıştır. Devrimin ardından Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Merkez Komitesi, Rusya Kurucu Meclisi'nin toplanması zamanına kadar Kuzey Kafkasya'da geçici bir hükümet kurulduğunu duyurmuş ve Kuzey Kafkasya'nın özerkliğini ilan etmiştir. 11 Mayıs 1918 tarihinde de tüm dünyaya Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti olarak bağımsızlığını ilan ettiğini bildirmiştir. Bu süreç içerisinde Osmanlı Devleti ve Azerbaycan Türklerinden oldukça destek görmüştür. Hâkimiyet döneminde ise kurulan cumhuriyetin ilk Devlet Başkanı Abdülmecid Çermoy ve sonrasında gelen ikinci Devlet Başkanı Pşimaho Kotse (Kosok) dönemlerinde İngiliz destekli General Denikin kuvvetleri ile

³⁴⁶ Kafli, *age.*, 154-155.

³⁴⁷ Mansur, *age.*, 74.

³⁴⁸ Yüceer, *Birinci Dünya Savaşı'nda*, 216.

Bolşeviklerle bağımsızlık uğruna savaş yapılmıştır. Bir yandan da diğer devletler tarafından tanınma çalışmaları yapılmış diğer yandan da bağımsızlık ve özgürlük mücadeleleri için yardım talep etmek için görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti'ne en büyük destek ve yardımı 28 Mayıs 1918'de bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Cumhuriyeti ile Osmanlı Devleti vermiştir.

Kuzey Kafkasya halkının şiddetli direnişine rağmen 1919 yılının yazında Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti'nin toprakları Denikin kuvvetleri tarafından işgal edilmiş ve cumhuriyetin varlığına da son verilmiştir. Bu gelişmelerden sonra Dağlı halkı Çeçenistan'da Uzun Hacı ve Dağıstan'da Ali Hacı Akuşalı liderliğinde tekrar silaha sarılmış bir vaziyette mücadeleye başlamıştır. Ancak Kuzey Kafkasya halkının beklediği yardımın gelmemesi ve mühimmat eksikliği gibi yaşadığı zorluklar Dağlıların bu mücadelesinde sıkıntılı süreç yaşamalarına neden olmuştur. Nitekim Haziran 1921 tarihine kadar dayanmışlar ve Kuzey Kafkasya, Kızıl Ordu'nun istilasına uğramıştır.

SONUÇ

Kafkasya bölgesi için yapılan araştırmalar sonucunda farklı Şeyler söylenmektedir. Ama daha çok araştırmacılar tarafından “*dünyanın cenneti*” unvanı ile kuzey ve güney olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan’dan meydana gelen kısıma Güney Kafkasya, bugün Rusya’nın içerisinde yer alan etnik açıdan daha karışık bölge olan Kuzey Kafkasya denilen kısımda da Adige, Çeçenistan, Karaçay-Çerkez, Kabardey-Balkar, Kuzey Osetya, İnguşetya ve Dağlı zerk Cumhuriyeti bulunmaktadır. Kafkasya bölgesi her zaman üzerinde büyük devletlerin hâkimiyet mücadelesinin yaşandığı bir alan olmuştur. Kafkasya, pek çok farklı dinlere, dillere, kültüre ve etnik yapıya sahip kozmopolit bir bölgedir. Kafkasya, Rusların işgal zamanına kadar özgürce yaşamalarını sürdüren insanlardan oluşmuştur. Daha sonra Rusya’nın Kafkasya bölgesini işgal etmesi ile başlayan süreç ve iskan politikası ile Kafkas halkı zoraki sürgüne, ge ve katliama maruz kalmıştır. Çok fazla sayıda Kafkas halkı başta Osmanlı Devleti olmak üzere farklı yerlere göç etmiştir. Bu durumla beraber Kafkasya bölgesinde Rusların istediği Şekilde nüfus değişmiştir.

Kafkasya, kendine has coğrafi özellikleri, yer altı ve yer üstü zenginlikleri ile tarihin her döneminde, elde edilmek ve hâkimiyet altına alınmak istenen bir bölge olmuştur. İlk ağlardan itibaren bölgeye gelen yabancı gler de Kafkasya’nın bu öneminden dolayı bölgeye hâkim olmak istemişlerdir. Fakat Kafkasya’nın yerli halkları, bölgelerinin coğrafi özelliklerinin de etkisiyle edindikleri bağımsız yaşama arzusu ve mücadeleci yapıları ile gelen yabancı glere kolay teslim olmamış ve sonuna kadar direnmişlerdir. Rusya yüzyıllarca her ne pahasına olursa olsun onları, Karadeniz, Hazar Denizi’ne ve bilhassa Büyük Petro’nun ve haleflerinin telkinlerine göre Petersburg ve Moskova’yı Akdeniz’e götürecek ve Osmanlı Devleti ile İran’ın güçlerini yok edecek olan Kafkas geçidinin zaptı için çalışmalar yapmıştır. Rusya’nın Kafkasya’yı istemesinin temel sebebi bölgenin jeopolitik ve jeostratejik konumu olmuştur. Bu amaçla Rusya bölgeyi işgal etmeye çalışırken farklı sosyal, siyasi, ekonomik politikalar uygulamış ve bu politikalarını da katliam, sürgün, g, iskân ve asimilasyon gibi metotlar ile desteklemiştir. Rusya’nın Kafkasya’yı istilasında, yerli halk, bu istilaya karşı manevi ve askeri bir direnç gösterememiştir. Çünkü yerli halkın bir kısmının Kuzey Kafkasya’ya bir kısmının da Güney Kafkasya’ya yöneltmeleri tüm memleketin ortak menfaatleri için zararlı bir engel oluşturmuştur.

Kuzey Kafkasya halkının Rus istilasına karşı mücadelesi 18. yy sonlarına doğru Şeyh Mansur ile başlamış ve üç büyük Nakşibendî imamı olan Gazi Muhammed, Hamzat Bek ve Şamil'in liderlikleri ile devam etmiştir. Nakşibendî tarikatı mensuplarının Ruslara karşı ortaya koyduğu *Gazavata* yani kutsal savaşa *Müridizm* adını vermişler ve Kuzey Kafkasya'da Ruslara karşı 18. yy sonlarında başlatılan bu mücadele *Müridizm* diye bilinmiştir. 1859'da Kuzey Kafkasya'nın tüm doğu ve orta bölgeleri ile 1864'te ise batı bölgesi Rus hâkimiyeti altına girmiştir. Kuzey Kafkasya halkı, bundan sonraki süreçte Rus tahakkümünden kurtulmak ve bağımsızlıklarına kavuşmak için bir fırsat beklemiştir.

20. yüzyılda Rus İmparatorluğu, ekonomik, sosyal ve siyasi krizlerin fazlasıyla yaşandığı bir yer olmuştur. 1900-1903 dünya ekonomik krizi Rus ekonomisini kötü etkilemiş, enflasyon yükselmiş ve halkın yaşamını zorlaştırmıştır. 1904-1905 Rus-Japon savaşında Rus ordusunun yenilmesi ve halkın bu savaşa olan itirazlarının artması da durumu kötüleştirmiştir. Ayrıca Rus İmparatorluğu'nun iç siyasetinde de kırılmalar gerçekleşmekte ve muhalefet bastırılmaktaydı. İmparator karşıtı hareketlerin artması ve halkın hoşnutsuzluğu sonucu pek çok eylem gerçekleşmiştir.

Rus İmparatorluğu içerisinde kımıldanmalar yaşanırken Kafkasya'da genelinde de özellikle Müslüman aydınlar siyasi hayatı canlı tutuyor ve Rus İmparatorluğu genelinde sosyo-politik süreçlere katılım sağlıyorlardı. Bu kapsamda 1905'te Rusya Türklerinin siyasi taleplerinin tespit ve hukuklarını savunmak maksadıyla "*Rusya Müslümanları İttifakı*" adını verdikleri bir topluluk oluşturulmuştur. Rusya Müslümanları bu alanda çalışmalara başlamış, Kafkasya'nın her yerinden Müslümanlar çağırılmış ve toplantılar gerçekleştirmişlerdir. Rusya Müslümanları sırasıyla beş kurultay düzenlemiştir. Rus İmparatorluğu içerisinde yaşayan bütün Müslümanların sosyal, siyasi, hukuk, eğitim, din, dil ve daha pek çok konuda haklarını, taleplerini içeren hususta görüşmeler yapılmış ve belli başlı kararlar alınmıştır. Rus İmparatorluğu'nun devlet yetkilileri ile de bu hususta görüşmeler yapılmıştır. Devlet Duma seçimleri zamanı Rusya içerisinden farklı yerlerden sayıca az da olsa Müslüman vekil seçilmiştir. Duma içerisinde "*Müslüman Fraksiyonu*" da oluşturulmuştur.

1905 İhtilali'ni güçlkle atlatabilen ve aynı yıl Japonya'ya yenilen Rus İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşı'na da yıpranmış bir halde girmiştir.

İmparatorlukta had safhaya ulaşan sıkıntılı süreç 1917 Şubat Devrimi ile sonuçlanmıştır. Devrimi halk sevinçle karşılamış ancak İmparatorluk içerisinde ikili iktidar oluşmuştur. Kafkasya'nın genelinde de karışıklıklar meydana gelmeye başlamıştır. Özellikle bu dönemde Geçici Hükümet tarafından Ermeniler, Azerbaycan Türklerine karşı desteklenmiştir. Şubat Devrimi ve ikili iktidarların ortaya çıkmasıyla Kuzey Kafkasya'da da Rus İmparatorluğu'ndan ayrılma düşüncesi konuşulmaya başlanmıştır. Bu amaçla Kuzey Kafkasya Müslümanları çalışmalarına başlamıştır.

Şubat 1917 Devrimi ile Kuzey Kafkasya halkı da Güney Kafkas halkları gibi bağımsızlık çalışmalarına başlamış ve bu kapsamda Terekale (Vladikafkas) ile Andi kurultaylarını gerçekleştirmişlerdir. Mayıs 1917'deki Terekale (Vladikafkas) Kurultayı'nda *Birleşmiş Kuzey Kafkasya ve Dağıstan Dağlıları Birliği Merkez Komitesi* isminde bir yüksek icra organı oluşturmuşlardır. Eylül 1917'de yapılan Andi Kurultayı'nda ise Merkez İcra Komitesi seçimi yenilenmiş ve bağımsızlık için komiteye tam yetki verilmiştir. 20 Kasım 1917'de Merkez İcra Komitesi, unvanını Geçici Hükümet'e dönüştürerek bağımsız bir devlet meydana getirmiştir. 11 Mayıs 1918'de hükümet, bağımsızlığını ilan ederek *Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti*'nin kurulduğunu duyurmuştur. Kuzey Kafkasya ile dini, tarihi ve milli bağları olan Osmanlı Devleti kurulan bu cumhuriyeti ilk tanıyanlardan olmuş ve askeri yardımda bulunmuştur. Fakat Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti'nin varlığı çok fazla sürmemiştir. Zira Kuzey Kafkasya, devrimin getirdiği müsait ortamdan yeterince yararlanma imkânlarına tam anlamıyla sahip olamamıştır.

Bu süreç içerisinde Kuzey Kafkasya halkı, Osmanlı Devleti ve Azerbaycan Türklerinden oldukça destek görmüştür. Hâkimiyet döneminde ise kurulan cumhuriyetin ilk Devlet Başkanı Abdülmecid Çermoy ve sonrasında gelen ikinci Devlet Başkanı Pşimaho Kotse (Kosok) dönemlerinde İngiliz destekli General Denikin kuvvetleri ile Bolşeviklerle bağımsızlık uğruna savaş yapılmıştır. Bir yandan da diğer devletler tarafından tanınma çalışmaları yapılmış diğer yandan da bağımsızlık ve özgürlük mücadeleleri için yardım talep etmek için görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti'nin içinde bulunduğu şartlar ağır olduğundan amacına ulaşmak ve istiklalini sürdürmek oldukça zor olmuştur. Bolşeviklerle mücadele etmek zorunda kalan Dağlı halkı aynı zamanda aralarında toprak anlaşmazlığı olan Kazakların da Bolşeviklerin lehine hareket etmesi durumu

daha da zorlaştırmıştır. Aynı zamanda Dağlılar topraklarını işgal eden İngiliz destekli General Denikin'e ait Beyaz Ordu kuvvetleri ile de savaşmışlardır. Dağlılara yardıma gelen Osmanlı kuvvetleri sayesinde Kuzey Kafkasya'da durum düzelmiştir. Ancak Mondros Mütarekesi gereği Osmanlı Devleti'ne ait birliklerin Kafkasya'yı boşaltması gerekmiştir. Kuzey Kafkasya halkı Osmanlı birliklerinin bölgeyi terk etmesiyle yardımsız ve tek başlarına kalmışlardır.

Rusya'da Bolşeviklerle savaşan General Denikin ise kuvvetlerini Kafkasya'ya çekerek saldırıya geçmiştir. Eski emperyalist Rusya'yı tekrar kurmayı isteyen General Denikin kuvvetleri, Bolşeviklere yenilince çekilmek durumunda kalmıştır. Güçlenen Kızıl Ordu tüm gücüyle Kuzey Kafkasya üzerine yürümüştür. Bu gelişmelerden sonra Dağlı halkı Çeçenistan'da Uzun Hacı ve Dağıstan'da Ali Hacı Akuşalı liderliğinde tekrar silaha sarılmış bir vaziyette mücadeleye başlamıştır. Ancak Kuzey Kafkasya halkının beklediği yardımın gelmemesi ve mühimmat eksikliği gibi yaşadığı zorluklar Dağlıların bu mücadelesinde sıkıntılı süreç yaşamalarına neden olmuştur. Bütün mücadelesine rağmen Dağlı halkı bu ağır şartlara daha fazla dayanamamıştır. Haliyle tüm Kuzey Kafkasya Bolşevik istilasına uğramıştır.

Sonuç itibariyle, 11 Mayıs 1918 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiş olan bu genç devlet, bağımsızlık dönemi boyunca topraklarına göz koyan acımasız düşmanları ile mücadele etmiş ancak bu çok müsait fırsatta Kafkaslılar topyekûn birliktelik sağlayamadıklarından dolayı tekrar Rus boyunduruğu altına girmişlerdir.

Haziran 1920'de Kuzey Kafkasya, Bolşeviklerin hâkimiyeti altına girdikten sonra, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne (SSCB) bağlı idari birimler kurulmuştur. 1921 yılında Kuzey Kafkasya Dağlıları Birliği Cumhuriyeti özerk (otonom) bir hale getirilmiştir. Bu kapsamda 20 Ocak 1921'de Dağıstan Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur. Kuzey Kafkasya halkları, Rusya tarafından bölünmüştür. Yine aynı tarihte Balkar, Çeçen, Kabardey, Karaçay, İnguş ve Osetinlerin oluşturduğu Dağlı Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur.

1990'lı yılların ortalarında SSCB lideri Gorbaçov'un başlattığı Glastnost (açıklık) ve Perestroyka (yeniden yapılanma) politikaları SSCB'de yumuşama meydana getirmiş ve SSCB'nin dağılma sürecini de hızlandırmıştır. SSCB'nin dağılması Baltık ülkelerinin, Orta Asya'nın ve Güney Kafkasya'nın bağımsızlıklarını

kazanmasına neden olmuşsa da Kuzey Kafkasya Özerk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını elde edememişlerdir.

Kuzey Kafkasya, Rusya Federasyonu'nun güney bölgesinin sınırları içerisinde bulunmaktadır. Bugün Rusya Federasyonu'na (RF) bağlı Kuzey Kafkasya bölgesinde ise yedi özerk (otonom) cumhuriyet yer almaktadır. Bunlar, Adigey, Karaçay-Çerkes, Kabardey-Balkar, Kuzey Osetya, Çeçenistan, İnguşetya ve Dağıstan Özerk Cumhuriyetleri'nden oluşmaktadır. Rusya gerek İmparatorluk döneminde, gerek Sovyetler Birliği döneminde ve gerekse Birleşik Devletler Topluluğu döneminde, Kafkasya'ya yönelik politikası, ne olursa olsun her zaman her türlü yöntemi kullanarak bölgeyi hâkimiyeti altında bulundurmaya çalışmıştır. İlişkilerinde işbirliği anlayışı yerine hükmetme anlayışı hâkim olmuştur. Bu anlamda Türkiye'nin kendisine tarihi, dini ve kültürel bağlarla bağlı olan Kuzey Kafkasya'ya yaklaşımı, Rusya'nın içişlerine karıştığı imajını vermeden, güncel kazanımlardan uzak, uzun vadeye dayanan çok yönlü dış politika çerçevesinde Kuzey Kafkasya bölgesi ile ilgilenmek ve sorunlara da bu açıdan yaklaşmak durumundadır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

(Şhapli), Hüseyin Tosun Bey. *Terekkale ve Andi Kurultayları – 1917*, Kuzey Kafkasya Halkları Toplantı ve Yasama Çalışmaları Raporları, Çeviren: Ahmet Nart, İstanbul: Apra Yayıncılık, 2015.

Aksoy, Elbruz. *Benim Adım 1864-Çerkes Hikâyeleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.

Avagyan, Arsen. *Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye'nin Devlet-İktidar Sisteminde Çerkesler*, Çeviren: Ludmilla Denisenko, İstanbul: Belge Yayınları, 2004.

Baddeley, John F. Baddeley. *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil*, İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 1996.

Bal, Halil. "Kuzey Kafkasya'nın İstiklali ve Türkiye'nin Askeri Yardımı (1917-1918)", *Kafkas Araştırmaları III*, İstanbul: Çetin Matbaası, 1997.

Barlas, Cafer. *Dünü ve Bugünü İle Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2014.

Baytugan, Barasbi. *Kuzey Kafkasya (1917-1970)*, Samsun: Yedi Yıldız Yayınları, 1998.

Berkok, İsmail. *Tarihte Kafkasya*, İstanbul: İstanbul Matbaası, 1958.

Berzeg, Ayten. (Fransızca'dan Çeviren), *I. Dünya Savaşında Kuzey Kafkasyalılar*, Ankara: KAFDAV Yayıncılık, 2005.

Berzeg, Sefer E. *Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti 1917-1922 I. Cilt Kafkasya Dağlıları Birliği'nin Kuruluşu*, İstanbul: Birleşik Kafkasya Derneği, 2003.

Berzeg, Sefer E. *Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti 1917-1922 II. Cilt Bağımsızlık Mücadelesi*, İstanbul: Birleşik Kafkasya Derneği, 2004.

Berzeg, Sefer E. *Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti Devlet Başkanı Pşimaho Kotse (Kosok) - Yaşamı ve Gurbet Yazıları*, Ankara: Kuban Matbaacılık Yayıncılık, 2011.

Bi, Mahmut. *Kafkas Tarihi*, Ankara: BerikanYayınevi, 2011.

Bilge, Sadık Müfit Bilge. "Ortaçağ'dan Rus İstilasına Kadar Kuzey Kafkasya ve Gürcistan'da Toplumsal Yapı ve Mülkiyet İlişkileri", *Şeyh Şamil ve Kafkasya (Mücadele-Sürgün-İşkân)*, Editör: Mehmet Ali Bozkuş, Hakan Yazar, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2017.

Bozkurt, Giray Saynur. *1905-1907 Yılları Rusya Müslümanlarının Siyasi Kimlik Arayışı*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2008.

Cabağı, Wassan-Giray. *Kafkas-Rus Çatışması*, İstanbul: Flaş Ajans, 1995.

Canbek, Ahmet. *Kuzey Kafkasya Trajedisi*, Ankara: Kaf Yayınları, 1994.

Carr, Edward Hallett. *Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi, 1917-1929*, Çeviren: Levent Cinemre, İstanbul: Yordam Kitap, 2015.

Devlet, Nadir. *Millet İle Sovyet Arasında 1917 Ekim Devriminde Rusya Türklerinin Varoluş Mücadelesi*, İstanbul: Başlık Yayın Grubu, 2011.

Devlet, Nadir. *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.

Erkilet, Alev. *Ele Geçirilemeyen Toprak: Kuzey Kafkasya-Şeyh Şamil'den Şamil Basayev'e Çeçenistan-Dağıstan Direniş Hareketleri*, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2015.

Gökçe, Cemal. *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*, İstanbul: Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayını, 1979.

Göyüşov, Altay. *Kuzey Kafkasya Dağlılarının Özgürlük Uğrunda Mücadelesi (1917-1920)*, Çeviren: Sefer E. Berzeg, Ankara: Kuban Matbaacılık Yayıncılık, 2016.

Grigoriantz, Alexandre. *Kafkasya Halkları Tarihi ve Etnografik Bir Sentez-Çerkezler, Abhazlar, Svanlar, Osetler, Çeçenler, İnguşlar, Gürcüler, Dağıstanlılar*, Türkçesi: Doğan Yurdakul, İstanbul: Yeni Binyıl Yayınları, 1999.

Hablemitoğlu, Necip. *Çarlık Rusyası'nda Türk Kongreleri (1905-1917)*, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2004.

Hızal, Ahmet Hazer. *Kuzey Kafkasya Hürriyet ve İstiklal Davası*, Ankara: Orkun Yayınları, 1961.

Hızaloğlu, Mustafa Zihni. *Şeyh Şamil (Şimali Kafkasya İstiklal Mücadeleleri)*, Ankara: Serdengeçti Yayınevi, 1958.

İbrahim, Abdürreşid. *Rusya İmparatorluğu'nda Müslümanlar Çoban Yıldızı*, Hazırlayan: Seyfettin Erşahin, Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme-Araştırma Dizisi, 2015.

Kafı, Kadircan. *Şimali Kafkasya*, İstanbul: Vakit Matbaası, 1942.

Komisyon, *Muahedat Mecmuası - III. Cilt*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008.

Kukul, M. Halistin. *Şeyh Şamil ve Çeçenistan*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.

Kumuk, Cem. *Kafkasya Aydınlik Günlerini Arıyor...Neredesin Prometheus?*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2004.

Kurat, Akdes Nimet. *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987.

Kurat, Akdes Nimet. *Türkiye ve Rusya XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011.

Mansur, Şamil. *Çeçenler*, Ankara: Sam Yayınları, 1995.

Özbay, Özdemir. *Dünden Bugüne Kuzey Kafkasya*, Ankara: Kafkas Derneği Yayınları, 1999.

Resulzade, Mehmed Emin. *Kafkasya Türkleri*, Hazırlayan: Yavuz Akpınar, İrfan Murat Yıldırım ve Selahattin Çağın, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1993.

Riasanovsky, Nicholas V. ve Mark D. Steinberg. *Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze*, İngilizceden Çeviren: Figen Dereli, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2011.

Saydam, Abdullah. *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Ankara: Türk Tarık Kurumu Yayınları, 1997.

Tavkul, Ufuk. *Kafkasya Gerçeği*, İstanbul: Selenge Yayınları, 2015.

Tuna (Tuma), Rahmi. *11 Mayıs 1918 Cumhuriyeti'ne ve Dönemin Olaylarına Özet Bir Bakış*, İstanbul: Baskı Evi, 2015.

Wade, Rex A. *Rus Devrimi, 1917*, Çeviren: Ergin Özler, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.

Yalçinkaya, Alâeddin. *Kafkasya'daki Siyasi Gelişmeler: Etnik Düğümünden Küresel Kördüğümüne*, İstanbul: Lalezar Kitabevi, 2006.

Yıldız, Muharrem. *Dünden Bugüne Kafkasya*, İzmir: Yitik Hazine Yayınları, 2006.

Yüceer, Saime. *Milli Mücadele Yıllarında Ankara – Moskova İlişkileri*, İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2016.

Гасанлы, Джамиль. *Али Мердан-бек Топчибашев, Жизнь за идею*, Москва: Издательство «Флинта», 2014.

ANSİKLOPEDİLER

Kolektif. *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi-Cilt 2*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1988.

Türkoğlu, İsmail. “Müslüman Kongreleri”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 32, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, 2006, (<https://cdn.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/32/C32010417.pdf>), Erişim Tarihi: 01.02.2019.

RAPOR

Kafkasya Raporu 2013, “Kafkasya'daki Rus İşgali ve Kafkasya'nın Siyasi-Sosyal Durumu Hakkında Rapor 2013”, *İmkander*, İstanbul, imkander.org.tr .

ARŞİV VESİKASI

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), HR-HMŞ-İŞO-124.16, “Osmanlı Devleti İle Kafkasya Cibaliyyun-ı İttihad-ı Hükümeti Arasındaki Barış Görüşmeleri ve Yapılan Anlaşmalar”.

MAKALELER

Acar, Kezban. “1905 Rus Devrimi'nin Genel Bir Değerlendirmesi”, *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 24, 2008/1.

Akbulut, İlhan. “160. Yıldönümünde Kırım Savaşı”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 208, Şubat 2014.

Aliyeva, Sevinc. “1918-1920 Yılları Türkiye-Kuzey Kafkasya İlişkileri”, *XVII. Türk Tarih Kongresi*, II. Cilt, II. Kısım, 15-17 Eylül 2014, Ankara.

Alp, Alper. “Rusya Müslümanları İttifakı İçerisinde Görüş Ayrılıkları ve Abdürreşid İbrahim”, *Uluslararası Abdürreşid İbrahim ve Türk-Japon İlişkileri Bilgi Şöleni*, Konya, 22-23 Mayıs 2012.

Alp, Alper. “Rusya Müslümanlarının İlk Siyasi Toplantısı (28 Ocak 1905)”, *Tarihin ve Tarihçinin İzinden Kazım Yaşar Koprıman Armağanı*, Editör: Altan Çetin, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2014.

Aslan, Cahit. “Bir Soykırımın Adı 1864 Büyük Çerkes Sürgünü”, *Uluslararası Suçlar ve Tarih, (Uluslararası Hukuk ve Tarih Dergisi)*, Sayı: 1, Yaz, 2006.

Ateş, Sinan. “Birinci Dünya Savaşı ve Kafkasya”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, Cilt: 2, Sayı: 5, Yaz, 2013.

Aygün, Necmettin. “Kafkasya’da Rus-Osmanlı Mücadelesi ve Kars Dolaylarında Rusların Sınır İhlalleri, 1826”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, Yıl: 3, Sayı: 6, Güz, 2007.

Bal, Halil. “Azerbaycan’da Dini Tolerans ve Mezhep İhtilaflarının Kaldırılması İçin Yapılan Çalışmalar”, *Kafkasya’da İslam Medeniyeti: Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, Editör: Rafiq Aliyev ve Halil Bal, İstanbul: Yıldız Matbaacılık ve Yayıncılık, 2000.

Bice, Hayati. “Kafkasya’da Demografinin Söyledikleri”, *Yeni Türkiye, Kafkaslar Özel Sayısı: X, Sayı: 80, Temmuz-Aralık 2015*.

Devlet, Nadir. “1905-1917 Rusya Müslüman Kongrelerine Azerbaycan Aydınlarının Katkıları”, *Kafkasya’da İslam Medeniyeti: Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, Editör: Rafiq Aliyev ve Halil Bal, İstanbul: Yıldız Matbaacılık ve Yayıncılık, 2000.

Doğan, Şahin. “1849 Rus Kafkas Yıllığına göre Kafkasya’da Çarlık Rusya İdaresindeki Yerleşim Yerleri”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, Cilt: 12, Sayı: 3, Ocak, 2013.

Əliyev, Qabil. “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Dağlı Respublikasına Yardımları Haqqında”, *Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası*, (GEO Strategiya.-2014.-Sayı: 4(22).-S.29-33).

Eltut, Nükhet. “1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve İki Ülke Açısından Sonuçları”, *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Doğu Bilim Çalışmaları*, 10-15 Eylül 2007, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2009.

Erşan, Mesut. “Balkanlarda Kafkas Göçmenleri”, *Balkanlarda İslam Medeniyeti*, Uluslararası Üçüncü Sempozyum Tebliğleri, 1-5 Kasım 2006, Bükreş-Romanya, Cilt: 2, İstanbul, 2011.

Göyüşov, Altay. “Cumhuriyet Yolunda: 1917 Yılında Kuzey Kafkasya’nın Kendi Geleceğini Tayin Etme Çabaları”, *100. Yılında Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti*, İstanbul: Ofis Yayınları, 2018.

Göyüşov, Altay. “Qafqaz İslam Ordusunun Dağıstan Hərəkatı”, *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və Qafqaz İslam Ordusu*, Editör: Mehmet Rıhtım ve Mehman Süleymanov, Kafkas Üniversitesi, Kafkas Araştırmaları Enstitü Neşriyatı – Sayı: 006, Bakü, 2008.

Hasanlı, Jamil. “Russian Revolution Of The 1917 And Azerbaijan”, *100. Yılında Sovyet İhtilali Ve Türk Dünyası*, Editör: Yunus Koç, Mikail Cengiz, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2018.

Horst, Audrey. *A Leaderless Uprising: The February Revolution (February 23rd-25th)*, 21H.467J, Paper 2 (Feb 23-25), (29 March 2011), (<http://web.mit.edu/russia1917/papers/0223-LeaderlessRevolution.pdf>), Erişim Tarihi: 01.02.2019.

İpek, Nedim. “Kafkaslar’daki Nüfus Hareketleri”, *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: 20, 1997.

İsgenderov, Anar. “Rusya’da Şubat - Burjuva Devrimi ve Azerbaycan”, *Ekim 1917 Sovyet İhtilali’nin Yüzüncü Yılında Türk Dünyası’ndaki Bağımsızlık Fikri ve Siyasi Hareketler Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, 16-17 Ekim 2017 İstanbul*, Editör: Fatih M. Sancaktar, Ayna Askeroğlu Arslan, Filiz Ferhatoğlu, Cezmi Bayram, İstanbul: Şenyıldız Yayınevi, 2017.

İzzetgil, Elşan. “Kafkasya’nın Jeopolitiği ve Rusya’nın Bölgeye Yönelik Stratejisi”, *Bölgesel Çalışmalar*, Cilt: 1, Sayı: 1, Yaz, 2016.

Karataş, Ömer. ”Kafkas Göçünün Mağdurları”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı: 42, Yaz, 2014.

Kılıç, Selda. “Kafkasya’ya Dair (1916-1917) Osmanlı İstihbaratının Yayımladığı Bir Rapor”, *TAD*, Cilt: 34, Sayı: 58, 2015.

Kılıçoğlu, Gökmen ve Serkan Kekevi, “Kuzey Kafkasya Otonom Cumhuriyetlerinin Türkiye Rusya İlişkilerine Etkisi”, Uludağ Üniversitesi, Ulusal Genç Bilim Adamları Sempozyumu, *Değişen Dünyada Türkiye’nin Önemi*, Cilt: 2, Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 6-7 Mayıs 2004.

Köse, Osman. “Osmanlı Devleti Tarafından Kırım İle İlgili Rusya’ya Verilen Resmi Belge “Sened” (1784)”, *History Studies*, Cilt: 2, Sayı: 2, Temmuz, 2010.

Köse, Osman. “Rusya’nın Kırım ve Kafkasya’da Hristiyan Nüfusu İskân Siyaseti (1770-1870)”, *1864 Kafkas Tehciri-Kafkasya’da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün*, Editör: Mehmet Hacısalihoğlu, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Basım Yayın Merkezi, 2014.

Manifesto Of 17 October 1905, *Polnoe sobranie zakonov Rossijskoi Imperii* (A Complete Collection of the Laws of the Russian Empire), 3rd series, vol. XXV/I, Sayı: 26803), *Durham University Community*, <http://community.dur.ac.uk/a.k.harrington/octmanif.html> , (Erişim Tarihi: 06.02.2019).

Memmedli, Marziye. “Kendi Kayıtları Işığında Rusya İmparatorluğu’nun Kafkasya’da İskân Politikası”, *I. Dünya Savaşı’nda Karadeniz ve Kafkasya-Askeri, Siyasi ve Sosyal Gelişmeler*, Editör: Mehmet Okur, Bahadır Güneş, Ülkü Köksal, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, 2017.

Mirzoyev, Aslanbek. “Dağlılar Cumhuriyeti 1918-1919 Kuzey Kafkasya Halklarının Devlet İnşa ve Birleşme Deneyimi”, *100. Yılında Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti*, İstanbul: Ofis Yayınları, 2018.

Pehlivanlı, Hamit. “Birinci Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti’nin Kuzey Kafkasya Politikası ve Kafkasya Cibaliyyunu İttihadı Hükümeti İle İlişkileri”, *Tarih ve Kültür Ekseninde Orta Aras Havzası Uluslararası Sempozyumu*, 17-19 Kasım 2016, Nahçıvan, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2018.

Saydam, Abdullah. “Kuzey Kafkasya’daki Bağımsızlık Hareketleri”, *Kıbrıs’tan Kafkasya’ya Osmanlı Dünyasında Siyaset, Adalet ve Raiyyet*, Yazarlar: Kemal Çiçek, Abdullah Saydam, Trabzon: Derya Kitabevi, 1998.

Şahin, Enis. “Ana Hatlarıyla Türklerin Kafkasya Politikaları”, *Yeni Türkiye*, Kafkaslar Özel Sayısı: 1, Sayı: 71, Temmuz-Aralık, 2015.

Şahin, Enis. “Trabzon ve Batum Konferanslarında Kuzey Kafkasya’nın Bağımsızlığı İle İlgili Gelişmeler”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 4, 1996.

Şeker, Hilal. “Dünden Bugüne Rus-Kafkas Mücadeleleri”, *TASAM (Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi)*, 19 Temmuz 2006, Stratejik Yorum Sayı: 258, (http://www.tasam.org/tr_TR/Icerik/416/dunden-bugune-rus-kafkas-mucadeleleri), Erişim Tarihi: 06.02.2019.

Tavkul, Ufuk. “Rusya’nın Gölgesinde Üç Devir: Karaçay-Malkar Halkının Siyasi Kaderi”, *Yeni Türkiye*, Türk Dünyası Özel Sayısı: 2, 9 (54), Eylül-Ekim, 2013.

Tavkul, Ufuk. “XX. Yüzyılda Kafkasya’dan Karaçay-Malkar Göç ve Sürgünleri”, *Türk Dünyasında Sürgün ve Göç*, Hazırlayan: Nesrin Sarıahmetoğlu, İlyas Kemaloğlu İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, 2015.

Temizkan, Abdullah. “Kuzey Kafkasya Müridizmi, Müridizmin Yayılma Stratejisi ve Feodal Beylerle İlişkileri”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 2, İzmir, 2009.

Temizkan, Abdullah. “Kuzey Kafkasya’da Müridizmin Kurumsallaşması ve Gazavat”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı: 25, Bahar, 2010.

Temizkan, Abdullah. “Osmanlı Devleti İle Rus Çarlığı Arasında İmam Mansur”, *Sufi Araştırmaları*, Cilt: 4, Sayı: 8, Manisa, Yaz, 2013.

Turan, Mustafa Aydın. “XIX. Yüzyıl Başlarında Bir Ulus-Devlet Tasarımı Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti ve Sonrası”, (Dünden Yarına Kafkasya-Konferans-İstanbul-2004), *Birleşik Kafkasya İdealine Adanan Ömür M. Aydın Turan Söyleşileri, Konferansları, Makaleleri, Çevirileri, Hikâyeleri ve Şiirleri*, Derleyen: Nail Sönmez ve Orhan Doğbay, İstanbul: Birleşik Kafkasya Derneği, 2018.

Usmanova, Diliara. “1917 Bütün Rusya Müslüman Kurultayları ve Rusya’nın İdil-Ural Bölgesinde 1917-18 Yıllarında Müslüman Din Kurumlarının Dönüşümü”, *Ekim 1917 Sovyet İhtilali’nin Yüzüncü Yılında Türk Dünyası’ndaki Bağımsızlık Fikri ve Siyasi Hareketler Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, 16-17 Ekim 2017 İstanbul, Editör: Fatih M. Sancaktar, Ayna Askeroğlu Arslan, Filiz Ferhatoğlu, Cezmi Bayram, İstanbul: Şenyıldız Yayınevi, 2017.

Uyar, Mehmet. “Dağıstan Tarihinin Türk Tarihi İle İlişkisi ve Dağıstan’ın Türkiye İçin Önemi“, *Türk Dünyası Araştırmaları (TDA)*, Cilt: 119, Sayı: 234, Mayıs-Haziran 2018.

Yağcı, Zübeyde Güneş. “XVIII. Yüzyılın Sonlarında Kafkasya’da Meydana Gelen Sınır İhlalleri Üzerine Bir Belge Değerlendirmesi”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 6, Aralık, 2001.

Yazıcı, Hakkı ve Muammer Demirel, “93 Harbi (1877-1878 Osmanlı Savaşı)’ndan Sonra Eskişehir’e Yerleştirilen Göçmenler”, Atatürk Üniversitesi - *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 29, Erzurum, 2006.

Yeşil, M. Murat. “19. Yüzyılda Kuzey Kafkasya’nın Bağımsızlık ve Özgürlük Mücadelesi ve Kabileler Arasında İletişimsizlik Sorunu”, *Turkish Studies*, Cilt: 12, Sayı: 19, 2017.

Yıldız, Özgür ve Canan Karaçağıl, “Kırım Savaşı Üzerine Bir Değerlendirme (1853-1856)”, *The Journal of Academic Social Science Studies(TASSS) International Journal of Social Science*, Cilt: 5, Sayı: 1, Şubat 2012.

Yüksel, Ahmet. “Osmanlı İstihbarat Ağı ve İmam Mansur”, *OTAM*, Cilt: 32, Sayı: 32, 2012.

TEZLER

Acar, Demet Şefika. *Kafkasya’nın Güvenliği ve Türkiye’nin Rolü*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2004.

Akmaz, Ahmet. *Rus Yayılımcılığı Karşısında Kafkasya Müridizm Hareketinin Doğuşu*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1994.

Aleskerov, Alesker. *Eski Sosyalist Ülkelerde Siyasi Rejim Değişmeleri*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2007.

Alp, Alper. *Kazan Tatarlarının Siyasi Konum ve Yönelişleri (1905-1916)*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2010.

Atalı, Esra. *1905 Rus Devrimi İle 1908 Jön Türk Devrimi’nin Karşılaştırmalı İncelemesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2002.

Ateş, Erhan. *XII-XIII. Yüzyıllarda Güney Kafkasya’da Kıpçaklar*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2015.

Aydın, Mustafa. *XIX. Yüzyılda Kafkaslarda Nüfuz Mücadeleleri (1800-1830)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2001.

Bayraktar, Hilmi. *Türkiye – Azerbaycan İlişkileri (1918-1920)*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1994.

Bozkurt, Giray Saynur. *Tercüman Gazetesine Göre, 1905-1907 Yılları Arasında Rusya Müslümanlarının Siyasi Kimlik Arayışı*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2003.

Çalışkan, Ülkü. *Rusya İmparatorluğu’nda Anayasal Demokrat Partisi’nin Milliyetler Politikası (Kadet Partisi 1905-1917)*, Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2014.

Çelikpala, Mitat. *Search For A Common North Caucasian Identity: The Mountaineers' Attempts For Survival And Unity In Response To The Russian Rule (Müşterek Bir Kuzey Kafkasyalı Kimliği Arayışı: Dağlıların Rus Hâkimiyeti Karşısında Varoluş ve Birlik Mücadelesi)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2002.

Demiroğlu, Hasan. *Ülfet Gazetesi (11 Aralık 1905-7 Haziran 1907/Petersburg) (1905-1907 Yılları Arasında Yapılan Rusya Türkleri Kongreleri)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2002.

Erdaş, Nilgün. *Milli Mücadele Döneminde Kafkas Cumhuriyetleri İle İlişkiler*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1993.

Erşan, Mesut. *Birinci Dünya Harbinde Osmanlı Devleti'nin Kuzey Kafkasya Siyaseti (1914-1918)*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1995.

İsmayılov, Zaur. *Bakü I. Doğu Halkları Kurultayı ve Kafkasya'da Sovyet Etki Alanının İnşası*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2009.

Kantarıcı, Hakan. *Soğuk Savaş Sonrasında Kafkasya'da ABD ve Rusya Federasyonu (RF)'nin Güç Mücadeleleri ve Mücadelelerin Türkiye'ye Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2006.

Karadere, Anıl. *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında İngilizce Seyahatnamelerin Işığında Kuzey Kafkaslar*, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2014.

Karagöz, Rıza. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 1993.

Koçak, Mevlüt. *Türkçe Yayınlarda (1917-1920) Kuzey Kafkasya'daki, Siyasi Faaliyetler ve Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1995.

Konak, İsmet. *Türkiye'nin İç Savaş Döneminde (1918-1922) Sovyet Rusya İle İlişkileri*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2017.

Kop, Yaşar. *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Kars ve Çevresi*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1999.

Köse, Ensar. *XVIII. Yüzyıl Başlarında Kafkaslarda Nüfuz Mücadelesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1996.

Öztürk, Mustafa. *Atatürk Döneminde Türkiye'nin Kafkasya Politikası*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2005.

Saygılı, Hasip. *1905 Rus Devriminin Osmanlı İmparatorluğuna Etkileri*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2012.

Tombuloğlu, Tuba. *Kafkasya'nın Etnik ve Kültürel Yapısının Oluşumunda Türklerin Rolü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2003.

Tunç, Ahmet. *Lenin Dönemi (1917-1924) Sovyet Rusya'nın Kafkasya ve Azerbaycan Politikası*, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, 2014.

Yıldız, Muharrem. *Kafkasya'da Yaşayan Türklerin Dini Hakkında Sosyo-Kültürel Bir Araştırma*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2000.

Yüceer, Nasır. *Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas İslam Ordusu'nun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 1995.

Yücesoy, Zülfükar. *Rusya'nın Kafkasya Politikası (1900-1930)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2002.

DERGİLER

“Kafkas Mücahidi Şeyh Mansur”, *Kafkas Dergisi*, Yıl: 1 Sayı: 9, Eylül, 1953.

“Kafkasya Cumhuriyetlerinin İstiklal Günü”, *Birleşik Kafkasya*, Yıl: 3, Sayı: 6 (23), Haziran 1953.

Adiğe, “Kafkas Muhacereti”, *Kafkas Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 1, Ocak 1953.

Bammat, Haydar. *Kafkasya Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 6, Ocak, 1952.

Bilatti, Balo. “Şimali Kafkasya ve 11 Mayıs 1918”, Çeviren: Gazavat Kafkaslı, *Birleşik Kafkasya*, Yıl: 2, Sayı: 7, Şubat-Mart-Nisan 1966.

Broxup, Marie. “Kafkasya Müridizmi ve Sovyet Tarihçiliği”, *Kafkasya Gerçeği*, Sayı: 5, Temmuz, 1991.

Devlet, Nadir. “The important role of Northern Caucasian Ahmet Tsalikov among the Russian Moslems during the 1917 Revolution”, International Symposium Of North Caucasus, (17-18 Haziran 2011), Editör: Mehmet Çelik, *Tarih Bilinci Tarih ve Kültür Dergisi*, Özel Sayı: 19-20, İstanbul: Kasım, 2012.

Devrisheva, Leyla. “Rusya'dan Türkiye'ye Göç Eden Aydınların Gözüyle Bolşevik İhtilali”, *Mediterranean Journal of Humanities/Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, Antalya, 2014.

Genceli, Mehdi. “Alimerdan Bey Topçubaşov-150”, *İRS Miras Dergisi*, Sayı: 7, (2013), (<http://irs-az.com/new/pdf/201312/1386944626464392558.pdf>), Erişim Tarihi: 01.02.2019.

Güsar, Vasfi. “Gazi Muhammet (1793-1832)”, *Yeni Kafkas*, Yıl: 1, Sayı: 3, İstanbul, Mayıs-Haziran 1957.

Güsar, Vasfi. “Uşarma-Şeyh Mansur 1722-1794 (1)”, *Kafkas Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 11-12, Kasım-Aralık, 1953.

Güsar, Vasfi. “Uşurman-Şeyh Mansur 1722-1749 (2) Şeflik Yolunda”, *Yeni Kafkas*, Yıl: 1 Sayı: 1, İstanbul, Ocak, 1957.

Güsar, Vasfi. “İmam Hamzat Canka (1789-1835)”, *Yeni Kafkas*, Yıl: 2, Sayı: 7, İstanbul, Ocak-Şubat 1958.

Hızal, Ahmet Hazer. “Şamil Müridlerinin Askeri Örgütlenmesi”, *Birleşik Kafkasya*, Yıl: 4, Sayı: 14, Nisan-Mayıs-Haziran 1998.

İshakov, Salavat. “Tarih Sizin İsminizi Altın Harflerle Yazacaktır”, *İRS Miras Dergisi*, Sayı: 7, (2013), (<http://irs-az.com/new/pdf/201312/1386944670396989562.pdf>), Erişim Tarihi: 01.02.2019.

Karaçaylı, Yılmaz Nevruz. “Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti”, *Birleşik Kafkasya*, Yıl: 1, Sayı: 1, Ağustos-Eylül-Ekim 1964.

Kaval, E. “Şeyh Mansur”, *Birleşik Kafkasya*, Sayı: 9 (26), München, Eylül, 1953.

Ketey, Mehmet. “1877-1878 Senelerinde Türk-Rus Harbi Esnasında Şimali Kafkas (Çeçenistan ve Dağıstan’da) Rusya’ya Karşı İsyancılar (I)”, *Kafkas Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 10, Ekim 1953.

Kosok, Pşimaho. “Yeşil Mayıs”, *Birleşik Kafkasya*, Yıl: 1, Sayı: 4, Mayıs-Haziran-Temmuz 1965.

Meker, Aziz. “Kafkas”, *Kafkas Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 8, Ağustos, 1953.

Mustafayev, Beşir. “Türk İslam Ordusunun Kuzey Kafkas (Dağıstan) Harekâtına Dair (Arşiv Vesikaları Işığında 1917-1919)”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 30, 2013.

Qasımova, Sevinç. “XIX Yüzyılda Kuzey Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler: Tarihçilik Açısından Göçün Nedenleri, Sorunları ve Sonuçları”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 13, Aralık, 2017.

Sadıkov, Ramin. “Şubat Devriminden Sonra Rusya’da İktidar Mücadelesi: Ekim Devrimi’ne Giden Yol”, *Ankara Üniversitesi-Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD)*, Cilt: 29, Sayı: 48, Ankara, 2010.

Saydam, Abdullah. “Rusya’nın Kafkasya’yı İşgali”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 1, 1990.

Saygılı, Hasip. “1905 Potemkin İsyanı ve Sultan II. Abdülhamid”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı: 7, Bahar, 2016.

ÖZGEÇMİŞ

1993 yılında Bursa’da doğdu. Orta ve lise eğitim öğretimini İnegöl’de tamamladı. 2012 yılında başladığı Karabük Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler öğrenimini sürdürürken 2014 yılında aynı fakültenin Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümünde çift anadal programına başladı. 2017 yılında Uluslararası İlişkiler öğrenimini, 2018 yılında ise Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi öğrenimini bitirdi. 2017 yılında Karabük Üniversitesi Uluslararası Politik Ekonomi Anabilim Dalında Yüksek Lisans öğrenimine başladı.

19-21 Nisan 2018 tarihinde Karabük’te yapılan II. Ulusal Safranbolu Ekonomi Öğrencileri Kongresi’nde, sunduğu bildiri olan “Ahmet Davutoğlu Dönemi Türk Dış Politikası” isimli çalışmasının tam hali, Aralık 2018’de Econdor/ International Academic Journal dergisinde yayınlandı.

9-13 Mayıs 2018 tarihinde Mardin’de yapılan II. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi’nde (UBAK) sunduğu bildiri olan “2002’den Günümüze Türkiye’nin Enerji Sektöründeki Mücadelesi” isimli çalışmasının tam hali aynı yıl içerisinde Berikan Yayınevine ait Modern Dönemde Edebiyat, Eğitim, İktisat ve Mühendislik isimli kitap içerisinde yayınlandı.